

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
ORTADOĞU ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
ORTADOĞU EKONOMİ POLİTİĞİ ANABİLİM DALI

TÜRKİYE-İRAN ENERJİ İLİŞKİLERİ

Yüksek Lisans Tezi

Abdüssamet Pulat

İstanbul, 2014

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
ORTADOĞU ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
ORTADOĞU EKONOMİ POLİTİĞİ ANABİLİM DALI

TÜRKİYE-İRAN ENERJİ İLİŞKİLERİ

Yüksek Lisans Tezi

Abdüssamet Pulat

Danışman: YARD. DOÇ. DR. SÜLEYMAN ELİK

İstanbul, 2014

TEZ ONAYI

Marmara Üniversitesi Ortadoğu Ekonomi Politikleri Anabilim Dalında Yüksek Lisans öğrenimi gören 506211004 no. lu Abdüssamet PULAT'ın hazırladığı "Türkiye -İran İlişkileri:1990-2013" konulu YÜKSEK LİSANS TEZİ ile ilgili TEZ SAVUNMA SINAVI lisansüstü Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin 15. maddesi uyarınca 26.11.2014 tarihinde saat 15.00 da yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonucunda adayın tezinin 'Kabul' ne OYBİRLİĞİ/ OYÇOKLUĞU YLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI	İMZA
Yrd.Doç.Dr.Süleyman ELİK	uygun	
Doç. Dr. Tahsin BAKIRTAŞ	olunur	
Yrd.Doç. Dr. İ.Murat BOZKURT	olunur	

ÖNSÖZ

“Türkiye-İran Enerji İlişkileri” başlıklı çalışma iki ülke arasındaki ekonomik ilişkileri bağımlılık ve karşılıklı bağımlılık teorileri açısından irdeledikten sonra ekonomik ilişkilerde önemli bir yere sahip olan enerji ticaretini kapsamlı şekilde ele almaktadır. Çalışma boyunca desteklerini esirgemeyen yakın arkadaşlarım Fatih Ölmez, Fatih Güneş, Emrah Yıldız ve Nedim Emin’e ayrıca Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Merkezindeki asistan arkadaşlarıma ve hocalarıma çok minnettarım. Danışmanım Sn. Süleyman ELİK’e, Sn. Tahsin BAKIRTAŞ’a ve Sn. İ. Murat BOZKURT hocalarıma değerli katkılarından dolayı teşekkür ediyorum.

Abdüssamet PULAT

08.11.2014

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	III
İÇİNDEKİLER	V
ÖZET	I
ABSTRACT.....	II
TABLO LİSTESİ.....	III
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	IV
KISALTMALAR	V
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM.....	7
BAĞIMLILIK ve KARŞILIKLI BAĞIMLILIK TEORİSİ	7
1.1. Bağımlılık Teorisi	7
1.2. Karşılıklı Bağımlılık Teorisi	9
1.3. Türk Dış Politikası ve Karşılıklı Bağımlılık	13
1.4. Bağımlılık ve Karşılıklı Bağımlılık Teorileri Açısından Türkiye-İran Ekonomik İlişkileri	15
İKİNCİ BÖLÜM.....	22
TÜRKİYE’NİN ENERJİ PROFİLİ.....	22
2.1. PETROL.....	23
2.1.2. Sektör Yapısı.....	23
2.1.2. Arama ve Üretim.....	23
2.1.3. Tüketim ve İthalat	26
2.1.4. Boru Hatları ve Rafineri Sektörü	30
2.2. DOĞALGAZ	31
2.2.1. Sektör Yapısı.....	31
2.2.2. Arama ve Üretim.....	32
2.2.3. Tüketim ve İthalat	34
2.2.4. Boru Hatları ve Depolama	38
2.3. ELEKTRİK ENERJİSİ	40
2.3.1. Sektör Yapısı.....	40
2.3.2. Kurulu Güç ve Üretim.....	41
2.3.3. Tüketim	45

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	46
İRAN'IN ENERJİ PROFİLİ	46
3.1. PETROL.....	47
3.1.1. Sektör Yapısı.....	47
3.1.2. Arama ve Üretim.....	48
3.1.2. Tüketim ve İhracat	50
3.1.3. Boru Hatları, Limanlar ve Rafineriler	53
3.2. DOĞALGAZ	55
3.2.1. Sektör Yapısı.....	55
3.2.2. Arama ve Üretim.....	56
3.2.3. Tüketim	58
3.2.4. İthalat ve İhracat.....	60
3.2.4. Boru Hatları ve Depolama	63
3.3. ELEKTRİK ENERJİSİ	63
3.3.1. Kurulu Güç.....	63
3.3.2. Üretim ve Tüketim	64
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	67
TÜRKİYE-İRAN ENERJİ İLİŞKİLERİ	67
4.1. TÜRKİYE-İRAN PETROL İLİŞKİLERİ.....	68
4.3.1. TÜRKİYE-İRAN DOĞALGAZ İLİŞKİLERİ.....	73
4.3.2. ENERJİ JEOPOLİTİĞİ VE ENERJİ GÜVENLİĞİ AÇISINDAN TÜRKİYE- İRAN ENERJİ İLİŞKİLERİ	79
SONUÇ	91
KAYNAKÇA	96

ÖZET

1990'lar boyunca güvenlik sorunları nedeniyle negatif bir seyir izleyen Türkiye-İran ilişkileri 2002 yılında Türkiye'de iktidara gelen Ak Parti döneminde olumlu bir seyir izlemiştir. Ak Parti'nin komşularla karşılıklı ekonomik bağımlılık oluşturma politikası, iki ülke arasındaki ticaret hacmini tarihinin en yüksek seviyelerine çıkarmıştır. Ticaret hacminin artışında en büyük payı ise iki ülke arasındaki enerji ticareti oluşturmaktadır. Bu çalışmanın amacı Türkiye ve İran arasındaki ekonomik ilişkileri bağımlılık ve karşılıklı bağımlılık teorileri açısından ele alarak Türkiye-İran enerji ilişkilerinin geçmişi, bugünü ve iki ülke arasında oluşabilecek enerji iş birliğinin sonuçlarını incelemektedir. Bunun için önce Türkiye ve İran'ın petrol, doğalgaz ve elektrik enerjisindeki durumu veriler yardımıyla gösterilmekte ve sonra iki ülke arasındaki enerji ticareti kapsamlı bir şekilde ele alınmaktadır. Bununla birlikte enerji jeopolitiği ve enerji güvenliği açısından iki ülkenin iş birliği yapması durumunda ortaya çıkabilecek sonuçlar incelenmektedir.

Çalışmada, Türkiye'nin İran'a yönelik karşılıklı ekonomik bağımlılık kurma hedefinin iki ülke ticaretinin hala düşük miktarlarda olması ve bölgesel rekabetin getirdiği güven sorunu nedeniyle başarısız olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca İran'a yönelik uluslararası yaptırımların iki ülkenin enerji politikalarında iş birliğine gitmelerini engelleyen önemli bir faktör olduğu tespit edilmiştir. Ancak bu bulgulara rağmen, Türkiye'nin son 5 yıldaki petrol ithalatında en çok tercih ettiği ve doğalgaz temininde Rusya'dan sonra ikinci kaynak ülke olması dolayısıyla İran, Türkiye için önemli olmaya devam etmektedir.

ABSTRACT

Having followed a negative course because of the security problems in 1990s, the relations between Turkey and Iran have grown positively during the last decade since the JDP came into power in Turkey in 2002. Due to JDP's policy of forging economic interdependence with its neighbors, trade volume of the two countries reached an all-time high. In increasing the trading volume, it is the energy trade that takes the lion's share. Drawing on dependence and interdependence theories to analyze Turkish-Iranian economic relations this study aims to examine the current situation and the history of the energy trade between Turkey and Iran, and the probable outcomes of energy cooperation of the two countries. To this end, first current situations of Turkey and Iran in terms of electrical energy, oil and natural gas are elaborated using pertinent data, and then the energy trade between the two countries is covered comprehensively. Besides, the probable outcomes of contingent cooperation between the two countries in terms of energy geopolitics and energy security are examined.

In conclusion, this study argues that Turkey's desire to forge bilateral economic dependence vis-à-vis Iran has failed because of low bilateral trading volumes and lack of trust caused by regional competition. Furthermore, international sanctions against Iran seem to be some of the most important factors preventing the two countries from cooperation. Notwithstanding these findings, Iran maintains its significance for Turkey, as it has been the most-preferred country for the last five years in Turkey's oil import and the second energy source after Russia in natural gas.

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: Türkiye'nin Birincil Enerji Tüketiminde Petrolün Payı.....	28
Tablo 2: Doğalgaz Tüketiminin Toplam Enerji Tüketimi İçindeki Payı	36
Tablo 3: Türkiye'nin Mevcut Doğalgaz Alım Anlaşmaları	37

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Türkiye'nin AB-Yakın ve Ortadoğu Ülkeleriyle Yaptığı Ticaretin Karşılaştırması.....	15
Şekil 2: Yıllar İtibariyle Türkiye'nin İran ile İhracat ve İthalatı.....	17
Şekil 3: Yıllar İtibariyle Türkiye'nin Toplam Dış Ticareti ile İran ile olan Ticaretinin Karşılaştırılması	17
Şekil 4: Yıllar İtibariyle Türkiye ve İran'ın Dış Ticaret Hadleri.....	19
Şekil 5: Yıllar İtibariyle Türkiye'de Açılan Kuyu Sayısı.....	25
Şekil 6: Yıllar İtibariyle Türkiye'nin Petrol Üretimi	26
Şekil 7:Yıllar İtibariyle Türkiye'nin Petrol Tüketimi	27
Şekil 8:Yıllar İtibariyle Türkiye'nin Petrol Üretim ve Tüketimi	28
Şekil 9: Yıllar İtibariyle Türkiye'nin Ham Petrol İthalatı.....	29
Şekil 10: Yıllar İtibariyle Türkiye'nin Petrol Ürünleri İthalatı.....	29
Şekil 11: Yıllar İtibariyle Türkiye'nin Doğalgaz Üretimi	33
Şekil 12: Yıllar İtibariyle Türkiye'nin Doğalgaz Tüketimi.....	34
Şekil 13: Sektörlere Göre Doğalgaz Tüketimi.....	35
Şekil 14: Yıllar itibariyle Türkiye'nin Doğalgaz İthalatı	37
Şekil 15: Yıllar İtibariyle Türkiye'nin Kurulu Gücü	41
Şekil 16: Yıllar İtibariyle Türkiye'nin Elektrik Üretimi	43
Şekil 17: Türkiye'nin Elektrik Üretiminde Fosil Kaynakların Payı	44
Şekil 18: Yıllar İtibariyle Türkiye'nin Elektrik Tüketimi	45
Şekil 19: Petrol Rezervleri Açısından En Zengin Beş Ülke	48
Şekil 20: Yıllara Göre İran'ın Petrol Üretimi	49
Şekil 21: Yıllara Göre İran'ın Petrol Tüketimi	51
Şekil 22: İran'ın Ham Petrol ve Petrol Ürünleri İhracat ve İthalatı.....	52
Şekil 23: İran'ın Yurt İçi Petrol ve Doğalgaz Boru Hatları	54
Şekil 24: Doğalgaz Rezervleri Açısından En Zengin Beş Ülke.....	56
Şekil 25: Yıllar İtibariyle İran'ın Doğalgaz Üretimi	57
Şekil 26: Yıllar İtibariyle İran'ın Doğalgaz Tüketimi	59
Şekil 27: Yıllar İtibariyle İran'ın Doğalgaz İthalat ve İhracatı	60
Şekil 28: İran'ın Toplam Kurulu Gücü ve Fosil Yakıtlara Dayalı Kurulu Gücü	64
Şekil 29: Yıllar İtibariyle İran'ın Elektrik Üretim ve Tüketimi.....	65
Şekil 30: Yıllar İtibariyle Türkiye'nin İran'dan Ham Petrol İthalatı	69
Şekil 31: Petrol'ün Türkiye-İran Ticari İlişkilerindeki Yeri.....	69
Şekil 32: 1990-2013 Yılları Arasında Türkiye'nin İran'dan Petrol İthalatı.....	70
Şekil 33: 1990-2010 Yılları Arasında Petrol'ün Türkiye-İran Ticari İlişkilerindeki Yeri.....	71
Şekil 34: Yıllar İtibariyle Türkiye'nin Petrol İthal Ettiği Bazı Ülkeler	73
Şekil 35: Yıllar İtibariyle Türkiye'nin İran'dan Doğalgaz İthalatı	75
Şekil 36: Türkiye'nin Doğalgaz İthalatında Kaynak Ülkelerin Payları	88
Şekil 37: Türkiye'nin Petrol İthalatında Kaynak Ülkelerin Payları	89

KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AK Parti	Adalet ve Kalkınma Partisi
ANAP	Anavatan Partisi
ATAŞ	Anadolu Tasfiyehanesi Anonim Şirketi
BM	Birleşmiş Milletler
BOTAŞ	Boru Hatları ile Petrol Taşıma Anonim Şirketi
DSP	Demokratik Sol Parti
ECLA	Economic Comission on Latin America
EIA	Energy Information Administration
EPDK	Enerji Piyasası Düzenleme Kurulu
ETKB	Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı
EÜAŞ	Elektrik Üretim Anonim Şirketi
GKRY	Güney Kıbrıs Rum Yönetimi
ICOFC	Iranian Central Oil Fields Company
IDSC	Iranian Drilling Services Company
IEA	International Energy Agency
IOTC	Iranian Oil Terminals Company
KEPCO	Khazar Exploration and Production Company
KOGPC	Karoon Oil and Gas Production Company
LNG	Liquefied Natural Gas
LPG	Liquefied Petroleum Gas

MHP	Milliyetçi Hareket Partisi
NATO	North Atlantic Treaty Organization
NICO	Naftiran Intertrade Company
NIDC	National Iranian Drilling Company
NIOC	National Iranian Oil Company
NIORDC	National Iranian Oil Refining and Distribution Company
NISOC	National Iranian South Oil Company
NITC	National Iranian Tanker Company
OPEC	Organization of Petroleum Exporting Countries
PİGM	Petrol İşleri Genel Müdürlüğü
PJAK	Partiya Jiyana Azad a Kurdistanê
PKK	Partiya Karkerên Kurdistan
POGC	Pers Oil and Gas Company
PSEEZ	Pers Special Economic Energy Zone
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TANAP	Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı Projesi
TEDAŞ	Türkiye Elektrik Dağıtım Anonim Şirketi
TEİAŞ	Türkiye Elektrik İletim Anonim Şirketi
TEK	Türkiye Elektrik Kurumu
TPAO	Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı
TSK	Türk Silahlı Kuvvetleri
TÜPRAŞ	Türkiye Petrol Rafinerileri Anonim Şirketi

GİRİŞ

Ekonomik ve demografik büyüklükleri ile Ortadoğu'nun iki bölgesel gücü olan Türkiye ve İran, tarihsel ve kültürel bağlarıyla kökü çok eskiye dayanan komşuluk ilişkilerine sahiptir. Osmanlı ve Safevi İmparatorluklarının uzun yıllar süren mücadelelerinin ardından 1639 yılında imzalanan Kasr-ı Şirin anlaşmasıyla iki ülke arasında bugünde geçerliliğini devam ettiren sınırlar çizilmiştir. Geçmişte zaman zaman savaşlarla sonuçlanan bölgesel rekabetin ardından 1. Dünya Savaşıyla birlikte yıkılan Osmanlı İmparatorluğu'nun yerine kurulan Türkiye Cumhuriyeti ve aynı dönemde İran'da kurulan Pehlevi Hanedanlığı döneminde iki ülke ilişkileri için yeni bir sayfa açılmıştır. Bu yeni dönemde iki ülke yönetimlerinin de çağdaş bir ülke olma hedefi, iki ülkenin geçmişin aksine iyi komşuluk ilişkileri kurmasına vesile olmuştur. Ancak 1979 yılında İran'da gerçekleşen İslam Devriminin ardından iki ülke yönetimleri arasında ortaya çıkan ideolojik farklılıklar ilişkilerin seyrini negatif yönde etkilemeye başlamıştır. İdeolojik faktörlerin yanı sıra 1980'lerin ortasında başlayan ve 1990'larda Türkiye'nin en önemli sorunu haline gelen PKK terörü de Türkiye-İran ilişkilerini belirleyen diğer bir faktör olmuştur. 1990'ların sonlarına doğru yaşanan bazı kırılmalar 2000'li yıllarda ilişkilerin düzelmesi için zemin hazırlamış ve özellikle 2002 yılında Türkiye'de iktidara gelen AK Parti döneminde iki ülke arasında iyi ilişkiler kurulmaya başlanmıştır.

20. yüzyıla gelindiğinde geçmişten günümüze kadar farklı belirleyicilerle iyi veya kötü, savaş ya da barış ile devam eden Türkiye-İran ilişkilerine yeni bir faktör dâhil olmuştur: "*Enerji*". İran'ın dünyanın en zengin petrol ve doğalgaz rezervlerine sahip ülkelerden biri olması, Türkiye'nin ise ihtiyacı olan enerjinin çok düşük bir kısmını öz kaynakları ile karşılayabilmesi enerjiiyi günümüzde iki ülke siyasi ve ekonomik ilişkilerini etkileyen en önemli faktörlerden biri olarak ortaya çıkarmıştır. 1962'dan günümüze kadar Türkiye'nin petrol ithal ettiği ülkelerden olan İran, özellikle 2000'li yıllarda Türkiye'nin en çok petrol ithal ettiği ülke olmuştur. Petrolün yanı sıra iki ülke arasında 1996 yılında imzalanan doğalgaz anlaşmasının ardından 2001 yılında başlayan doğalgaz alımı ile birlikte kaynak ülke olarak İran'ın önemi Türkiye için daha da artmıştır.

1990'lı yıllarda PKK tehdidi nedeniyle bölge ülkelerine karşı güvenlikçi bir dış politika izleyen Türkiye, 2000'li yıllarda dış politikada askeri araçlar yerine kültürel ve ekonomik araçları ön plana çıkarmıştır. Bu politikaların hedefini ise komşularıyla karşılıklı ekonomik bağımlılık oluşturarak daha sağlam ilişkiler kurmak olarak belirleyen Türkiye, son 10 yılda komşularıyla arasındaki ticaret hacmini rekor seviyelere çıkarmıştır. Çalışma, Joseph S. Nye ve Robert O. Keohane'nin 1980'lere doğru ortaya attıkları karşılıklı bağımlılık ve bağımlılık teorileri açısından Türkiye ve İran arasında bağımlılık ve karşılıklı ekonomik bağımlılık ilişkisi olup olmadığı araştırmakta, iki ülke siyasi ve ekonomik ilişkileri için çok önemli bir yerde duran enerji ilişkilerini ele almaktadır.

Türk Dış Politikasının 2000'lerde geçirdiği dönüşüm ve özellikle ekonomik araçlara önem vermesi bu konudaki çalışmaların sayısını da artırmıştır. 2009 yılında yayınlanan makalesinde Kemal Kirişçi, Türkiye'nin 1990'larda Ortadoğu ve Kıbrıs'a yönelik dış politikası ile 2002 yılının ardından uyguladığı politikaları karşılaştırarak, 2002 yılının ardından Türkiye'nin yumuşak güç unsurlarını devreye soktuğunu ve özellikle ekonomik araçların dış politikada daha fazla kullanılmaya başladığını vurgulamıştır. Kirişçi, Richard Rosecrance'nin "ticaret devleti" kavramından hareketle ekonomik araçların Türk Dış Politikasında başarılı bir şekilde kullanılarak Türkiye'nin bir ticaret devleti haline geldiğini iddia etmiştir.¹ Mustafa Kutlay ise Türk Dış Politikasındaki dönüşüm ve bu dönüşümde ekonomik araçların yeri ve başarısı üzerine çalışmalar yapmıştır. Kutlay, Türk Dış Politikasının ekonomi politiği üzerine yaptığı çalışmada; Türkiye ekonominin kapsamlı bir sanayi stratejisinin olmaması, dış ticaretin sürekli ve artan bir şekilde açık vermesi ve bazı toplumsal sorunlar nedeniyle ekonomik araçların dönüştürücü kapasiteye sahip olmadığını iddia etmiştir. Kutlay, bu düşüncesine örnek olarak, Arap Baharı sonrası bölgede yaşanan krizlerde Türk Dış Politikasının etkisiz kalmasını göstermiştir.² Kutlay, Osman Bahadır Dinçer ile yaptığı bir başka çalışmada, Türkiye'nin son dönemde yakaladığı ekonomik büyüme ve dış politikada kullandığı yumuşak güç unsurlarının Türkiye'yi bölgesinde potansiyel bir

---

¹ Kemal Kirişçi, The Transformation of the Turkish Foreign Policy: The Rise of the Trading State, New Perspectives on Turkey, no.40, 2009

² Mustafa Kutlay, Yeni Türk Dış Politikasının Ekonomi Politiği: Eleştirel Bir Yaklaşım, Uluslararası İlişkiler Dergisi, cilt 9, say 35, Güz 2012

güç haline getirdiğini vurgulamıştır. Ancak diplomatik, ekonomik ve yumuşak güç unsurları açısından bakılırsa, her ne kadar Türkiye potansiyel bir güç olsa da düzen kurucu bir aktör olabilmesi için bu güç unsurlarının taşıdığı potansiyel yeterli değildir.³ Konuya ilişkin bir başka makalede Fatma Sariaslan ise 2000’li yıllarda Türkiye ekonomisindeki büyüme ve Türkiye’nin dış politikada ekonomik araçları kullanarak ticaret hacmini artırmasını “ticaret devleti” perspektifinden ele almıştır. Sariaslan, Türkiye ve İran arasında 2000’li yıllarda rekor seviyelere çıkan ticaret hacmini Türkiye’nin bir ticaret devletine dönüşmesinin göstergesi olarak yorumlamıştır.⁴ Mustafa Aydın ve Damla Aras 2004 yılında yayınladıkları makalelerinde Ortadoğu ülkelerindeki otoriter rejimler nedeniyle, bu ülkelerle girilen ekonomik ilişkilerde siyasi ilişkilerin belirleyici bir rol oynadığını savunmaktadırlar. Bu durumu Türkiye’nin İran, Suriye ve Irak ile olan ilişkilerini örnek vererek açıklamışlar ve Türkiye’nin bu ülkelerle olan ekonomik ilişkilerinin, siyasi ilişkilere bağımlı olarak seyrettiğini belirtmişlerdir.⁵ Kadri Kaan Renda ise Türk Dış Politikasındaki dönüşümü Nye ve Keohane’nin “karmaşık karşılıklı bağımlılık” teorisi açısından incelemiştir. Renda, Türkiye’nin komşularıyla olan ekonomik ve siyasi ilişkilerdeki gelişmeleri Türk Dış Politikasının karmaşık karşılıklı bağımlılık yaratma çabası olarak yorumlamıştır.⁶ Bayram Sinkaya, 2000’li yıllarda Türkiye-İran ilişkilerindeki dönüşümü incelediği çalışmasında, Irak üzerindeki düşünceleri, teröre karşı iş birliği, doğalgaz ticareti gibi etkenlerin iki ülke siyasi ve ekonomik ilişkilerini geliştirdiğini ancak 2011 yılında başlayan Suriye’deki iç savaşın da gösterdiği gibi bölgesel rekabetin iki ülke ilişkilerindeki çatışma potansiyelini devam ettirdiğini belirtmiştir.⁷ Ehteshami ve Elik, 2002 yılında iktidara gelen AK Parti döneminde dönüşen Türkiye-Ortadoğu ilişkilerine dair yaptıkları çalışmada, iç politikada yaşanan değişimin Türkiye’nin dış politikasını da değiştirdiğini

---

³ Mustafa Kutlay, Osman Bahadır Dinçer, Türkiye’nin Ortadoğu’daki “Bölgesel Güç” Potansiyeline İlişkin Ampirik Bir İnceleme, USAK, Rapor no. 12-03, 2012
<http://www.usak.org.tr/dosyalar/rapor/5GMcs3mKfFPCbD08MCXSSs6sfdvva7.pdf>, Erişim Tarihi: 18.04.2014

⁴ Fatma Sariaslan, 2000’li Yıllarda Türkiye-İran Ekonomik İlişkileri, Akademik Ortadoğu Dergisi, Sayı 14, İstanbul

⁵ Mustafa Aydın ve Damla Aras, Ortadoğu’da Ekonomik İlişkilerin Siyasi Çerçevesi; Türkiye’nin İran, Irak ve Suriye ile Bağlantıları, Uluslararası İlişkiler Dergisi, Cilt 1, Sayı 2, 2004

⁶ Renda, Kadri Kaan, Turkey’s Neighborhood Policy: An Emerging Complex Interdependence?, Insight Turkey, vol.13, no.1, 2014

⁷ Bayram Sinkaya, Rationalization of Turkey-Iran Relations: Prospects and Limits, Insight Turkey, vol. 14, no. 2, 2012, pp. 137-156

açıklamaya çalışmışlardır. Çalışmada Osmanlı Devleti'nin son döneminden 2000'li yıllara kadar Türkiye'nin Ortadoğu ile olan ilişkilerini belirleyen etkenler açıklanarak 2002 yılından sonra yumuşak güç unsurlarının kullanılmaya başlanmasıyla birlikte özelde İran, genelde ise Ortadoğu ile olan ilişkilerdeki değişim incelenmiştir.⁸ Esra Eruysal, 2011 yılında hazırladığı yüksek lisans tezinde, 2000'li yıllarda Türkiye-İran ekonomik ilişkilerinde yaşanan değişimi Türkiye'nin bir ticaret devletine dönüştüğü varsayımından hareketle ele almıştır. Buna ek olarak Eruysal, iki ülke ekonomik ilişkilerinde karşılıklı bağımlılık ilişkisinden ziyade Türkiye'nin enerji ithalatı nedeniyle İran'a bağımlı olduğunu iddia etmiştir.⁹ Özüm Sezin Uzun 2012 yılında hazırladığı doktora tezinde, 2000'li yıllarda Türkiye-İran ilişkilerindeki iyileşmeyi Kürt sorunu, İran'ın nükleer faaliyetleri ve ekonomik ilişkiler açısından ele alarak, iki ülke ilişkilerindeki iyileşmenin dönemsel olduğunu iddia etmiştir.¹⁰

Türkiye-İran ekonomik veya siyasi ilişkilerini dönemsel ve farklı boyutlarıyla ele alan çalışmalardan farklı olarak bu çalışma, Türkiye-İran ekonomik ilişkilerine bağımlılık ve karşılıklı bağımlılık teorileri perspektifiyle bakmaktadır. İki ülke arasındaki ekonomik ilişkiler 2000'li yıllarda tarihinin en iyi dönemini yaşasa da birbirleri için ekonomik önemlerinin bağımlılık ya da karşılıklı bağımlılık oluşturacak seviyede olmadığı savunulmakta ve karşılıklı bağımlılık oluşturulmasının önündeki engeller araştırılmaktadır. İki ülke arasındaki ticaretin yapısı ele alınarak, bu yapının en önemli boyutu olan Türkiye'nin enerji ithalatı başladığı ilk yıldan itibaren kapsamlı bir şekilde ele alınmaktadır. Son olarak Türkiye'nin stratejik hedefleri arasında ilk sırada yer alan enerji koridoru olma hedefinde İran ile olan iş birliğinin önemi araştırılmaktadır.

Çalışma, 2002 yılından sonra Türkiye'nin temel dış politika hedeflerinden biri olan komşularla karşılıklı ekonomik bağımlılık yaratma politikasının İran'a karşı uygulanamadığı, bunun sebebinin ise iki ülke arasındaki bölgesel rekabet olduğunu

---

⁸ Anoushiravan Ehteshami, Süleyman Elik, Turkey's Growing Relations with Iran and Middle East, Turkish Studies, 12:4, 2011, pp. 643-662

⁹ Esra Eruysal, Economic Relations Between Turkey and Iran from 1990 to 2010: A Turkish Perspective, Middle East Technical University, 2011

¹⁰ Özüm Sezin Uzun, Turkish-Iranian Relations in the 2000s: Rapprochement or Beyond? Middle East Technical University, 2012

iddia etmektedir. Orta büyüklükte iki ülke olan Türkiye ve İran arasında da ticaret hadleri, toplam ticaretleri içinde birbirleri için önemi göz önüne alarak iki ülke arasında herhangi bir bağımlılık ilişkisinin olmadığı savunulmaktadır.

Çalışmanın teorik çerçevesini oluşturan ilk bölümünde, Bağımlılık Teorisi ve uluslararası ilişkilerde çoğulcu perspektifin öncülerinden olan Robert O. Keohane ve Joseph S. Nye'in uluslararası sistemdeki dönüşümü açıkladıkları "Güç ve Karşılıklı Bağımlılık" kitaplarında tanımladıkları Karşılıklı Bağımlılık Teorisi'nin varsayımları ele alınmaktadır. Bağımlılık kuramı çerçevesinde Türkiye ile İran arasındaki ekonomik ilişkiler; ticaret hadleri, toplam ticaret hacmi ve iki ülke arasındaki ticaretin yapısı analiz edilerek iki ülke arasında bağımlılık ilişkisi olup olmadığı incelenmektedir. 2002 yılında Türkiye'de iktidara gelen AK Parti yönetiminin komşularına yönelik temel dış politika hedeflerinden biri olan karşılıklı ekonomik bağımlılık yaratma politikası karşılıklı bağımlılık teorisi çerçevesinde araştırılmaktadır. İran ve Türkiye'nin birbirleri için ekonomik önemi, iki ülke arasında 2000'li yıllarda artan dış ticaret hacmi, büyüme oranları ve toplam dış ticaret hacimleriyle karşılaştırılarak incelenmektedir. Bu araştırmalardan hareketle Türkiye'nin iki ülke arasında karşılıklı bağımlılık oluşturma hedefinin gerçekleşmediği iddia edilmekte ve sebepleri araştırılmaktadır.

Çalışmanın ikinci bölümünde ise petrol, doğalgaz ve elektrik enerji üzerinden Türkiye'nin enerjideki durumu anlatılmaktadır. Talep ettiği enerjinin yaklaşık % 90'ını ithalatla karşılayan Türkiye'nin, petrol ve doğalgazda neden ithalat bağımlısı olduğu ve bunun sonuçları arama-üretim, tüketim-ithalat başlıkları altında ele alınmaktadır. Bunlara ek olarak Türkiye'nin petrol ve doğalgaz enerjisindeki alt yapı durumu da boru hatları, rafineri sektörü ve depolama başlıkları altında gösterilmektedir. Türkiye'nin elektrik enerjisindeki durumunun anlatıldığı son bölümde ise elektrik alt yapısı, üretim ve tüketimi istatistikler vasıtasıyla anlatılmaktadır. Bu bölümde Türkiye'nin enerjideki durumu anlatılırken uluslararası enerji kuruluşları, Türkiye'de enerji sektörü içinde faaliyet gösteren kamu kuruluşlarının yayınladıkları istatistiklerden faydalanılmaktadır.

Üçüncü bölümde ise bir önceki bölümle aynı metot izlenerek İran'ın enerjideki durumu, uluslararası enerji kuruluşlarından edinilen istatistikler yardımıyla gösterilmektedir. Bu bölümde özellikle İran'ın zengin petrol kaynakları sayesinde

önemli bir petrol ihracatçısı olduğu gösterilirken, son dönemde İran'a karşı uygulanan yaptırımların İran'ın enerji sektörü üzerindeki etkisi vurgulanmaktadır. İran'ın doğalgaz enerjisindeki durumunun anlatıldığı kısımda ise dünyanın en zengin doğalgaz rezervlerine sahip olmasına rağmen İran'ın önemli bir ihracatçı olamamasının nedenleri istatistikler yardımıyla gösterilmektedir. Elektrik enerjisinin anlatıldığı kısımda ise son dönemde dünya gündeminde önemli bir yer kaplayan İran'ın nükleer faaliyetleri ile elektrik üretimi ve doğalgaz tüketimi arasındaki bağlantı grafikler yardımıyla gösterilmektedir.

Çalışmanın son bölümünde ise Türkiye'nin 1962 yılında ithal etmeye başladığı ham petrol ithalatı istatistiklerle gösterilmekte ve özellikle 1990-2013 arasındaki ithalat miktarları Türkiye'nin petrol ithal ettiği diğer ülkelerle karşılaştırılarak analiz edilmektedir. İki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerinde çok önemli bir yere sahip olan doğalgaz ithalatının anlatıldığı bölümde ise doğalgaz alım anlaşmasının imzalandığı 1996 yılından günümüze kadar geçen süreçte yaşanan problemler ve rakamsal olarak ithalat miktarları incelenmektedir. İki ülke arasında 2007 yılında imzalanan mutabakat zaptının içeriği ve neden anlaşmaya dönüşmediği bu bölümün diğer araştırma konusudur. Son olarak Türkiye-İran enerji ilişkilerinin bir diğer konusu olan İran gazının Türkiye üzerinden Avrupa'ya taşınması durumunda ortaya çıkacak sonuçlar incelenmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

BAĞIMLILIK ve KARŞILIKLI BAĞIMLILIK TEORİSİ

1.1. Bağımlılık Teorisi

Bağımlılık Teorisi* 1970'li yıllarda Andre Gunder Frank ve Samir Amin gibi isimler tarafından, az gelişmiş ülkeler ile gelişmiş ülkeler arasındaki gelişmişlik farkını ortaya çıkarmak için ortaya atılmıştır. İkinci Dünya Savaşından sonra ortaya atılan modernleşme tezleri, toplumları modern (gelişmiş) ve geleneksel (az gelişmiş) olarak ikiye ayırıp geleneksel ülkelerin az gelişmiş olmalarının sebebini dini ve kültürel faktörler gibi içsel sebeplere bağlamışlardır. Bu ülkelerin modern ülkelerin izlediği yolu takip ederek (reformlar yaparak) az gelişmişlik durumundan kurtulabileceğini ve batılı ülkeler gibi modernleşebileceğini varsayılmaktadır.¹¹ Bağımlılık teorisyenleri modernistlerin bu düşüncelerine karşı çıkararak kapitalizmin dünya ölçeğinde gelişen bir sistem olduğunu ve az gelişmiş ülkelerin gelişmemelerinin sebebinin gelişmiş ülke ekonomileri ile girdikleri ilişkiden kaynaklandığını düşünmektedirler.¹² Bağımlılık kuramı içinde Andre Gunder Frank, Samir Amin, Theotonio Dos Santos, Henrique Cardoso gibi farklı fraksiyonlardan oldukça fazla ismi barındırır da kuramın temel görüşleri şu başlıklar altında toplanabilir: Düalizm eleştirisi, çevre-merkez ilişkisi, eşitsiz ticaret hadleri, bağımlı burjuvazi.¹³

Kuramın radikal kanadını temsil eden Frank ve Amin, az gelişmiş ve gelişmiş ülkelerin birbiriyle ilişkili olmayan yapılar olmadığını aksine gelişmişliğin az gelişmişliği doğurduğunu iddia etmektedir. Paul Baran'ın düşüncelerinden etkilenen Frank, Kapitalizmi tekelci ticaret sistemi olarak tanımlamış ve bağımlılığın kökenlerini 16.yüzyılda sömürgeciliğin başladığı tarihe kadar götürerek az gelişmiş olarak

---

* Dependency (Bağımlılık) Theory ile devletlerarasındaki simetrik ya da asimetrik bağımlılığı ifade eden "Dependence" kavramı karıştırılmamalıdır. (Bkn. James E. Dougherty, Robert L. Pfaltzgraff, Contending Theories of International Relations, s. 454-455, David A. Baldwin, Interdependence and Power: a conceptual analysis, International Organization, vol. 34/4 pp. 471-506, s.492)

¹¹ Tahsin Bakırtaş, Dünya'da ve Türkiye'de Ekonomik Kalkınma, Nobel Yayınları, 1. Baskı, 2014, Ankara, s. 93, Evren Balta (ed.), Küresel Siyasete Giriş: Uluslararası ilişkilerde Kavramlar, Teoriler, Süreçler, İletişim Yayınları, 1. baskı, 2014, İstanbul, James E. Dougherty, Robert L. Pfaltzgraff, Contending Theories of International Relations, Pearson, 5. Baskı, 454, 455

¹² James E. Dougherty, Robert L. Pfaltzgraff, s.455

¹³ Thomas Angotti, The Political Implications of Dependency Theory, Latin American Perspectives, Vol. 8, No. 3/4 pp. 124-137, s. 126

tanımlanan ülkelerin kapitalizm ile bağlantıya geçtikleri dönemden itibaren merkez-çevre ilişkisinin doğduğunu ve çevre ülkelerin merkez ülkelere bağımlı hale geldiğini iddia etmiştir.^{14*} Frank'a göre sömürgeci ülkeler Latin Amerika ülkelerine gitmeden önce de Latin Amerika gelişmemiş bir yerdirdi ancak kapitalizmin oraya ulaşmasının ardından iki taraf arasında oluşan ilişki Latin Amerika'nın az gelişmişlikten kurtulamamasıyla sonuçlanmış ve bu durum devam etmiştir. Bağımlılık Kuramının önemli isimlerinde Mısırlı Samir Amin'e göre ise Kapitalizm, az gelişmiş ülkelere etki etmesiyle birlikte bu ekonomilerini çarpıtmış ve ülkelerin sağlıklı bir ekonomik yapıya kavuşmasını sürekli olarak engellemiştir. Amin'e göre bu çarpıtma durumunun bir başka etkisi de dışarıdan ithal edilen sanayi ürünlerinin az gelişmiş ülkelerdeki yerli sanayiye çökertmesi, bu ülkelerde istihdamın artmasını ve iç pazarın oluşmasını engellemiş olmasıdır.¹⁵ Frank ve Amin, sadece Latin Amerika ülkelerinin değil bütün az gelişmiş ülkeler için bu durumdan kurtulmanın tek yolu olarak gelişmiş ülkelerle girilen ilişkinin sonlandırılması olduğunu savunmaktadırlar.¹⁶

Birleşmiş Milletler bünyesindeki ECLA'da çalışmalar yürüten yapısalci ekonomist Raul Prebisch, yaptığı çalışmalar sonucunda Latin Amerika ülkeleri ile sanayileşmiş Batılı ülkeler arasındaki geleneksel ticari ilişkilerin Latin Amerika ülkelerinin az gelişmişliğini devam ettirdiği sonucuna varmıştır. Prebisch'e göre Latin Amerika ülkelerinin ihraç ettiği hammadde fiyatları ile ithal ettiği sanayi malları arasındaki fiyat farklılığı, ticaret hadlerinin bu ülkeler aleyhinde olmasına neden olmaktadır. Bu durum az gelişmiş yani çevre ülkelerde biriken üretim fazlasının merkeze akmasına neden olmaktadır. Yatırım için kullanılabilir olan üretim fazlasının merkeze akması, merkez ülkelerinin diğer ülke ekonomileri üzerindeki

---

*Frank, İlk defa 1967 yılında yayınlanan Latin Amerika'da "Kapitalizm ve Az gelişmişlik"(*Capitalism and Underdevelopment in Latin America*) adlı kitabında bu düşüncelerini şöyle ifade eder: "Paul Baran gibi ben de inanıyorum ki geçmişteki az gelişmişliği yaratan ve hala günümüzdeki az gelişmişliği destekleyen şey, hem dünya çapındaki hem de ulusal alandaki kapitalizmdir."

¹⁵ Fikret Başkaya, Kalkınma İktisadının Yükselişi ve Düşüşü, İmge Kitabevi, Ankara, 1. Baskı, 1994, s.86-87

¹⁶ Andres Velasco, Dependency Theory, Foreign Policy, No. 133, pp. 44-45, s. 44, 45, Ilan Kapoor, Capitalism, Culture, Agency: Dependency versus Postcolonial Theory, Third World Quarterly, Vol. 23, No. 4, pp. 647-664, s. 648, 649

etkinliğini korumasına yararken çevre ülkeler için bu durum iç pazarın genişletilememesi ve refahın artırılmamasıyla sonuçlanmaktadır.¹⁷

Frank de günümüz az gelişmiş ülkelerinin, kapitalist dünya ile girdiği ilişkiyi metropol-uydu modeliyle açıklamıştır. Ona göre iki taraf arasındaki eşitsiz ticaret, uydu şehirlerdeki üretim fazlasının metropole akmasına neden olur ve bu da uydu şehirlerin az gelişmişliğini devam ettirirken, metropoller ise gelişmeye devam eder.¹⁸

Son olarak 1972 yılında yazdığı Lümpen Burjuvazi: Lümpen Kalkınma adlı kitabında az gelişmiş ülkelerdeki burjuvaziyi lümpen burjuvazi olarak tanımlayan Frank, bu ülkelerdeki hakim sınıfların, zenginliklerinin kaynaklarının dış güçlere bağlı olduğunu bildikleri için gerçek bir kalkınma yerine ancak lümpen bir kalkınma sağlayacaklarını düşünmektedir.¹⁹

1.2. Karşılıklı Bağımlılık Teorisi

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra uluslararası siyaseti anlamada başat yaklaşım olan realist teoriye 1970'li yıllarda Joseph S. Nye ve Robert O. Keohane gibi isimler teorik düzlemde meydan okumuştur. Disiplinin temel tartışma konularından olan aktör, güç ve uluslararası sistem gibi konularda realistlerin görüşlerine karşı çıkan Nye ve Keohane, 1977 yılında yazdıkları Power and Interdependence (Güç ve Karşılıklı Bağımlılık) adlı kitaplarında "Karşılıklı Bağımlılık Teorisini" ortaya atmışlardır. Henry Kissinger'ın 1975 yılında ABD Dışişleri Bakanlığı yaptığı dönemde dünya politikasındaki değişimi anlatan konuşmasını* örnek veren Keohane ve Nye, karşılıklı bağımlılığın yeni dünya sistemine egemen olduğunu belirtmişlerdir.²⁰

---

¹⁷ Andres Velasco, s. 45, Theotonio Dos Santos, Laura Randall, The Theoretical Foundations of the Caroso Government: A New Stage of the Dependency-Theory Debate, Latin American Perspectives, Vol. 25, No. 1, pp. 53-70, s. 54

¹⁸ Bakırtaş, a.g.e, s. 101, 102

¹⁹ Anthony Brewer, Marksist Emperyalizm Teorileri, çev. Cansu Aksoy, İstanbul, Kalkedon Yayınları, s. 188

*H. Kissenger: "...Artık yeni bir döneme giriyoruz. Eski uluslararası modeller parçalanıyor; eski sloganlar yol gösterici olmaktan çıkıyor; eski çözümler ise yaramaz hale geliyor. Dünya, ekonomi, iletişim ve insani arzularla birbirine bağımlı hale geliyor."

²⁰ Robert O. Keohane, Joseph S. Nye, Power and Interdependence, 2. Baskı, Tbs, 1989, s. 3, Christian Reus-Smit, Uluslararası İlişkiler Teoriler, Çev. Ali Aslan, M. Ali Ağcan, Küre Yay. 2.baskı, İstanbul 2013, s. 280

Keohaen ve Nye, bağımlılığı herhangi bir devletin davranışlarının dış bir güç tarafından belirlendiği ya da etki altına alındığı bir durum olarak tanımlarken, dünya politikasındaki karşılıklı bağımlılığı devletlerin ya da aktörlerin karşılıklı olarak birbirlerini etkilediği ve dolayısıyla bağımlılığın karşılıklı bir hale gelmesi durumu olarak tanımlamışlardır. Dünya politikasındaki dönüşümü üç temel etken üzerinden anlatan Keohane ve Nye, özellikle ekonomik süreçlerin uluslararası sistemde yarattığı değişikliğe vurgu yapmışlardır. Ulaşım ve iletişim teknolojilerindeki müthiş gelişme ile birlikte uluslararası ticaret daha hızlı artmaya başlamış ve bu da ülkeler arasındaki bağlantıları artırmıştır. Ticaretin daha kolay olmasının yanı sıra toplumların hayat standartlarının yükseltilmesi noktasında devletlerden talepleri artmış ve bu nedenle ülkelerin milli gelirlerinin artırılması hükümetlerin öncelikli hedefi olmuştur. Uluslararası sermaye ve işçi hareketlerinin artması, finans piyasalarının genişlemesi karşılıklı bağımlılığı artıran üçüncü ekonomik etken olmaktadır.²¹

Uluslararası sistemde karşılıklı bağımlılığı oluşturan en önemli etken aktörler arasında oluşan bağlantıların kopması durumunda karşılaşılan maliyettir. Karşılıklı bağımlılık ile karşılıklı bağılılığı ayıran şey de zaten bu maliyet faktörüdür. Buna örnek olarak kullandığı petrolün tamamını bir başka ülkeden ithal eden bir ülke ile lüks tüketim eşyalarını ithal eden bir ülkeyi karşılaştırarak anlatan Keohane ve Nye, ilk ülkenin durumunun karşılıklı bağımlılık, ikincisinin ise maliyet söz konusu olmadığı için karşılıklı bağıllık olduğunu savunmuşlardır.²² Bununla birlikte karşılıklı bağımlılık konusunda bilinmesi gereken diğer bir konu ise aktörler arasındaki karşılıklı bağımlılık durumunun eşit olmayabileceğidir. Bu durum aktörler arasında asimetric bir ilişki yaratır ve daha az bağımlı olan aktör pazarlık gücünü eline geçirerek diğer aktörün davranışlarını etkileyebilir.²³

Realist teorinin askeri gücü ön plana alan güç tanımlamasını eleştiren Nye ve Keohane, askeri gücün eskisi kadar önemli olmadığını iddia ederek yeni dönemde gücü oluşturan etkenlerin çok daha karmaşık bir hal aldığını iddia etmişlerdir. Bu durumda gücü, bir aktörün diğer bir aktöre aslında yapmayacağı veya yapmak istemediği bir

²¹ Keohane ve Nye, a.g.e, s.39-40, Joseph S. Nye, Robert O. Keohane Transnational Relations and World Politics: An Introduction, International Organization, vol. 25, no. 3, s. 332, pp. 329-349

²² Keohane ve Nye, a.g.e, s. 8-9

²³ Keohane ve Nye, a.g.e, s. 11

davranışı yaptırabilme kapasitesi ya da sonuçları kontrol edebilme yetisi olarak tanımlarsak asimetrik karşılıklı bağımlılık da gücü oluşturan bir etken olabilmektedir. Keohane ve Nye karşılıklı bağımlılığın gücü nasıl yarattığını ise hassasiyet (sensitivity) ve kırılganlık (vulnerability) kavramlarıyla açıklamışlardır.²⁴

Hassasiyeti bir aktörün olumsuz bir gelişme durumunda karşısına çıkan maliyetten etkilenme derecesi olarak tanımlayan Keohane ve Nye, buna örnek olarak ise 1973 Petrol Krizi'nin ardından yükselen petrol fiyatları karşısında ABD, Japonya ve Batı Avrupa ülkelerinin durumunu göstermişlerdir. ABD'nin petrol ithalatının Japonya ve Batı Avrupa'dan daha düşük olması, fiyatlara karşı ABD'yi daha az duyarlı hale getirmektedir. Dolayısıyla petrol üreticisi ülkeler petrolü bir güç kaynağı olarak kullanabilir ancak ülkelerin hassasiyet düzeyleri bu etkinin derecesini belirleyen bir faktördür. 1960'larda radikal öğrenci hareketlerinin farklı ülkeleri nasıl etkilediğini örnek veren Keohane ve Nye, duyarlılığın sadece ekonomik alanda değil sosyal ve politik alanda da olabileceğini belirtmişlerdir.²⁵

Karşılıklı bağımlılıkta sadece hassasiyet faktörünün kullanılması durumunda bazı politik yönlerin gözden kaçırılmasına neden olacağını savunan Keohane ve Nye, bunun yanında kırılganlığında karşılıklı bağımlılık ve güç arasındaki ilişkiyi etkileyen bir diğer faktör olduğunu belirtmişlerdir. Örneğin petrol ithalatı eşit oranda olan iki ülkeden birinin iç üretimini artırması, karşılaştığı maliyeti ve dolayısıyla fiyatlar karşısındaki kırılganlığını azaltacaktır. Keoahne ve Nye bu durumu 1960'ların sonunda yabancı spekülâtörlerin politikaları ve merkez bankalarının dolar ve sterlin üzerindeki kararları karşısında zor durumda kalan ABD ve İngiltere'yi örnek vererek açıklamışlardır. ABD'nin politika değişikliğine gitmesi bu zor durum karşısında onun kırılganlığını azaltırken İngiltere'nin değişiklik yapamaması kırılganlık düzeyini devam ettirmiştir.²⁶ Bu durumda karşılıklı bağımlılık ve güç ilişkisi incelendiğinde kırılganlığın hassasiyetten daha önemli bir güç kaynağı olduğu iddia edilmektedir. Çünkü herhangi bir aktörün kendisini zor durumda bırakan bir duruma karşı politikalarını değiştirebilme

---

²⁴ Keohane ve Nye, a.g.e, s.11

²⁵ Keohane ve Nye, a.g.e, s.12

²⁶ Keohane ve Nye, a.g.e, s.13

gücü yani kırılabilirliğini azaltması hassasiyet derecesini de etkileyecektir.²⁷ Sonuç olarak karşılıklı bağımlılık aktörlerin birbirlerinin politikalarını etkileyebilmesini sağlayan bir güç kaynağı olarak ortaya çıkmaktadır. Değişik şartlar altında bu gücü doğuran bazen duyarlılık olurken bazen de kırılabilirlik düzeyi olabilmektedir.²⁸

Realistler dünya politikasını açıklarken devletlerin uluslararası sistemin başat aktörleri olduğunu, bu aktörlerin kullanabileceği tek enstrümanın (askeri) güç olduğunu, bununla bağlantılı olarak dünya politikasında güvenliğin, ekonomik ve sosyal konuların üstünde yer aldığı bir hiyerarşik yapı olduğunu iddia etmektedirler. Keohane ve Nye realist teorisinin bu varsayımlarına karşı çıkarak dünya politikasını açıklamak için yeni bir model ortaya atmışlardır. “Karmaşık karşılıklı bağımlılık” olarak adlandırdıkları bu modelin üç ana karakteri vardır. Buna göre iletişim araçları ve çok uluslu şirketlerin artması gibi faktörler toplumlar ve yönetici elitler arasında yeni iletişim kanalları oluşturmaktadır. Dolayısıyla devletler, sistemin en önemli aktörü olsa da dominant aktör değildir zira devlet dışı aktörler de sistemde önemli rol oynamaktadır. Örneğin birçok ülkede faaliyet gösteren dev enerji şirketleri ya da çok uluslu şirketler, uluslararası dini ve ekonomik organizasyonlar dünya politikasında etkili olmaktadır.²⁹ İkincisi, uluslararası sistemde artık konular arasında belirli bir hiyerarşi yoktur. Yani güvenlik konuları artık devletlerin ajandalarının başat konusu olmaktan çıkmıştır ve devletler arasındaki ilişkileri belirleyen konuların sayısı artmıştır. Karmaşık karşılıklı bağımlılığın üçüncü ana varsayımı ise askeri gücün artık eskisi kadar önemli olmadığıdır. Çünkü devletler için ekonomik ya da sosyal konuların da öneminin artması başka enstrümanların kullanımını gerekli kılmaktadır.³⁰

Sonuç olarak ülkeler arasındaki bağlantıların artmasıyla oluşan karşılıklı bağımlılık durumu devletleri iş birliğine daha fazla yöneltmektedir. Çünkü bu bağımlılık durumunun yarattığı hassasiyet ve kırılabilirlik bir maliyet doğurur ve ülkelerin askeri güç kullanması onları bu maliyetle karşı karşıya bırakır. Joseph S. Nye bu durumu ABD'nin Uzak Doğu politikasını örnek vererek anlatır. Hızlı ekonomik

---

²⁷ Keohane ve Nye, a.g.e, s.15

²⁸ Keohane ve Nye, a.g.e, s.18

²⁹ Joseph S. Nye, Robert O. Keohane Transnational Relations and World Politics: An Introduction, International Organization, vol.25, no.3, s. 336, pp. 329-349

³⁰ Keohane ve Nye, a.g.e, s.23-25

büyümesiyle dünya politikasındaki etkinliğini artıran Çin'e karşı ABD'nin çevreleme politikası uygulaması gerektiği düşüncesine karşı çıkan Nye, Soğuk Savaş döneminde ABD'nin hiçbir ekonomik ve sosyal bağı olmadığı SSCB'ye karşı uyguladığı politikayı bugün yüksek ticaret hacmi ve sosyal ilişkilerinin olduğu Çin'e uygulamasının yanlış olacağını vurgulamaktadır. Çin'i çevrelemenin ilerde ABD'ye bir düşman kazandıracağını düşünen Nye, bunun yerine Çin'in başat bir güç olmasından endişelenen komşularıyla iyi ilişkiler kurarak bölgede bir güçler dengesi yaratılmasını önermektedir. Bunun yanında Çin ve ABD arasındaki ticari ve sosyal bağlantılar göz önünde bulundurularak onunla iş birliği yapılmalı ve böylece gelecekte karşılaşılabilecek bir çatışmanın önüne geçilmelidir.³¹ Nye'in verdiği bu örnekten de anlaşılacağı üzere aslında karşılıklı bağımlılık durumu ülkeler arasında çatışmadan uzak, daha istikrarlı ilişkilerin kurulmasını sağlamaktadır.

1.3. Türk Dış Politikası ve Karşılıklı Bağımlılık

1990'lı yıllar Türkiye'nin iç sorunlarının dış politikasını fazlasıyla etkilediği yıllar olmuştur. PKK'nın artan eylemleri nedeniyle güvenlik ağırlıklı bir dış politika izleyen Türkiye'nin, hem komşularıyla hem de uluslararası aktörlerle kurduğu ilişkilerde güvenlik konusu öncelik taşıyordu. Irak'ın kuzeyindeki PKK yapılanmasına düzenlenen operasyonlar, 1998 yılında yine PKK'ya destek olması nedeniyle Suriye ile savaşın eşiğine gelinmesi, PKK faktörünün yanı sıra Türkiye-İran ilişkilerinde kendini gösteren ideolojik 1990'lı yıllarda iç sorunların dış politikadaki tezahürleri olarak ortaya çıkmıştır.³²

Ancak 2000'lere yaklaşırken yaşanan bazı gelişmeler bu tablonun değişmesini sağlamıştır. 1999 yılında PKK liderinin yakalanarak Türkiye'ye getirilmesi, aynı yıl Suriye ile imzalanan Adana Protokolü ile bu ülkeyle başlatılan iyi ilişkiler uzun yıllardır devam eden güvenlik ağırlıklı politikanın değişmesi için zemin hazırlamıştır.³³ Yine 1999 yılındaki Helsinki Zirvesinde Türkiye'nin AB'ye aday ülke ilan edilmesi Türkiye'nin iç ve dış politikasında bazı değişiklikleri beraberinde getirmiştir. Helsinki

---

³¹ http://www.nytimes.com/2013/01/26/opinion/work-with-china-dont-contain-it.html?_r=0, Erişim tarihi: 15.10.2014

³² MÜSİAD, Araştırma Raporları, Yükselen Değer Türkiye, İstanbul 2010, s.170

³³ MÜSİAD, s. 170

sürecinden sonra asker-sivil ilişkilerinin düzenlenmeye başlaması ile TSK'nın dış politikada 1990'lı yıllar boyunca devam eden ağırlığı azalmaya başlamıştır. Siyaseti etkileyen bu gelişmelerin yanı sıra 2001 yılında yaşanan ekonomik kriz de Türkiye'nin ekonomi politikalarını değiştirmeye zorlamış ve dış ticarete daha fazla önem verilmeye başlanmıştır. 1999-2002 yıllarında iktidarda olan DSP-MHP-ANAP hükümeti döneminde dış politikada görülmeye başlanan değişim 2002 yılında tek başına iktidara gelen AK Parti hükümeti döneminde ise daha fazla belirginleşmiştir.³⁴

AK Parti hükümetinin ilk dönemlerinde dış politika danışmanı ve 2009 yılından itibaren de Dışişleri Bakanı olan Ahmet Davutoğlu'nun "*Stratejik Derinlik*" isimli kitabında belirttiği görüşlere uygun olarak Türkiye'nin dış politikasının yeniden belirlendiği bir döneme girilmiştir. Kitabında Türkiye'nin bölgesindeki ilişkilerinin köklü bir değişim geçirmesi gerektiğini³⁵ belirten Davutoğlu döneminde Türkiye bölgedeki etkinliğini artırmaya başlamıştır. Bunu yaparken 1990'lı yılların aksine güvenliği önceleyen bir politika yerine ekonomik ve kültürel unsurları ön plana alan bir politika geliştirmiştir.³⁶ 1998 yılında savaşın eşiğine geline Suriye ile 2009 yılında karşılıklı olarak vizelerin kaldırılması ve serbest ticaret anlaşmalarının yapılması, Lübnan'daki hükümet krizlerine müdahil olunması, Kuzey Irak Bölgesel Yönetimi ile girilen iyi ilişkiler bu dönüşümün en somut örnekleridir.³⁷ Türkiye'nin komşularıyla ilişkilerinin gelişmesi ve etkinliğinin artması yolunda ekonomiyi önemli bir araç olarak gören Davutoğlu döneminde Türkiye'nin Ortadoğu'ya yönelik dış politikasının en önemli hedeflerinden biri karşılıklı ekonomik bağımlılık yaratılarak Türkiye'nin etkinliği artırmak ve komşularla daha sağlam ilişkiler kurmak olmuştur.³⁸ Bu dönemde gözlemlendiği üzere yurt dışı seyahatlerinin kalabalık iş adamları heyetleriyle yapılması, ülkelerle serbest ticaret anlaşmaları yapılması, karşılıklı olarak vizelerin kaldırılarak ilişkilerin geliştirilmeye çalışması ve yabancı yatırımları çekmek için teşviklerin verilmesi bu amaca yönelik uygulanan politikalar.

---

³⁴ Kadri Kaan Renda, Turkey's Neighborhood Policy: An Emerging Complex Interdependence?, Insight Turkey, Vol. 13/NO.1, 2014, pp. 95-96

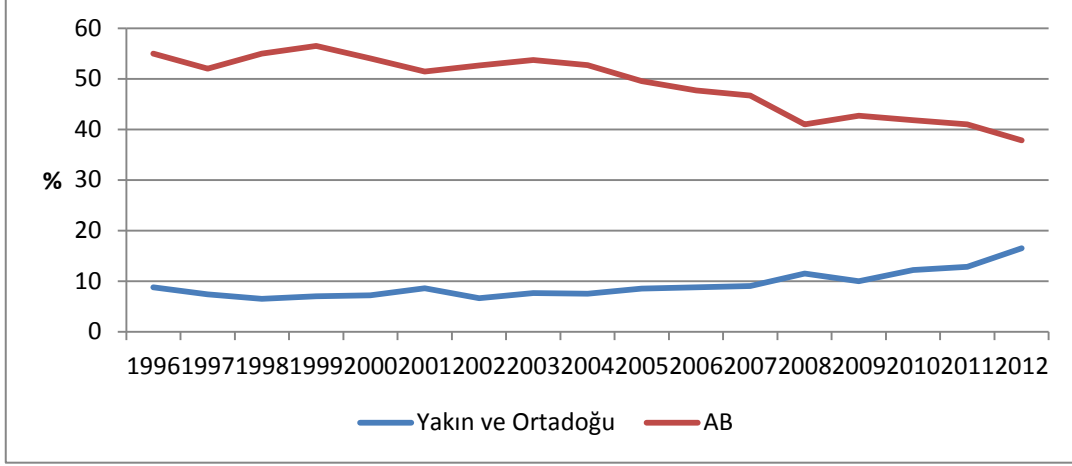
³⁵ Ahmet Davutoğlu, *Stratejik Derinlik*, Küre Yayınları, 35. Baskı, İstanbul 2009, s. 142

³⁶ Mustafa Kutlay, Yeni Türk Dış Politikasının Ekonomi Polisiği: Eleştirel Bir Yaklaşım, Uluslararası İlişkiler Dergisi, cilt 9, say 35, Güz 2012, s. 102

³⁷ MÜSİAD, s. 168

³⁸ Fatma Sarıaslan, 2000'li yıllarda Türkiye-İran Ekonomik İlişkileri, Akademik Ortadoğu Dergisi, Sayı 14, s.66

Şekil 1: Türkiye'nin AB-Yakın ve Ortadoğu Ülkeleriyle Yaptığı Ticaretin Karşılaştırması

Kaynak: TÜİK

Şekilde de görüleceği üzere 1996 yılında Türkiye'nin toplam ticaretin Avrupa Birliği üyesi ülkelerin payı % 50'den fazla iken 2003 yılında düşüşe geçmiş ve 2005 yılında % 50'nin altına düşmüştür. 2013 yılı sonu itibariyle % 38'e düşen AB ülkelerinin toplam ticaret hacmindeki payına karşılık Yakın ve Ortadoğu ülkelerinin payı ise 1996 yılında % 8 iken 2002 yılından sonra artmaya başlamış ve 2013 yılına gelindiğinde % 16,5 seviyesine yükselmiştir.

Türkiye'nin komşularıyla ekonomik ilişkileri geliştirmeye yönelik politikalarının ardından Irak, Suriye, Yunanistan ve Bulgaristan gibi komşularıyla olan ticaret hacimleri rekor seviyelere çıkmıştır. Örneğin 1996 yılında 220 milyon \$ olan Irak ile Türkiye arasındaki ticaret, 2013 yılında 12 milyar \$'ı geçmiştir, bunun yanında Türkiye'nin ihracatında Irak, Almanya'dan sonra ikinci sıraya yükselmiştir. 1996 yılında Türkiye'nin bu dört komşusuyla ticareti 1,5 milyar \$ civarında iken 2013 yılında 20 milyar \$'ı geçmiştir.

1.4. Bağımlılık ve Karşılıklı Bağımlılık Teorileri Açısından Türkiye-İran Ekonomik İlişkileri

2013 sonu itibariyle Türkiye 820 milyar \$ GSMH ile dünyanın en büyük 17'nci ülkesi konumundayken İran, ekonomisinin temelini oluşturan enerji sektörüne

uygulanan yaptırımlara rağmen 368 milyar \$ GSMH ile 32'nci sırada yer almaktadır. Bu ekonomik kapasitelerinin yanı sıra demografik büyüklükleri, askeri kapasiteleri ve tarihi birikimleriyle Ortadoğu'nun iki bölgesel gücü olan İran ve Türkiye arasındaki ekonomik ilişkiler, ülkelerin büyüklüklerine rağmen düşük seviyede kalmış ve özellikle siyasi ilişkilere bağımlı olarak değişkenlik göstermiştir.

1980 yılında başlayan ve 8 yıl süren İran-İrak Savaşı boyunca iki ülke için de stratejik önemi artan Türkiye, savaşta taraf olmayıp pragmatist bir politika izleyerek bu ülkelerle ekonomik ilişkilerini geliştirmiştir. Örneğin Türkiye ve İran arasında 1983 ve 1984 yıllarında gerçekleşen 2,3 milyar \$ ticaret hacmi ile iki ülke arasındaki ticarete rekoru kırılmıştır. Ancak 1980'lerin ikinci yarısından itibaren hem düşen petrol fiyatlarının Ortadoğu ekonomilerini yavaşlatması hem de savaşın bitmesi ticaret hacmini savaş öncesi seviye inmesine neden olmuştur.³⁹

İki ülke arasındaki ekonomik ilişkiler 1990'lardan sonra ise siyasi ilişkilere bağımlı olarak oldukça kötü gelişmiştir. 1990'lara doğru düşmeye başlayan iki ülke arasındaki ticaret hacmi şekilde de görüleceği üzere 2000 yılına kadar sadece 1996 yılında 1 milyar \$'ın üzerinde gerçekleşmiş, diğer yıllar bu rakamın altında kalmıştır.⁴⁰

2002 yılından 2009 yılındaki küresel krize kadar sürekli artan iki ülke arasındaki ticaret hacmi tarihini en yüksek seviyelerine çıkmıştır. Her ne kadar son birkaç yıl ambargoların baskısına karşı konulabilse de İran'a karşı artan baskı 2013 yılında Türkiye-İran ekonomik ilişkilerini de olumsuz etkilemiştir. 2012 yılında 21,8 milyar \$ olan iki ülke arasındaki ticaret hacmi 2013 yılında % 33 düşerek 14,5 milyar \$ olarak gerçekleşmiştir.⁴¹ İki ülke ekonomik ilişkilerinin olması gerekenden daha düşük seviyede olduğunun farkında olan iki ülke yönetiminin bu yıl karşılıklı olarak gerçekleştirdikleri ziyaretlerin en önemli gündemi ekonomik ilişkiler olmuştur. Ziyaretlerin ardından yapılan açıklamada 2015 yılında ticaret hacminin 30 milyar \$'a

---

³⁹ Mustafa Aydın, Damla Aras, Ortadoğu'da Ekonomik İlişkilerin Siyasi Çerçevesi; Türkiye'nin İran, Irak ve Suriye ile Bağlantıları, Uluslararası İlişkiler Dergisi, Cilt 1, Sayı 2, 2004 Yaz, s. 108

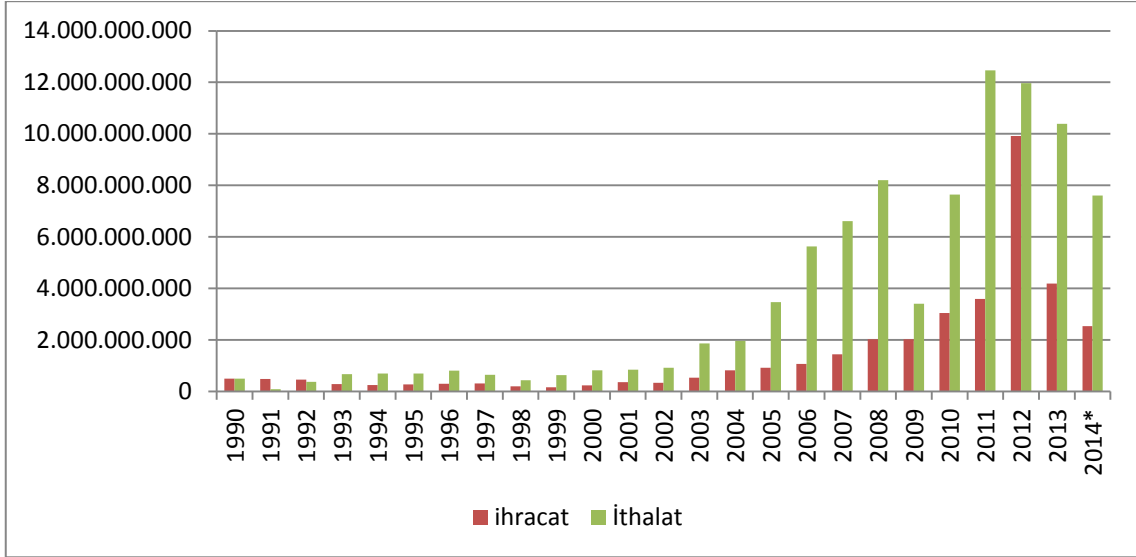
⁴⁰ Mustafa Aydın, Damla Aras, s. 111

*Eylül ayı itibariyle

⁴¹ <http://www.dunya.com/ambargo-turkiye-iran-ticaretini-vurdu-148954h.htm>, Erişim Tarihi: 25.06.2014

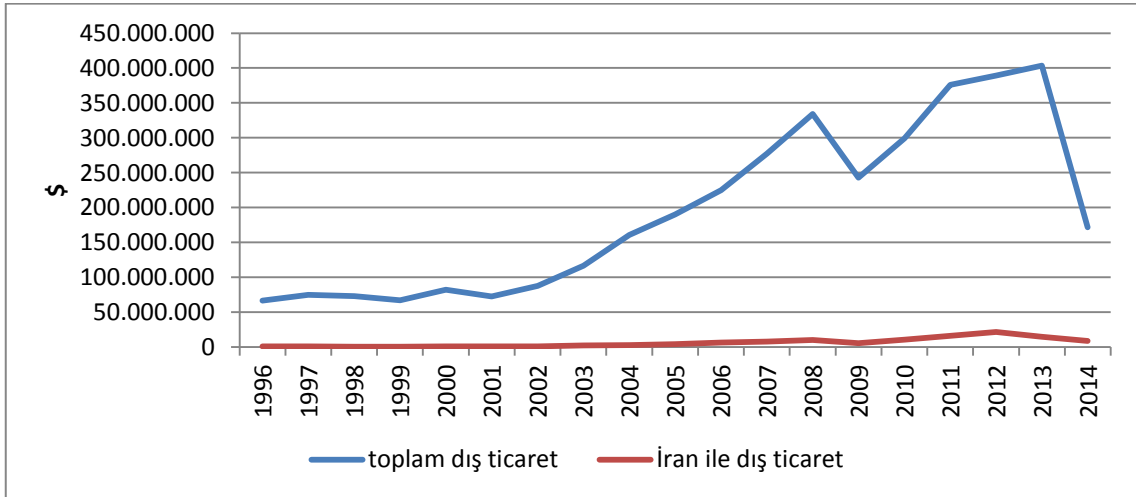
çıkarılması hedeflenmiş ve tercihli ticaret anlaşması imzalanarak ticaretin artırılması yönünde ilk adım atılmıştır.⁴²

Şekil 2: Yıllar İtibariyle Türkiye'nin İran ile İhracat ve İthalatı

Kaynak: TÜİK

Şekil 3: Yıllar İtibariyle Türkiye'nin Toplam Dış Ticareti ile İran ile olan Ticaretinin Karşılaştırılması

Kaynak: TÜİK*

1996 yılında 110 milyar \$ olan İran'ın GSMH'si 2011 yılı sonu itibariyle 5 kate yakın büyüyerek 528 milyar \$'a yükselmiş ancak artan yaptırımların ardından 2013

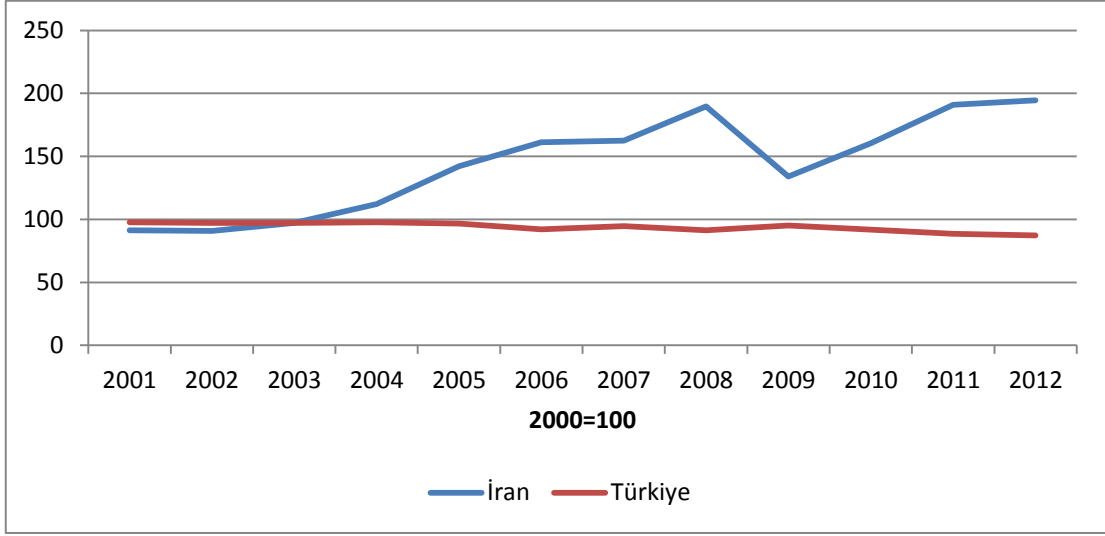
⁴² <http://www.sabah.com.tr/Ekonomi/2014/01/29/turkiyeiran-arasinda-cok-kritik-anlasma>, Erişim Tarihi: 25.06.2014, <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/26573996.asp>, Erişim Tarihi: 25.06.2014

*2014 verileri Ağustos ayı itibariyle

yılında 368 milyar \$ olarak gerçekleşmiştir. Aynı dönem içinde Türkiye'nin GSMH'si ise 181 milyar \$'dan 820 milyar \$'a çıkarak 4,5 kat büyümüştür. 1996 yılında Türkiye'nin toplam ticaret hacminde %1,3 olan İran'ın payı, 2002 yılından itibaren artmaya başlamış ve 2006 yılında 2,6 olarak gerçekleşmiştir. 2011 yılında %4,6 ve 2012 yılında %5,6 ile en yüksek seviyelere ulaştıktan sonra 2013 yılı itibariyle Türkiye'nin toplam ticaret hacminde İran'ın payı 3,6 olmuş ve bu yılın ilk 8 ayında da bu seviyesini korumuştur. İran'ın toplam ticaretinde Türkiye'nin payı ise 2010 yılına kadar % 5'in altında iken 2010 yılı ile birlikte artmaya başlamış ve yaptırımların ağırlaştığı 2012 yılında %16 ve 2013 yılında ise % 13 olarak gerçekleşmiştir. Bu oranlarla Türkiye'nin ithalatında son üç yıl boyunca altıncı sırada olan ihracatında ise 2012 yılı hariç onuncu sırada yer almaktadır. Genel ekonomik büyüme ve toplam dış ticaret hacimlerine bakıldığında -birbirleri için ekonomik önemleri artsa da- artan dış ticaret hacminin bu göstergelerle paralellik arz ettiğini görüyoruz. İkinci şekilde de görüleceği üzere Türkiye'nin istikrarlı bir şekilde büyümeye başladığı 2002 yılından itibaren artışa geçen toplam dış ticaret hacmi ile İran ile yaptığı dış ticaret karşılaştırıldığında artış oranlarında yakınlık gözlemlenmektedir. 1996 yılından 2013 yılı sonuna kadar Türkiye'nin toplam dış ticareti hacmi yaklaşık %84 artış gösterirken aynı dönemde İran ile yaptığı dış ticarete % 92'lik bir artış gerçekleşmiştir. Bunun yanı sıra hali hazırda Türkiye'de faaliyette bulunan yabancı sermayenin içinde İran şirketlerinin payı sadece % 0,22'dir.

Sonuç olarak son yıllarda artan ticaret hacimlerine rağmen, birbirleri için ekonomik önemleri bu oranlarda olan iki ülke arasında bağımlılık veya karşılıklı bağımlılık ilişkisinden söz edilemez.

Şekil 4: Yıllar İtibariyle Türkiye ve İran'ın Dış Ticaret Hadleri

Kaynak: Dünya Bankası

İki ülke arasındaki ticaret hadlerine bakıldığında Türkiye'nin mal ticareti, ileri teknoloji transferi, ihracat değer ve miktar endeksleri açısından İran'dan daha önde olmasına rağmen İran'ın ticaret hadlerinin Türkiye'den daha yüksek olduğu görülmektedir. Ancak bu durum bağımlılık teorisyenlerinin az gelişmiş ve gelişmiş ülkeler arasındaki ticaretin yapısına vurgu yaparken belirttikleri gibi iki ülke arasında ticarete konu olan hammadde-sanayi ürünü ayırımından değil İran'ın önemli bir petrol ihracatçısı olmasından kaynaklanmaktadır.

İran ve Türkiye arasındaki ticaretin yapısına bakıldığında ise ticari dengenin 2012 yılı hariç önemli ölçüde Türkiye'nin aleyhinde olduğunu görüyoruz. Türkiye'nin İran'dan yaptığı ithalatın büyük oranda mineral yakıtlardan oluşması ise bunun en önemli nedenidir. Örneğin 2013 yılında Türkiye'nin İran'dan yaptığı 10,3 milyar \$ ithalatın 9,1 milyar \$'ı mineral yakıtlardan oluşurken son beş yılda yaptığı ithalatın % 88'i mineral yakıtlardan oluşmuştur. 2012 yılındaki büyük değişikliğin sebebinin ise İran'ın nükleer faaliyetlerinden dolayı başlatılan yaptırımlar nedeniyle Türkiye'nin enerji ithalatı karşılığındaki borcunu yüksek miktarda altın ihracatı yaparak karşılamasından kaynaklandığını belirtmek gerekir. Türkiye'nin İran'a ihracatı İran'ın toplam ithalatının % 19'unu karşılık gelen kıymetli taş ve demir çelik kalemlerinde oluşurken, Türkiye'nin bütün kalemler içinde enerji ithalatı % 90'lık bir orana

sahiptir.⁴³ Dolayısıyla iki ülkeden herhangi birinin aleyhine asimetrik bir karşılıklı bağımlılık ya da bağımlılık ilişkisi yaratacak bir mal değişimi yoktur. Buna ek olarak Türkiye'nin toplam petrol ithalatında da İran'ın ilk sıra yer aldığı görülmektedir. Son 10 yılda Çin'den sonra enerji talebi en çok artan ülke olan Türkiye için enerji ekonomik kalkınmasının sürdürülebilirliği için çok önemlidir. Sonuç olarak son 5 yılda toplam petrol ithalatının % 35'ini İran'dan yapan Türkiye, İran'ın diğer petrol ithalatçılarıyla karşılaştırıldığında İran'ın en önemli petrol müşterilerinden biridir.

2013 yılı sonu itibariyle dünyanın en zengin dördüncü petrol rezervine ve dünyanın en zengin doğalgaz rezervlerine sahip olan İran yatırım eksikliğinden dolayı bu rezervlerden potansiyeli ölçüsünde faydalanamamaktadır. Halen dünyanın en önemli petrol ihracatçılarından biri olmasına rağmen İslam Devrimi öncesinde 208 milyon tona kadar çıkan yıllık petrol üretimi, İslam Devrimi sonrası uygulanmaya başlayan yaptırımlar, İran-İrak Savaşının verdiği zararlar ve son yıllarda da nükleer faaliyetlerinden dolayı karşı karşıya olduğu yaptırımlar nedeniyle bu seviyeyi yakalayamamıştır.⁴⁴ Doğalgaz üretiminde ise yatırım eksikliğinin yarattığı sonuç çok daha çarpıcıdır. Zira belirtildiği gibi dünyanın en zengin rezervlerine sahip olan İran'ın önemli bir gaz ihracatçısı olmaktan çok uzaktır. Her ne kadar ortaya çıkan bu sonuçta iç tüketiminin fazla olmasının katkısı olsa da rezervleriyle karşılaştığında İran'ın doğalgaz üretimi çok düşük kalmaktadır. Yatırım eksikliğine çözüm olarak yabancı arama şirketlerini ülkesine davet eden İran, arama ve üretim şirketleri için önemli bir üretim sahasıdır.⁴⁵ Bu durum aynı zamanda TPAO'nun yurt dışı üretimini artırmayı hedefleyen Türkiye için İran'la arasındaki karşılıklı bağımlılığı yaratmak için bir alan yaratmaktadır. Ancak Azerbaycan ve Kazakistan gibi ülkelerde arama ve üretim faaliyetleri yürüterek üretimini ve etkinliğini artırmaya çalışan TPAO, İran pazarına girememektedir. İran'ın bu konuda hem TPAO'ya hem de Som Petrol gibi Türk şirketlere gösterdiği tavır İran'ın bu konuda Türkiye'ye bağımlı olmak istememesinin bir göstergesidir. 2007 yılında İran ve Türkiye arasında imzalanan doğalgaz mutabakat

---

⁴³ Ekonomik Bakanlığı, <http://www.ekonomi.gov.tr/upload/B1414890-BF60-34F4-63D8B6621011EDAD/TAHRAN.pdf>, Erişim tarihi: 14.07.2014

⁴⁴ <http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2014/02/iran-oil-contract-sanctions-energy-nuclear.html#>, http://www.energyglobal.com/news/drilling-and-production/articles/Iranian-oil-gas-sector-EIA.aspx#.U91oh_1te8, Erişim tarihi: 26.07.2014

⁴⁵ EIA, Country Profile Iran, İstatistikler BP Statistical Review World of Energy 2014'ten alınmıştır.

zaptı anlaşmasına göre TPAO, İran'ın en zengin doğalgaz sahası olan Güney Pars'taki 3 alanda üretim yapacak ve bu üretimi iki ülke paylaşacaktı.⁴⁶ TPAO 2009 yılında faaliyetlere başladı ancak mutabakat zaptının anlaşmaya dönüşmemesi nedeniyle faaliyetlerin devam edemedi. Benzer şekilde İran'da enerji alt yapısının inşası üzerine alt yapı faaliyetlerinde bulunan Som Petrol üretim faaliyetlerine ise İran bürokrasinin çıkardığı engeller nedeniyle girememektedir.⁴⁷ Oysa Çin'den Sinopec, Rusya'dan Gazprom ve Japonya'dan Inpex gibi şirketler İran'ın önemli petrol sahalarında üretim faaliyetleri sürdürebilmektedir. Bu şirketlerin yanı sıra İran'ın nükleer faaliyetleri nedeniyle başlatılan yatırımlardan önce Batılı şirketlerde İran'da arama ve üretim faaliyetlerine katılabiliyorlardı.⁴⁸

Türk Dış Politikasının son on yılda yaşadığı dönüşümün önemli bir göstergesi olan Ortadoğu bölgesinde etkinliği artırmasının önemli araçlarından biri olan ekonomik ilişkilerdir. 1990'larda "üç tarafımız deniz dört tarafımız düşman ile sarılı" sözünün güzel özetlediği gibi güvenliği esas alan politika yerine 2000'lerde iş birliğine dayalı politikaları önceleyen dış politika yapıcılarının önemli hedeflerinden biri komşularla karşılıklı bağımlılık ilişkisi kurmak olmuştur. Ancak İran ve Türkiye 1990'lara nazaran çok daha güçlü bir ilişkiler kursalar da bölgesel rekabetin dolayısıyla siyasetin ikili ilişkilerdeki rolü hala ekonomiden önce gelmektedir. Bu durum Türkiye'nin İran ile pazarlık gücünü artırıcı, maliyet doğuran, iki tarafında ilişkilerde hassas olduğu bir ilişki kurmasını engellemektedir. Günümüzde yaklaşık 15 milyar \$ ticaret hacmine sahip olan bu iki ülkenin ticaretinde, iki ülke arasındaki enerji ilişkileri önemli bir yer kaplamaktadır.

---

⁴⁶ Elin Kinnander, The Turkish-Iranian Gas Relationship: Politically Successful, Commercially Problematic, Oxford Energy Institute, 2010, s. 11

⁴⁷ <http://uk.reuters.com/article/2010/07/23/turkey-iran-sompetrol-idINANK00293820100723>, Erişim Tarihi: 27.06.2014

⁴⁸ EIA, Country Profile Iran

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE’NİN ENERJİ PROFİLİ

Son 10 yılda yakaladığı ekonomik büyüme ile Çin’den sonra dünyada enerji talebi en hızlı artan ülke olan Türkiye, hem arama çalışmalarına yeterli kaynakların ayrılmaması hem de birincil enerji kaynakları açısından fakir bir ülke olması nedeniyle net bir enerji ithalatçısıdır. 2002 yılından itibaren geçen sürede toplam ithalatın içinde enerji ithalatının %20’den fazla pay alması bu durumun ekonomiye etkisini göstermektedir.

Petrol rezervleri açısından oldukça fakir olan Türkiye, 2,4 milyon ton yerli üretime karşı 18,5 milyon ton ham petrolü ise ithal etmiştir. Bu durum Türkiye’nin birincil enerji tüketiminde ikinci sırada olan ve özellikle ulaştırma ve sanayi sektörleri için oldukça önemli olan petrole yaklaşık % 90 oranında ithalata bağımlı yapmaktadır. Bu duruma karşın yüksek rafineri kapasitesi sayesinde Türkiye, 2013 yılında 8,5 milyon ton petrol ürünleri ihracatı yapılabilmektedir.

1990’lara doğru yaygın kullanılmaya başlanmasının ardından enerji tüketimi içindeki payını hızla artıran doğalgaz kaynakları açısından da fakir olan Türkiye, toplam talebinin yaklaşık %99’unu ithalatla karşılamaktadır. Toplam doğalgaz tüketiminin yarısından fazlasını elektrik üretimine ayırması Türkiye açısından doğalgaz teminini daha da önemli bir konuma taşımaktadır. Bu durumun önüne geçmeye çalışan Enerji Bakanlığı hazırladığı planlarla gelecek yıllarda kömür ve yenilenebilir enerji kaynaklarının elektrik üretimindeki payını artırarak doğalgaz bağımlılığının azaltılmasını hedeflemektedir. Yine aynı hedef doğrultusunda nükleer tesis kurmak isteyen Türkiye, Mersin ve Sinop illerinde nükleer santraller kurmak için çalışmalara başlamış ve tesislerin yapımı için Rusya ve Japonya ile anlaşmıştır.

Fosil kaynaklara olan bu yüksek bağımlılığına rağmen dünyanın en zengin petrol ve doğalgaz rezervlerine sahip Ortadoğu, Rusya ve Hazar Havzasına komşu olması Türkiye’nin dünya enerji sektöründe önemli bir aktör olma yolunda elini güçlendirmektedir. Boğazlarından geçen petrolün yanı sıra Irak ve Azerbaycan’dan gelen petrolün uluslararası piyasalarla buluştuğu Ceyhan Limanı Türkiye’nin enerji

koridoru olma hedefinde stratejik öneme sahiptir. Bunun yanında son dönemde gündemde olan TANAP gibi doğalgaz boru hattı projeleri gerçekleştirilmesi durumunda Hazar havzasından çıkarılacak doğalgazın Avrupa'ya ulaşması Türkiye üzerinden yapılacak ve bu durum Türkiye'nin önemini artıracaktır.

2.1. PETROL

2.1.2. Sektör Yapısı

1954 yılında çıkarılan petrol kanunu ile kurulan Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı, Türkiye'de petrol sektörünün başat şirketidir. Çeşitli uluslararası şirketler de faaliyet gösterse de arama ve üretim faaliyetlerinin büyük kısmı TPAO tarafından yapılır. 2012 yılında yurt içinde üretilen petrolün %73'ünü, 2013 yılında ise %75'ini üreten TPAO, bunun dışında Kazakistan ve Türkmenistan gibi yurt dışında farklı bölge ve ülkelerde de arama ve üretim çalışmaları yapmaktadır.⁴⁹

Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, genel enerji politikasını belirlemenin yanında yürütme görevini yerine getirmektedir. 1990'larda başlayan ve 2000'li yıllarda ise hızla devam eden özelleştirme çalışmalarının ardından kurulan Enerji Piyasası Düzenleme Kurulu ise rekabet şartlarına uygun güçlü bir piyasanın oluşmasını sağlamak için düzenleyici görevler üstlenmektedir. Rekabet Kurumu, Devlet Denetleme Kurumu ve ETKB bünyesinde yer alan Petrol İşleri Genel Müdürlüğü sektörde yer alan diğer kamu kuruluşlarıdır. Rafinerileri elde tutan ve 1990 yılına kadar bir kamu kuruluşu olarak kurulan TÜPRAŞ ise 1990 yılından itibaren yavaş yavaş halka arz edilmeye başlanmış ve 2005 yılında kamuya ait olan kısmı da özelleştirilerek tamamen özel sektöre devredilmiştir. Bunun dışında ulusal ve uluslararası boru hatlarından ve liman hizmetlerinden ise yine bir kamu kuruluşu olan BOTAŞ sorumludur.⁵⁰

2.1.2. Arama ve Üretim

Türkiye'de yapılan petrol arama çalışmaları Osmanlı dönemine kadar gitse de sonuç veren aramalar Cumhuriyet döneminde yapılmıştır. 1934 yılında başlatılan

⁴⁹ TPAO Sektör Raporu 2012, EIA, Country Profile Turkey

⁵⁰ EPDK, <http://www.epdk.org.tr/index.php/epdk-hakkinda>, EIA, Country Profile Turkey, PİGM, <http://www.pigm.gov.tr/tarihce.php>, ETKB, <http://www.enerji.gov.tr/index.php?dil=tr&sf=anasayfa>, BOTAŞ, <http://www.botas.gov.tr/index.asp>, TÜPRAŞ, <http://www.tupras.com.tr/>,

çalışmalarda ekonomik anlamda ilk petrol halen Türkiye'nin en çok petrol çıkarılan ili olan Batman'da 1939 yılında bulunmuştur. Türkiye ekonomisinin 1950'lerde büyümeye başlamasıyla birlikte petrole olan ihtiyaç da artmış ve 1954 yılında kurulan TPAO'nun yanında ayrıca aramalarda özel girişimlere de izin verilmiştir.⁵¹ Özellikle yabancı şirketlerin başarılı aramasıyla artan petrol üretimi 1969 ülke tüketiminin %55'ini karşılayacak seviyeye ulaşmış ancak sonrasında bu oran talep artışından dolayı sürekli azalmıştır. 1991 yılında 4.45 milyon ton(günlük 85 bin varil) üretimle Türkiye tarihinin rekoru kırılmasına rağmen bu rakam iç talebin sadece %21'ini karşılayabilmiştir.⁵²

Türkiye'de hem karada hem denizde petrol ve doğalgaz rezervlerinin olduğu tahmin edilmesine rağmen bu rezervlerin ekonomik olmaması nedeniyle arama çalışmaları yeterince aktif yapılamamaktadır. Buna ek olarak çıkartma maliyetlerinin yüksek olması da arama çalışmalarını engelleyen sebeplerden biridir. Örneğin; Irak, İran ya da Suudi Arabistan'da petrolün çıkartılma maliyeti 1 varil için 2 ila 7 dolar arasında değişirken Türkiye'de maliyet asgari sınır olan 10 doları geçmektedir.⁵³

Petrol üretiminin az olmasının sebeplerinden biri de arama çalışmalarının yetersiz kalmasıdır. Dünya'da yılda 20 binden fazla kuyu açılırken Türkiye'de 1934'de günümüze 4438 kuyu açılabilmiştir.⁵⁴ Beşinci şekilde de görüleceği üzere arama çalışmaları bazı dönemler artsa da ekonomik ve siyasi istikrarsızlık nedeniyle zaman zaman düşmüştür. Örneğin, 1991-2001 yılları arasında devam eden siyasi ve ekonomik istikrarsızlık nedeniyle açılan kuyu sayısı yıllık ortalama 42,2'de kalırken 2001-2013 yılları arasında bu sayı 112,3'e yükselmiştir.⁵⁵

---

⁵¹PİGM Cumhuriyetten Günümüze Ülkemizde Yapılan Petrol Aramacılığı, http://www.pigm.gov.tr/pdf/Cumhuriyetten_Gunumuzde_Ulkemizde_Yapilan_Petrol_Aramaciligi_11_07_2012.pdf Erişim Tarihi: 15.04.2014

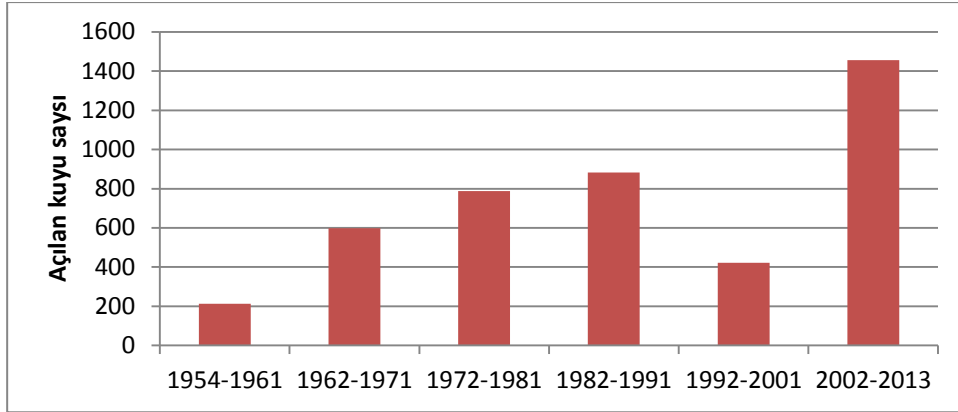
⁵² Mesut Atalay, Türkiye'nin Petrol Arama Politikası, <http://www.dektmk.org.tr/upresimler/enerjikongresi12/42-MesutAtalay.pdf> 15.04.2014

⁵³ Sohbet Karbuz, İbrahim Öztürk, Türkiye'nin Enerji Ekonomisi ve Petrolün Geleceği, Müsiad Araştırma Raporları-49, Şubat 2006, s.27

⁵⁴ www.pigm.gov.tr/istatistikler.php, Türkiye'nin Enerji Arz Politikalar, 24.04.14 [http://www.tobb.org.tr/AvrupaBirligiDairesi/Dokumanlar/Faaliyetler/kik/\(8\)%20Turkey%20Energy%20Sapply%20Policies%20Report%20Mr%20%20Hakman_TR.pdf](http://www.tobb.org.tr/AvrupaBirligiDairesi/Dokumanlar/Faaliyetler/kik/(8)%20Turkey%20Energy%20Sapply%20Policies%20Report%20Mr%20%20Hakman_TR.pdf),

⁵⁵ Mesut Atalay, Türkiye'nin Petrol Arama Politikası, <http://www.dektmk.org.tr/upresimler/enerjikongresi12/42-MesutAtalay.pdf> 15.04.2014

Şekil 5: Yıllar İtibariyle Türkiye’de Açılan Kuyu Sayısı

Kaynak: PİGM

Türkiye ekonomisinin son 10 yılda yakaladığı büyüme bir taraftan enerjiye olan talebi artırırken diğer yandan arama çalışmalarına daha fazla kaynak ayrılmasını sağlamıştır. Yerli kaynakların payını artırarak dış kaynak bağımlılığını azaltmak isteyen Türkiye, bu hedef doğrultusunda Petrobras ve Exxon Mobil şirketleri ile birlikte 2009 yılında Karadeniz’de petrol ve doğalgaz arama çalışmaları başlatmıştır.⁵⁶ İlerleyen yıllarda Karadeniz’de petrol arama faaliyetlerine başka şirketlerde katılmış ve aramalar hızlanmıştır.⁵⁷ Karadeniz’de 9-13 milyon ton petrol rezervi olduğu tahmin edilmekte ve Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı 2016 yılında üretime geçmeyi planlamaktadır. Türkiye’nin enerji arzına katkı yapabilecek bir diğer saha ise Ege Denizidir ancak Ege’de Yunanistan ile devam eden kıta sahanlığı sorunu nedeniyle buradaki rezervler tam olarak tespit edilememiştir.⁵⁸

⁵⁶ Erkan Avcı, Petrol ve Doğalgazın Dünyadaki Önemi ve Türkiye-İran İlişkileri, Uluslararası Stratejik Bakış Enstitüsü, http://www.usbed.org/yayinlar/petrol_ve_do%C4%9Falgaz%C4%B1n_d%C3%BCnyadaki_%C3%B6nemi_ve_t%C3%BCrkiye_iran_enerji_politikalar%C4%B1.pdf, 28.04.2014,

<http://enerjienstitusu.com/2013/03/11/karadenizde-petrol-ve-dogalgaz-seferleri/> 28.04.2014

⁵⁷ <http://enerjienstitusu.com/2012/06/29/chevron-karadenize-geri-donuyor/28.04.2014>,

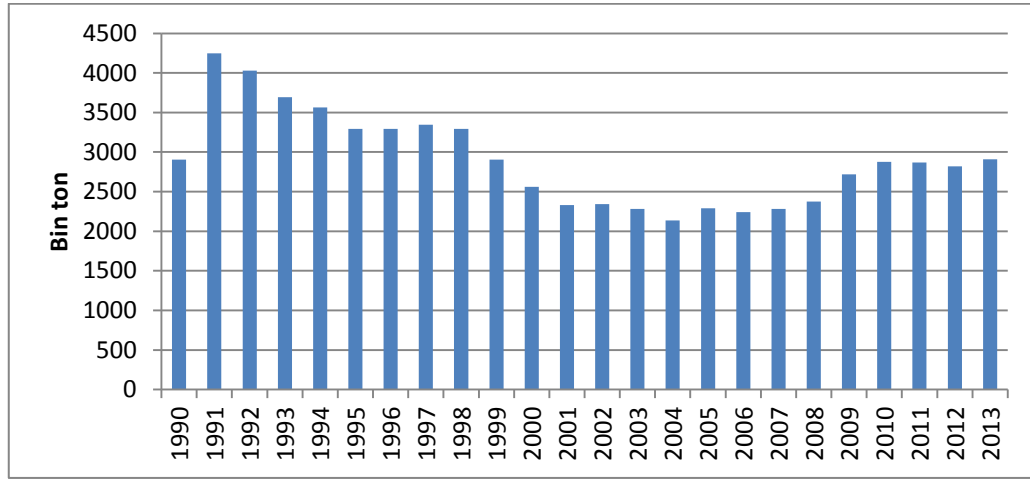
<http://enerjienstitusu.com/2013/01/27/shell-karadenizde-petrol-arayacak/> 28.04.2014,

<http://enerjienstitusu.com/2013/03/26/karadenize-26-ruhsat-daha-33-ayri-bolgede-petrol-aranacak/> 28.08.2014

⁵⁸ EIA, Country Profile Turkey, <http://www.eia.gov/countries/analysisbriefs/Turkey/turkey.pdf>, Erişim Tarihi: 21.04.2014

PİGM verilerine göre 2013 yılı sonu itibariyle Türkiye'nin üretilebilir ham petrol rezervi yaklaşık 1,028 milyar ton olup bu rakam rezervlerin güncel üretim seviyesi ile 17,5 yıllık ömrünün kaldığını gösterir.⁵⁹

Şekil 6: Yıllar İtibariyle Türkiye'nin Petrol Üretimi

Kaynak: EİA

Altıncı şekilde de görüleceği üzere Türkiye'de günlük petrol üretimi 1991 yılında 4,246 milyon ton ile en yüksek seviyesine ulaştıktan sonra düşüşe geçmiş, 2004 yılında yaklaşık 2,137 milyon ton ile en düşük seviyesini görmüş sonraki yıllarda ise bir miktar artış göstermiştir. 2000'li yıllarda yapılan arama çalışmaları, faydasını 2008'den sonra verebilmiş ve üretim bir miktar artış göstermiştir. 1990 ile 2013 yılları arasında ortalama üretim yaklaşık 2,9 milyon ton iken üçüncü şekilde de görüldüğü gibi tüketim bu rakamın çok üzerinde gerçekleşmiştir.

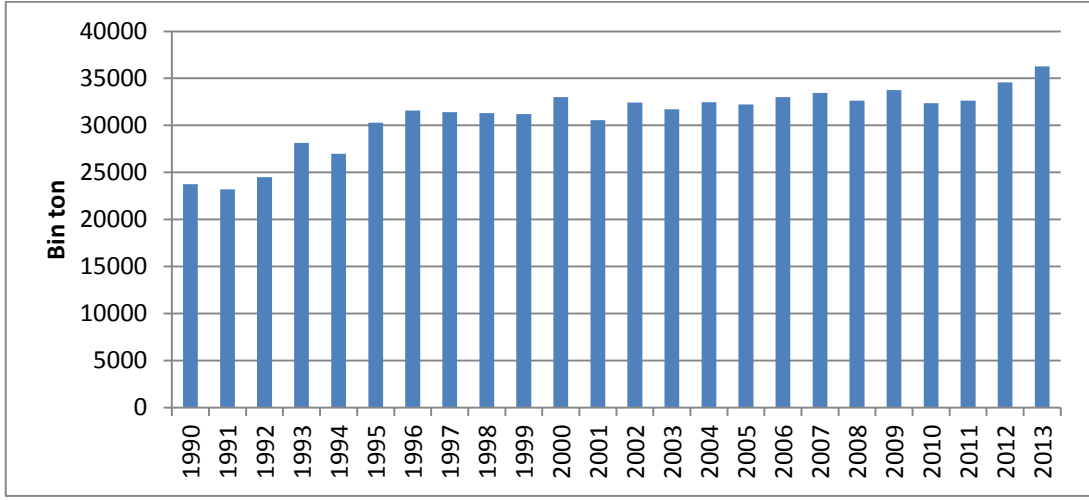
2.1.3. Tüketim ve İthalat

1995 yılına kadar Türkiye'de petrol tüketimi 30 milyon tonun altında seyrederken 1995 yılından itibaren bu rakamın üzerine çıkmış ve 1990-2012 yılları arasında ortalama tüketim 30 milyon ton olarak gerçekleşmiştir. 2012 verilerine göre Türkiye, günde 7,7 bin ton toplam üretimiyle dünya sıralamasında altmışıncı iken, 90 bin ton tüketimi ile dünya sıralamasında yirmi yedinci durumdadır. 2013 yılında ise

⁵⁹ TPAO, 2012 Sektör Raporu

üretim 2,9 milyon ton olurken tüketim yaklaşık 34 milyon ton olarak gerçekleşmiştir.⁶⁰ 2012 yılı verilerine göre son 10 yılda Türkiye'nin ham petrol arzı %12 oranında düşerken talebin sadece %9'u yerli üretimle karşılanabilmiştir.⁶¹

Şekil 7:Yıllar İtibariyle Türkiye'nin Petrol Tüketimi

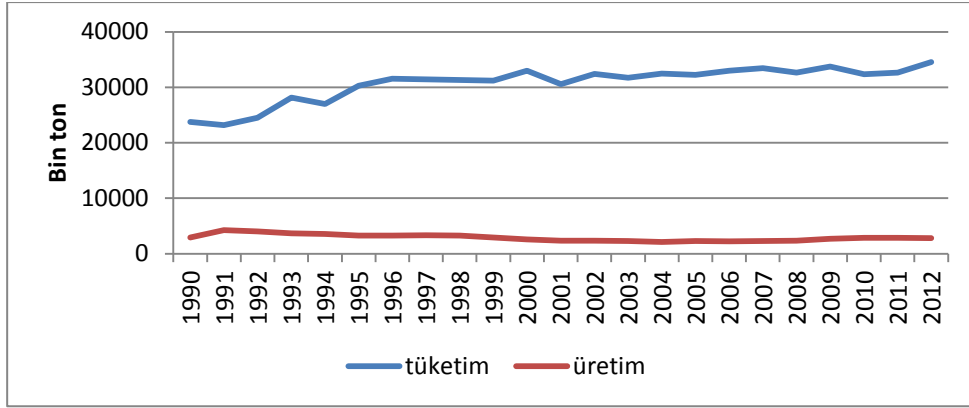
Kaynak: EİA

Türkiye'nin petrol talebinde, dördüncü şekilde de görüleceği üzere 2001 yılındaki kriz ve 2009 yılındaki ekonomik durgunluk dönemlerinde olduğu gibi zaman zaman düşüşler yaşansa da genel olarak artmaktadır. Dolayısıyla üretim ve tüketim miktarları arasında ki bu büyük farklar Türkiye'yi net bit petrol ithalatçısı yapmaktadır. Yedinci şekilde de görüldüğü gibi 1995 yılına kadar 30 milyon tonun altında kalan Türkiye'nin petrol ithalatı 1995 yılında bu rakamın üzerine çıkmış, 2001 ve 2009 yıllarındaki ekonomik krizlere rağmen 30 milyon tonun altına düşmemiştir.

⁶⁰ EIA, Country Profile Turkey

⁶¹ TPAO Sektör Raporu 2012

Şekil 8:Yıllar İtibariyle Türkiye'nin Petrol Üretim ve Tüketimi

Kaynak: EIA

Tablo 1: Türkiye'nin Birincil Enerji Tüketiminde Petrolün Payı

Yıllar	1980	1990	2000	2009	2009	2010
Petrol	50,5	45,3	41,1	29,9	27,9	26,7

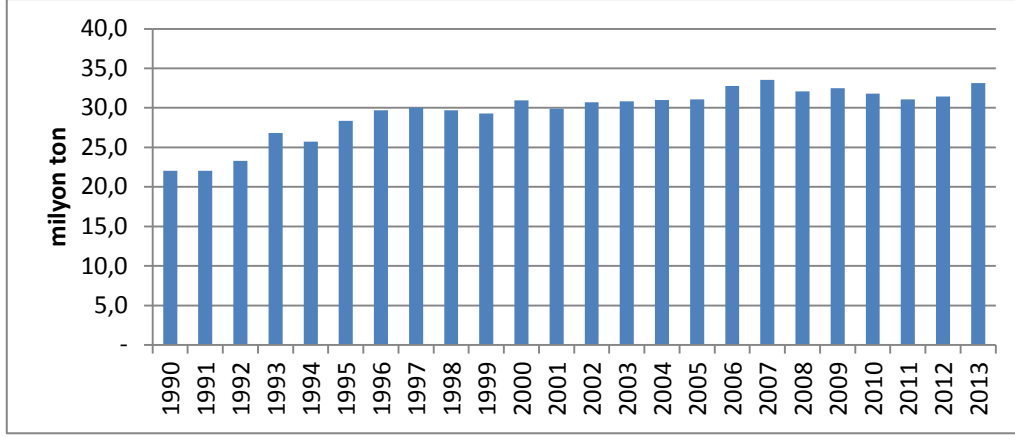
Kaynak: ETKB

Uzun yıllar Türkiye’de birincil enerji talebinde ilk sırada yer alan petrol 1990 yılında birincil enerji talebinde %45’lik bir paya sahipken 2000 yılında bu oran %38’e düşmüş ve 2010 yılında %27’ye düşmüştür. 2007 yılında yerini doğalgaza bırakarak ikinci sıraya gerilemiş 2010 yılında ise kömür talebi petrolü geçmiştir.⁶² Petrolün genel enerji talebindeki payı düşse de ekonomik ve demografik büyümeden dolayı miktarı artış göstermiştir.

⁶² ETKB, Dünya’da ve Türkiye’de Enerji Görünümü, http://www.enerji.gov.tr/yayinlar_raporlar/Dunyada_ve_Turkiyede_Enerji_Gorunumu.pdf, Erişim Tarihi: 25.04.2014, DEM-TMK 2012 Enerji Raporu, <http://www.dektmk.org.tr/upresimler/enerjirapor2012.pdf>, Erişim Tarihi: 25.04.2014

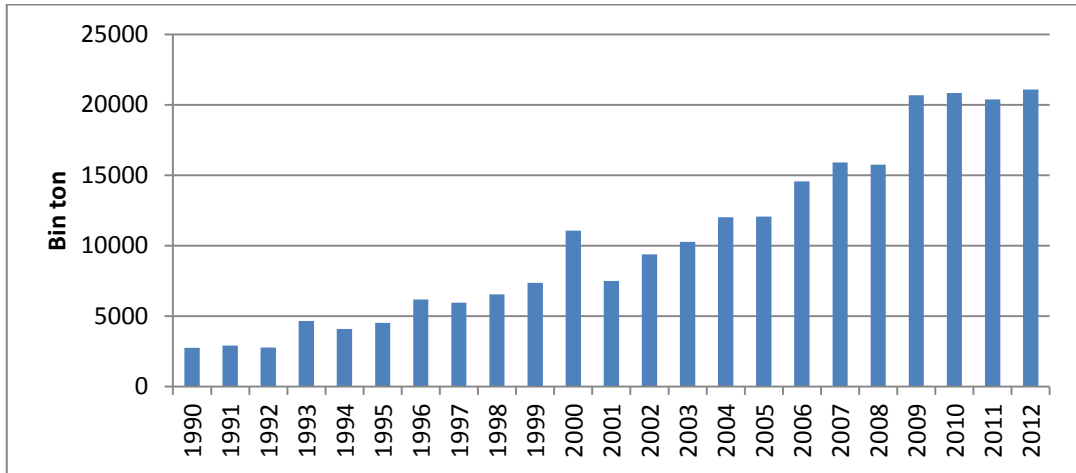
Şekil 9: Yıllar İtibariyle Türkiye'nin Ham Petrol İthalatı

Kaynak: EIA

Grafikte de görüleceği üzere 1990'ların başında 30 milyon tonun altında seyreden petrol ithalatı 1997 yılında ilk kez bu sınırı aşmış 2000 yılından sonra ise 2001 yılındaki kriz dönemi hariç bu sınırın altına düşmemiştir. 2002 yılından sonra yakalanan ekonomik istikrarla birlikte özellikle 2006 ve 2007 yıllarında yaklaşık 34 milyon ton ithalatla rekor kırılmış 2009'da yaşanan ekonomik durgunluktan sonra bir miktar düşüş gösterdikten sonra geçtiğimiz yıl yeniden artmaya başlamıştır.

Şekil 10: Yıllar İtibariyle Türkiye'nin Petrol Ürünleri İthalatı

Kaynak: EIA

Ham petrol ithalatındaki bu yüksek miktarların yanı sıra Türkiye, benzin, LGP, artık yakıt, destile yakıt ve diğer bazı petrol ürünlerini de ithal etmektedir. 1990'lardan itibaren özellikle LPG ve 2000'li yıllarından başından itibaren ise destile yakıt bu

ithalatın içinde en çok payı alan ürünlerdir. Şekilde görüldüğü gibi petrol ürünleri ithalatı hemen hemen her yıl artış göstermiş, son 10 yıldaki ekonomik büyüme ile birlikte önce 15 milyon ton, daha sonra ise 20 milyon tonun üzerine çıkarak aynı yıllar içindeki ham petrol ithalatını geçmiştir. Bu ürünlerin daha çok ulaştırma sektöründe kullanılması bu artışın en önemli sebebidir zira sektörel enerji kullanımında ulaştırma ilk sırada yer almaktadır. Bu kullanımı petrole indirdiğimiz zaman ise petrol ithalatında ulaştırma sektörünün payı daha da artmaktadır. Örneğin 2011 verilerine göre tüketilen petrolün yaklaşık %55'i ulaştırma sektöründe kullanılmıştır çünkü ulaştırma sektöründe kullanılan enerjinin %97'si petrol ürünleriyle karşılanmaktadır. Benzer şekilde 2002 yılında enerji ithalatında ulaştırma sektörünün payı %58(5,41 milyar dolar) iken 2011 yılında bu rakam %62(33,6 milyar dolar) olarak gerçekleşmiştir.⁶³

2.1.4.Boru Hatları ve Rafineri Sektörü

Türkiye petrol ithalatını iki büyük uluslararası petrol boru hattı ve tanker ticareti ile karşılamaktadır. Bunlardan ilki 1976 yılında işletmeye alınan ve ilk sevkiyatını 1977 yılında gerçekleştiren Irak-Türkiye ham petrol boru hattıdır. 1987 yılında kapasitesi yıllık yaklaşık 80 milyon tona çıkarılan bu hat ile 2013 yılında 12,7 milyon ton ham petrol taşınmıştır. İkincisi ise 2006 yılında faaliyete geçen, Azerbaycan ve 2008'den itibaren de Kazakistan petrolünü Ceyhan'a taşıyan Bakü-Tiflis-Ceyhan ham petrol boru hattıdır.⁶⁴ Yıllık 50 milyon ton kapasiteye sahip olan hat ile Ceyhan'a gelen petrol, buradan Türkiye ve dünya piyasalarına taşınmaktadır. Bunlara ek olarak ithal edilen petrolü Ceyhan'dan Kırıkkale'deki rafineriyi taşıyan 5 milyon ton/yıl kapasiteli Ceyhan-Kırıkkale petrol boru hattı ve Batman'da üretilen petrolü Hatay'a taşıyan 3,5 milyon ton/yıl kapasiteli petrol boru hattı yurt içi iletim hatlarıdır.

Türkiye ithal ettiği ham petrolü işleyecek 28,1 milyon ton yıllık işletme kapasitesine sahip dört adet rafineriye sahiptir. Bunlar, 1990 yılında özel sektöre açılmaya başlayan TÜPRAŞ(Türkiye Petrolleri Rafinerileri Anonim Şirketi)'a ait olan

---

⁶³ ETKB, Dünyada ve Türkiye'de Enerji Görünümü, Yrd. Doç. Dr. Ali Osman Solak, Türkiye'nin Toplam Petrol Talebi ve Ulaştırma Sektörü Petrol Talebinin Arıma Modeli ile Tahmin Edilmesi, Süleyman Demirel Üniversitesi, İİBF Dergisi, 2013, cilt 18, sayı 3, s. 134

⁶⁴ BOTAŞ, EIA, Country Profile Turkey

İzmit, İzmir, Kırıkkale ve Batman rafinerileridir. Bunlara ek olarak 2004 tarihinde faaliyetlerini sadece depolama alanında kullanan ATAŞ rafinerisi bulunmaktadır.⁶⁵

Türkiye sahip olduğu bu rafineri kapasitesiyle ürettiği petrol ürünlerini de ihraç etmektedir. İhracat, 1990'dan 2002 yılına kadar yıllık 2,5 milyon tona ulaşmazken 2002 yılından sonra önce bu rakamı geçmiş daha sonra 4 milyon tonun üzerinde seyretmiş 2011 yılında 4,96 milyon ton olurken 2012 yılında 5 milyon tonu geçmiş 2013 yılında ise 4,5 milyon ton petrol ürünleri ihracatı yapılmıştır.⁶⁶ Son yıllardaki artışta ise Jet yakıtı ve benzin ihracatındaki artışların önemli bir payı vardır.⁶⁷

2.2. DOĞALGAZ

2.2.1. Sektör Yapısı

1974 yılında boru hatları ile petrol taşımacılığı yapmak için Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı bünyesinde kurulan BOTAS'ın, doğalgazın Türkiye'de kullanılmasıyla faaliyet alanı genişletilmiş ve doğalgaz piyasasının en büyük şirketi haline gelmiştir. 1987 yılında doğalgaz taşımacılığı ve ticareti de faaliyet alanına katılan şirket, 2001 yılında piyasanın özel sektöre açılmasına rağmen sektörde hala başat konumdadır. Şirket hali hazırda petrol ve doğalgaz hatları inşası ve taşımacılığı, doğalgaz dağıtımı, doğalgaz ticareti, LNG terminali işletmeciliği ve TPAO ile birlikte doğalgaz depolama faaliyetlerinde bulunmaktadır.⁶⁸ TPAO ise terminal işletmeciliğinin yan sıra yurt içinde ve dışında Türkiye adına doğalgaz arama faaliyetlerinde bulunmaktadır.⁶⁹

2001 yılında kurulan, 2001 ve 2005 yılları arasında çıkarılan kanunlarla doğalgaz piyasasında yükümlülükler verilen EPDK'nın piyasadaki görevi ise sektörün gerekli kanunlar çerçevesinde güçlü ve istikrarlı bir doğalgaz piyasasının oluşmasıdır.⁷⁰

---

⁶⁵ TPAO, 2012 Sektör Raporu, <http://www.tupras.com.tr/detailpage.tr.php?IPageID=831>, Erişim Tarihi: 26.05.14

⁶⁶ EPDK, Petrol Piyasası Sektör Raporu 2013, http://www.epdk.gov.tr/documents/petrol/rapor_yayin/2013_Petrol_Piyasasi_Sektor_Raporu.pdf, 23.06.14

⁶⁷ International Energy Statistics, <http://www.iea.org/statistics/>, Erişim Tarihi: 23.06.2014

⁶⁸ <http://www.botas.gov.tr/index.asp>, 21.05.2014, EIA, Country Profile Turkey

⁶⁹ TPAO, <http://www.tpa.gov.tr/tp5/?tp=m&id=4>, Erişim Tarihi: 25.05.2014

⁷⁰ EPDK, <http://www.epdk.gov.tr/index.php/epdk-hakkinda>, Erişim Tarihi: 25.05.2014

Bu kapsamda EPDK; satış, dağıtım, ithalat ve ihracat yapacak şirketlere ruhsat vermektedir. Türkiye’de doğalgaz arama ve üretim faaliyetleri ise Petrol İşleri Genel Müdürlüğü’nün kamu ve özel şirketlere verdiği ruhsat ve lisanslar ile yapılabilmektedir.⁷¹ Bunun dışında Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı ise genel enerji politikasını belirlemekle birlikte yürütme görevini de yapmaktadır. Devlet Planlama Teşkilatı ve Rekabet Kurumu ise piyasanın diğer düzenleyici kurumlarıdır.⁷²

2.2.2. Arama ve Üretim

Petrol aramacılığının geçmişi Osmanlı dönemine kadar gitse de doğalgazın Türkiye’de keşfi oldukça yakın tarihimizde yapılabilmektedir. 1970 yılında ilk defa Kırklareli’nin Kurumlar bölgesinde tespiti yapılan doğalgaz daha sonra 1975 yılında Mardin Çamurlu bölgesinde bulunmuştur. Bu iki alanda yapılan üretim bölgedeki çimento fabrikalarında kullanılmaya başlanarak Türkiye’de ilk defa doğalgaz kullanılmıştır. Doğalgazın enerji verimliliği açısından daha verimli bir yakıt olması ve diğer fosil yakıtlara oranla çevreye çok daha az zarar vermesi Türkiye’de kullanımını hızla yaygınlaştırmıştır. Ancak bulunan rezervlerin yeterli olmamasından dolayı tüketimini ithalattla karşılamaya başlayan Türkiye, 1984 yılında SSCB ile doğalgaz alım anlaşması imzalamış ve 1987 yılında gaz alınmaya başlanmıştır.⁷³ Hava kirliliğine karşı bir çözüm olarak 1989 yılında ilk defa Ankara’da meskenlerde de kullanılmaya başlayan doğalgaz daha sonra İstanbul, Bursa, İzmit ve Eskişehir gibi büyükşehirlerde kömürün yerini almıştır.⁷⁴ Hali hazırda Türkiye’nin 65 ilinde konutlarda ısınma ve enerji olarak doğalgaz kullanılmaktadır.⁷⁵

---

⁷¹ EIA, Country Profile Turkey, EPDK, Doğalgaz Sektör raporu 2012, http://www.epdk.org.tr/documents/dogalgaz/rapor_yayin/Ddp_yayin_rapor_2012.pdf, Erişim Tarihi: 25.05.2014

⁷² EIA, Country Profile Turkey,

⁷³ EPDK, Doğalgaz Sektör raporu 2012,

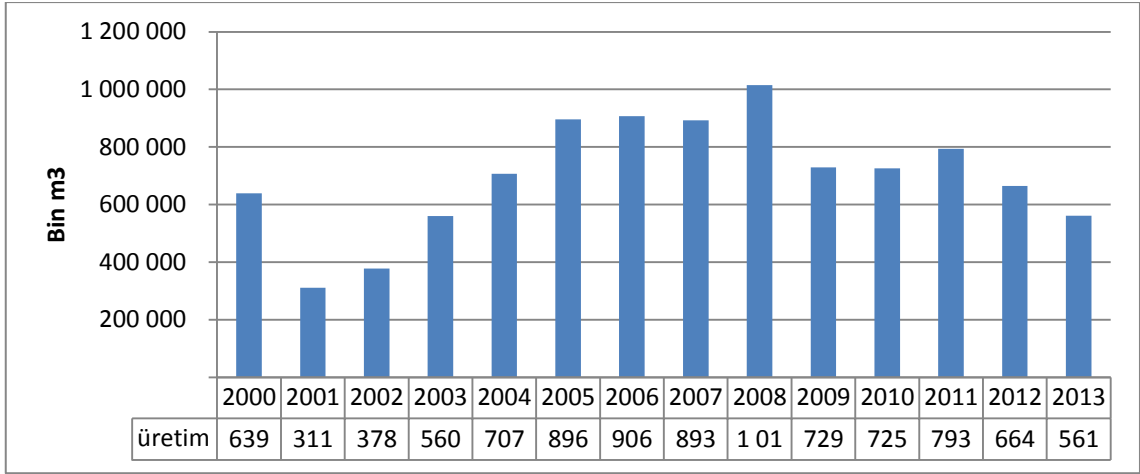
⁷⁴ Erkan Avcı , DEM-TMK Enerji raporu 2008,

http://www.dektmk.org.tr/upresimler/2008_enerji_raporu.pdf, Erişim Tarihi: 25.05.2014

⁷⁵ EPDK, Doğalgaz Sektör raporu 2012,

http://www.epdk.org.tr/documents/dogalgaz/rapor_yayin/Ddp_yayin_rapor_2012.pdf,

Şekil 11: Yıllar İtibariyle Türkiye'nin Doğalgaz Üretimi

Kaynak: PİGM

Şekil-11’de görüldüğü gibi 2000 yılında düşüşe geçen üretim 2002 yılında TPAO’nun Trakya’da keşfettiği yeni üretim sahaları ve eski sahalarda açılan yeni üretim kuyuları ile birlikte 2002 yılında tekrar yükselmeye başlamıştır. 2008 yılında 1 milyar m³ barajını geçerek rekor seviyeye ulaşan doğal gaz üretimi sonraki yıllar düşüşe geçerek bu seviyi bir daha yakalanamamıştır.⁷⁶ 2013 yılın üretimi ise bir önceki yıla göre %17’lik bir düşüş göstererek 561,544 m³ olarak gerçekleşmiştir.

Türkiye’de yapılan doğalgaz arama faaliyetlerinde TPAO’nun büyük bir ağırlığı vardır. Örneğin 2012 yılında yapılan 664 milyon m³ üretimin %52’sini TPAO yaparken 2013 yılında %55’ini yapmıştır. TPAO dışında yerli ve yabancı şirketlerde arama faaliyetlerinde bulunmaktadır.⁷⁷ Türkiye’nin doğalgaz üretimi 1990-1998 yılları arasında yaklaşık 200 milyon m³ olarak gerçekleştikten sonra 1998 yılında artış göstermeye başlamış ve 1999 yılında yaklaşık 732 milyon m³ ile o zaman kadar ki en yüksek seviyesine çıkmıştır. Hali hazırda Türkiye’de Güneydoğu Anadolu, Batı Karadeniz ve Trakya bölgelerinde çıkarılan doğalgazın 2013 yılı sonu itibariyle kalan üretilebilir rezervi 6,8 milyar m³’dür.⁷⁸

⁷⁶ TPAO 2012 Sektör Raporu, <http://www.tpa.gov.tr/tpfiles/userfiles/files/2012-sektor-rapor-mayis-tr.pdf>, Erişim Tarihi: 25.05.2014

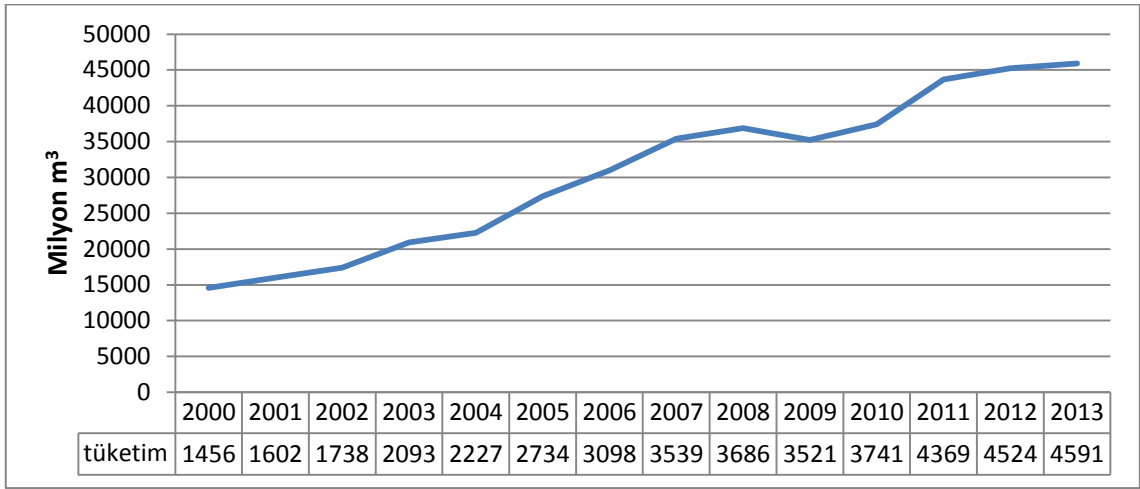
⁷⁷ EPDK, Doğalgaz Sektör raporu 2012, http://www.epdk.org.tr/documents/dogalgaz/rapor_yayin/Ddp_yayin_rapor_2012.pdf,

⁷⁸ EIA, Country Profile Turkey

2.2.3. Tüketim ve İthalat

1987 yılında 522 milyon m³ olarak gerçekleşen doğalgaz tüketimi hızlı bir artış göstererek 1990 yılında 3 milyar m³'ün üzerine çıkmış ve şehirlerde yaygın kullanımına başlanmasıyla 1994 yılında 5 milyar m³'ü geçmiştir. Her geçen yıl katlanarak artmaya devam eden doğalgaz tüketimi 1997 yılında 10 milyar m³ sınırını aşmış ve böylece kullanılmaya başlamasının onuncu yılında tüketim yaklaşık 20 kat artış göstermiştir.

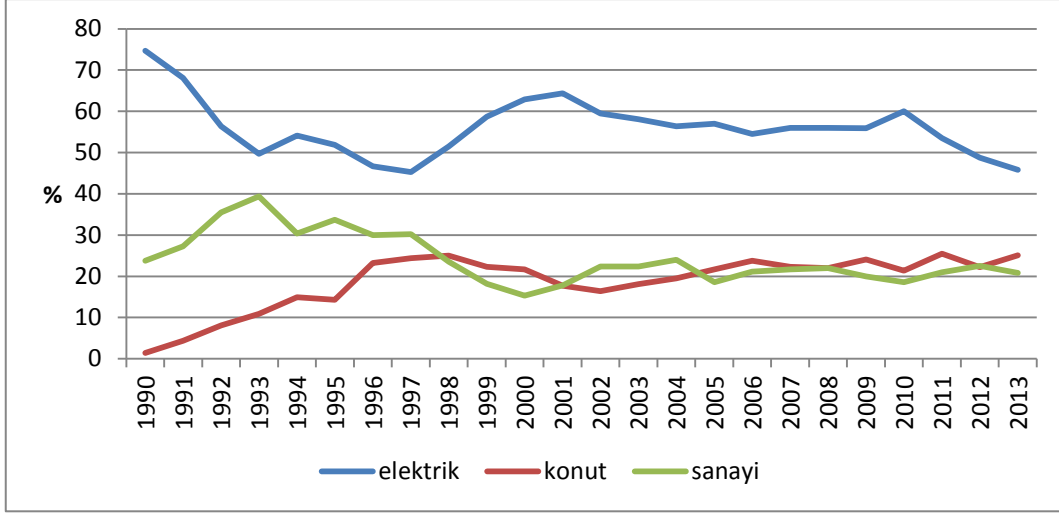
Şekil 12: Yıllar İtibariyle Türkiye'nin Doğalgaz Tüketimi

Kaynak: EPDK

2000 yılına geldiğinde şekilde de görüldüğü gibi 14 milyar 566 milyon m³ olarak gerçekleşen tüketim 2009 yılında ekonomik durgunluktan dolayı yaklaşık 1 milyar m³ düşmüştür. 2010 yılından itibaren yeniden artmaya başlayan tüketim 2012 yılında 45 milyar m³, 2013 yılında ise 46 milyar m³ sınırına dayanmıştır. Böylece 1987 yılında 2014 yılına kadar doğalgaz tüketimi 86 kat artmıştır. Bu yüksek doğalgaz tüketiminin en önemli nedeni ise Türkiye'nin ihtiyacı olduğu elektrik enerjini santrallerde doğalgaz kullanarak üretmesidir. Sektörel doğalgaz tüketiminde elektriği, konut ve sanayide kullanılan doğalgaz miktarları takip eder.

Şekil 13: Sektörlere Göre Doğalgaz Tüketimi

Kaynak: DEM-TMK

Şekil-13'de de görüleceği üzere 1990 yılında doğalgazın şehirlerde yaygın olarak kullanılıp paylarını artırmadan önce %74 olan santrallerin payı, daha sonra düşüşe geçmiştir. Özellikle konutlarda ısınmak amaçlı kullanımının yaygınlaşmasıyla birlikte konut sektörünün payı hızlı bir artışa geçmiş ve 1990 yılında %1,4 iken 2012 yılında %22,2 olarak gerçekleşmiştir. Sanayi sektörünün payı konutlarda kullanılmaya başlanmasıyla düşüşe geçmiş ve ortalama olarak %24 civarında doğalgaz kullanımından pay almıştır. Türkiye'nin, 1990 yılında 2013 yılı sonuna kadar geçen 23 yılda ürettiği ve ithal ettiği doğalgazın yarısından fazlasını elektrik üretiminde kullanması, doğalgazın önemini daha da artırmaktadır.

Doğalgaz talebindeki bu artış doğalgazın toplam enerji tüketimindeki payına yansımış ve ikinci tabloda da görüldüğü Türkiye'de doğalgaz tüketiminin toplam enerji tüketimindeki payı 1990 yılına kadar çok azken 1990 yılında yaklaşık %6'ya çıkmış 2000 yılında ise %17'ye çıkmış ve 2010 yılında diğer enerji kaynaklarının payını aşarak yaklaşık %32 olarak gerçekleşmiştir.⁷⁹

⁷⁹ EPDK Doğalgaz Sektör Raporu 2011, http://www.epdk.org.tr/documents/dogalgaz/rapor_yayin/Dpd_Rapor_Yayin_Sektor_Raporu_2011_YML_4K810nps7.pdf, Erişim Tarihi: 26.05.2014

Tablo 2: Doğalgaz Tüketiminin Toplam Enerji Tüketimi İçindeki Payı

Yıllar	1975	1980	1985	1990	1995	2000	2005	2010
Doğalgaz	0	0,1	0,2	5,9	9,9	17,1	27,13	31,9

Kaynak: ETKB

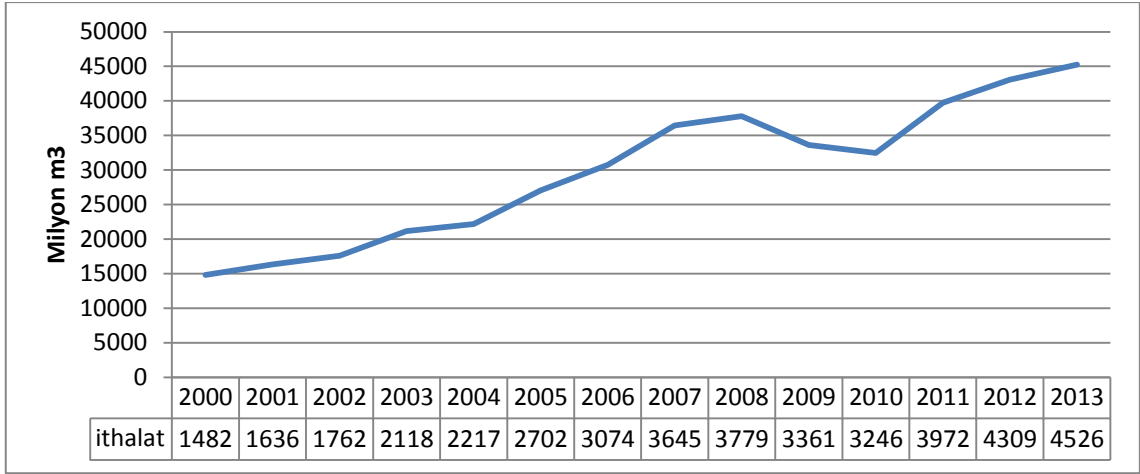
Türkiye'nin doğalgaz tüketimi 2000 yılından 2012 yılı sonuna kadar dönemde yıllık ortalama 30 milyar m³ olarak gerçekleşirken, üretim yaklaşık 700 milyon m³ olarak gerçekleşmiştir. 2009 ve 2010 iç talebin sadece %2'sini üretimle karşılayabilen Türkiye, 2011 yılında talebinin %1,7'sini, 2012 yılında ise %1,4'ünü üretimle karşılayabilmiştir. 2013 yılında ise bu oran daha da düşerek %1 olarak gerçekleşmiştir.

Doğalgaz tüketimindeki artış üretimin sınırlı olduğu Türkiye'de doğal olarak ithalatında artmasına neden olmaktadır. 1990 yılında 3 milyar 246 milyon m³ olarak gerçekleşen doğalgaz ithalatı 1994 yılında 5 milyar m³'ün üzerine çıkmış 1998 yılında ise aradan geçen 4 yılda yaklaşık 2 kat artarak 10 milyar m³'ü geçmiştir. Dokuzuncu ve onuncu şekillerde de görüldüğü gibi doğal gaz tüketimi arttıkça buna paralel ve oldukça benzer açılarla ithalatta artış göstermektedir.

On dördüncü şekilde de görüldüğü gibi 2000 yılında 15 milyar m³'e yaklaşan doğalgaz ithalatı 2006 yılında 2 kattan fazla artarak 30 milyar m³ sınırını aşmıştır. 2006 ve 2007 yıllarında da tüketime bağlı olarak hızla artmaya devam eden ithalat 2009 ve 2010 yıllarında düşüşe geçmiş ve 2010 yılında 32 milyar 466 m³ olarak gerçekleşmiştir. Ancak 2011 yılında tekrar yükselişe geçen ithalat bir önceki yıla göre 7 milyar m³'ün üzerinde bir artış göstermiş ve bir yıl sonra 2012 yılında 43 milyar m³'ün üzerinde gerçekleşmiştir. Geçtiğimiz yıl doğalgaz ithalatı 38 milyar 424 milyon m³ olarak gerçekleşirken 2014 Mart ayı itibariyle ithalat yaklaşık 11,5 milyar m³'tür.

Şekil 14: Yıllar itibariyle Türkiye'nin Doğalgaz İthalatı

Kaynak: BOTAŞ

Tablo-3'de de görüldüğü gibi Türkiye günümüzde de gaz alımı devam eden ikisi LNG(Sıvılaştırılmış Doğalgaz) şeklinde olmak üzere toplam 7 anlaşma yapmıştır. Bunlardan 1999 yılında anlaşılan Türkmenistan hariç diğer ülkelerden doğalgaz alımı yapılmaktadır.

Tablo 3: Türkiye'nin Mevcut Doğalgaz Alım Anlaşmaları

Mevcut Anlaşmalar	İmzalanma Tarihi	Süre	İlk Teslimata Yılı	Durumu
Cezayir(LNG)	14 Nisan 1988	20	1994	Devrede
Nijerya(LNG)	9 Kasım 1995	22	1999	Devrede
Rusya(Karadeniz)	15 Aralık 1997	25	2003	Devrede
Rusya(Batı)	18 Şubat 1998	23	1998	Devrede
Türkmenistan	21 Mayıs 1999	30	-	-
Azerbaycan	12 Mart 2001	15	2007	Devrede
İran	8 Ağustos 1996	25	2001	Devrede

Kaynak: BOTAŞ

Türkiye bu büyük ithalat miktarlarının yanında 2007 yılında faaliyete geçen Bakü-Tiflis-Erzurum hattından sonra ihracata da başlamıştır. BOTAŞ ve bazı özel şirketler Yunanistan, Bulgaristan ve Makedonya'ya 2007 yılından 2013 yılı sonuna kadar toplamda 3 milyar 897 milyon m³ doğalgaz ihracatı yapmışlardır.⁸⁰

2.2.4. Boru Hatları ve Depolama

Doğalgaz, normal hali petrol gibi tankerlerle taşınmadığı için boru hatlarıyla taşınan bir enerji türüdür ve Türkiye'de Cezayir, Nijerya ve Spot piyasadan aldığı LNG hariç diğer ülkelerden aldığı gazı boru hatlarıyla sınırları içine taşımaktadır.⁸¹

Diğer ülkelerden alınan doğalgaz, toplam taşıma kapasitesi 46,6 milyar m³ olan⁸² 4 uluslararası boru hattı ile Türkiye'ye taşınmaktadır. Bunlardan ilki Türkiye'nin en büyük ithalatçısı olan Rusya'dan Ukrayna, Moldova, Romanya ve Bulgaristan üzerinden Türkiye'ye gelen Batı Gaz Hattıdır. Diğeri ise 16 milyar m³ kapasiteli, Rusya ile 1997 yılında imzalan anlaşma ile Karadeniz'in altına döşenen borular vasıtasıyla Türkiye'ye gaz taşıyan ve 2003 yılında faaliyete geçen Mavi Akım doğalgaz boru hattıdır.⁸³ Üçüncü boru hattı Azerbaycan'dan Türkiye'ye uzanan ve Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattına paralel olarak inşa edilen Bakü-Tiflis-Erzurum doğalgaz boru hattıdır. İlk doğalgazını 3 Temmuz 2007 yılında taşıyan ve 20 milyar m³ taşıma kapasitesine sahip olan bu hat aynı zamanda Yunanistan'a da gaz taşımaktadır.⁸⁴

Bunlara ek olarak Türkiye'nin kaynak çeşitlenmesini sağlayacak planlanma aşamasında olan projelerde vardır. Haziran 2012'de Azerbaycan ve Türkiye arasında imzalanan anlaşmayla ihale süreci başlayan TANAP'ın, Azerbaycan'ın Şah Deniz-II sahasında çıkan gazı hem Türkiye'nin hem de Avrupa'nın tüketimine sunması planlanmaktadır. Projeye göre 2018 yılında ilk gaz sevkiyatının başlaması hedeflenen hattın kapasitesi ise aşamalı bir şekilde 16 milyar m³'den 31 milyar m³'e çıkacaktır.⁸⁵

---

⁸⁰ BOTAŞ, <http://www.botas.gov.tr/index.asp>, Erişim Tarihi: 05.05.2014

⁸¹ Doğalgaz Piyasası Sektör Raporu 2012, EPDK

⁸² IEA, Oil and Gas Security 2013, Turkey,

http://www.iea.org/publications/freepublications/publication/2013_Turkey_Country_Chapterfinal_with_1_ast_page.pdf, Erişim Tarihi: 05.05.2014

⁸³ EPDK 2012 sektör raporu, IEA, oil&gas security 2013

⁸⁴ EIA, Country Profile Turkey

⁸⁵ <http://www.tanap.com/> Erişim Tarihi: 22.05.14

Irak'ta çıkan doğalgazı hem Türkiye'ye hem de Avrupa'ya taşıyacak olan Irak-Türkiye doğalgaz boru hattının çalışmalarının yapılması için iki ülke yönetimleri Ekim 2009'da bir mutabakat zaptı imzalamışlardır. Buna ek olarak Türkmenistan ile 1998'de imzalanan anlaşmayla yapılması düşünülen Hazar geçişli doğalgaz boru hattı projesi Hazar Denizi üzerindeki statü sorunu nedeniyle hayata geçirilememiştir.⁸⁶

Cezayir, Nijerya ve Spot piyasadan alınan LNG ise BOTAŞ tarafından işletilen Marmara Ereğlisi ve Ege Gaz A.Ş tarafından işletilen ve 2006 yılında faaliyete geçen Aliğa terminallerde tüketime hazır hale getirilmektedir. Her iki terminalinde yıllık kapasitesi 6 milyar m³'tür.⁸⁷

Türkiye, hem dönemsel kullanım farklılıklarını karşılamak hem de kaynak ülkeler veya güzergâhlarla ilgili yaşanabilecek bir sorun karşısında hazırlıklı olabilmek için yurt içinde iki adet doğalgaz depolama tesisine sahiptir. Bunlar; Silivri'deki Kuzey Marmara ve Değirmenköy doğalgaz depolama tesisleridir ve toplam 1,6 milyon m³ hacimleri ile 2007 yılının Temmuz ayında faaliyete geçmişlerdir. Buna ek olarak toplam depolama kapasitesi 1 milyar m³ olan Tuz Gölü doğal gaz depolama tesisi ise yapım aşamasındadır. İki kısımdan oluşan projeye göre tesisin ilk bölümünün 500 milyon m³ kapasite ile 2006 yılında, ikinci bölümü ise yine aynı kapasitede 2019 yılında faaliyete geçmesi planlanmaktadır.⁸⁸ Ayrıca bir tanesi Marmara Ereğlisi'nde diğeri Aliğa'daki LNG terminallerinde olmak üzere 2 adet LNG depolama tesisi mevcuttur. Bu tesisler; Ereğli'dekinin kapasitesi 255 milyon m³ ve Aliğa'dakinin ise 280 m³ olmak üzere toplam 535 milyon m³ depolama kapasitesine sahiptirler.⁸⁹

---

⁸⁶ Enerji Bakanlığı, Dünyada ve Türkiye'de Enerji Görünümü,

⁸⁷ <http://www.egegaz.com.tr/tr/terminal.aspx>, <http://www.polng.com.tr/temin.aspx>, Erişim Tarihi: 22.05.14

⁸⁸ EPDK, 2011 Doğalgaz Sektör Raporu

<http://www.enerji.gov.tr/index.php?dil=tr&sf=webpages&b=dogalgaz&bn=221&hn=&nm=384&id=4069>, Erişim Tarihi: 21.05.2014

⁸⁹ EPDK, 2011 Doğalgaz Sektör Raporu

2.3. ELEKTRİK ENERJİSİ

2.3.1. Sektör Yapısı

1963-1967 ve 1968-1972 beş yıllık kalkınma planları kapsamında ülkede elektrik sektörünü tek elden yürütülmesi isteyen Türkiye, bu hedef doğrultusunda 1970 yılında Kamu İktisadi Teşebbüsü olarak Türkiye Elektrik Kurumu(TEK)'nu kurmuştur. Üretim, iletim, dağıtım ve ticaret hizmetlerini yürüten TEK, 1982 ve 1986 yılları arasında çıkarılan ek kanunlarla sektörün tamamen hâkimi olmuştur. 1980'lerin sonunda ise bu kez piyasanın rekabete açılması kararlaştırılarak TEK'in özelleştirilmesine karar verilmiş ancak Anayasa Mahkemesinin iptal kararı ile bu hedef gerçekleştirilememiştir. 1993 tarihinde alınan kararlarla TEK'in yapısı değiştirilmiş ve Türkiye Elektrik Üretim İletim A.Ş.(TEÜAŞ) ve Türkiye Elektrik Dağıtım A.Ş.(TEDAŞ) olmak üzere iki ayrı Kamu İktisadi Teşekkülü olarak yapılandırılmıştır.⁹⁰

2000 yılına gelindiğinde AB'ye üye olmak için önemli adımlar atan Türkiye, bu amaçla elektrik piyasasının AB'ye uyumlu hale gelebilmesi için özelleştirme çabalarına hız vermiştir. Bu kapsamda 2001 yılında şirketleri özelleştirmeye uygun hale getirmek için Türkiye Elektrik İletim A.Ş.(TEİAŞ), Elektrik Üretim A.Ş.(EÜAŞ) ve Türkiye Elektrik Ticaret ve Taahhüt A.Ş.(TETAŞ) olmak üzere 3 farklı İktisadi Devlet Teşekkülü haline getirilmiştir.⁹¹

EÜAŞ, Türkiye elektrik piyasasının en büyük üreticisi konumundadır ve hali hazırda yıllık üretimin yarısını yapmaktadır. TEİAŞ ise elektrik iletimi görevini devam ettirirken TETAŞ ise alım-satış işlerini yerine getirmektedir. Kurumlar görevlerini yerine getirirken ihale açarak görevlerinin bir kısmını özel sektöre devretmekte ve piyasanın yavaş yavaş serbestleşmesini sağlamaktadırlar. 2001 yılında kurulan EPDK ise düzenleyici bir kurum olarak piyasada faaliyet göstermek isteyen şirketlere lisans verme ve tarifeleri belirleme gibi işlemleri yürütmektedir.⁹² Buna ek olarak Enerji ve

---

⁹⁰ TETAŞ Sektör Raporu 2011, http://www.tetas.gov.tr/Uploads/TETA%C5%9E_2011_Y%C4%B1l%C4%B1_Faal_Raporu.pdf, 21.05.2014

⁹¹ TETAŞ Sektör Raporu 2011

⁹² <http://www.euas.gov.tr/Sayfalar/Hakkimizda.aspx>, www.epdk.gov.tr, www.tetas.gov.tr/Default.aspx, 23.05.14

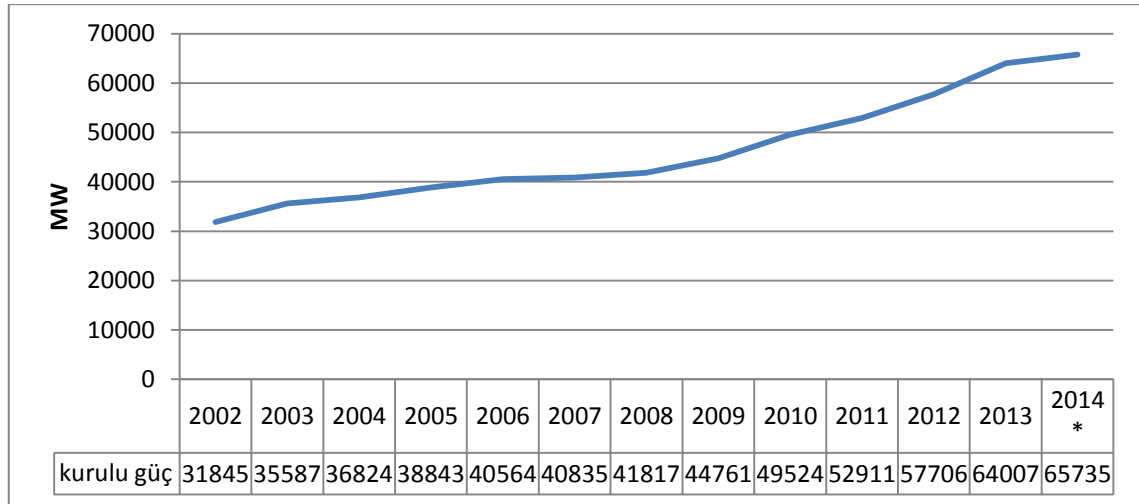
Tabii Kaynaklar Bakanlığı elektrik piyasasının daha şeffaf ve yatırımlara daha uygun bir ortam sağlamak amacıyla yeni bir kurum kurmak için çalışma yapmaktadır.⁹³

2.3.2. Kurulu Güç ve Üretim

Ülke ekonomisinin büyümesinin yanında nüfusunda artmaya devam etmesi Türkiye'nin elektrik talebinin artmasına neden olmaktadır. 1990-2011 yılları arasında ortalama %7 büyüyen elektrik talebi kurulu gücün de artmasını gerektirmiştir. Özellikle 2002-2008 yılları arasında istikrarlı bir büyüme gösteren Türkiye'nin elektrik talebi daha artmış buna paralel olarak da kurulu güç artırılmıştır.

1990 yılından 2002 yılına kadar geçen 13 yılda ortalama %5 büyüyen kurulu güç 2002 yılından 2013 yılı sonuna kadar geçen 11 yılda ise ortalama %7,08 büyüme göstermiştir. On beşinci şekilde de görüleceği üzere 2001 yılında 31845 MW Kurulu Güce sahip olan Türkiye, bunu 2006 yılında 40 bin MW'nin üzerine çıkarmış 2013 yılında ise aradan geçen 6 yılda 20 bin MW'den daha fazla artırarak 64007 MW'lık bir kurulu güce ulaşmıştır.

Şekil 15: Yıllar İtibariyle Türkiye'nin Kurulu Gücü

Kaynak: ETKB, EPDK

Elektrik üretimini daha çok termik ve hidrolik santrallerde yapan Türkiye bunun yanında 1984 yılından itibaren jeotermal ve rüzgâr enerjisinden de faydalanmaya

⁹³ ETKB, <http://www.enerji.gov.tr/index.php>, Erişim Tarihi: 23.05.14

* Nisan ayı sonu itibariyle

başlamıştır. Ancak bu kurulu güç rakamlarında fosil yakıtlar ile çalışan termik santrallerin büyük bir ağırlığı vardır. Jeotermal ve rüzgâr enerjisi 30 yıl öncesinde kullanılmaya başlamasına rağmen 2000'lere kadar ciddi bir artış kaydedememiş özellikle 2006 yılından itibaren ise katlanarak artmaya başlamıştır. Bunun yanında su ve jeneratör yardımıyla elektrik üretilen hidroelektrik santrallerinin bu rakamlardaki payı istikrarlı ama düşük miktarlarda artış göstermiştir. 1990'lı yıllarda termik ve hidroelektrik güç santralleri arasında çok büyük fark yokken 2000'li yıllarda bu fark hızlı bir şekilde artmaya başlamış, 2004 yılından itibaren ise iki katına çıkmıştır. Jeotermal ve rüzgâr enerjisi kurulu gücü ise geçtiğimiz 7 yılda kayda değer bir artış göstermiş ancak toplam kurulu güç içinde ki payı çok düşük kalmıştır.

Elektrik piyasasını 2016 yılına kadar tam olarak rekabete açmak isteyen⁹⁴ Türkiye'nin son 20 yılda aldığı kararlar özel sektörün, elektrik sektöründe payını artırmasını sağlamıştır. 1990 yılında toplam kurulu gücün içinde sadece %9,7'lik bir paya sahip olan özel sektör santralleri, 2000 yılına gelindiğinde bunu %20'nin üzerine çıkarmıştır. 2001 yılında alınan yeni kararlarla piyasanın serbestleşmesi hedefinde yeni adımlar atılmış ve özel sektörün payı ilerleyen yıllarda devam etmiştir. 2004 yılında %40'ı aşan özel sektör payı 3 yıl bu seviyelerde kaldıktan sonra 2008'de tekrar artmaya başlamış ve 2010 yılında özel sektörün kurulu güç içindeki payı ilk defa kamuyu geçerek %51,1 olarak gerçekleşmiştir.

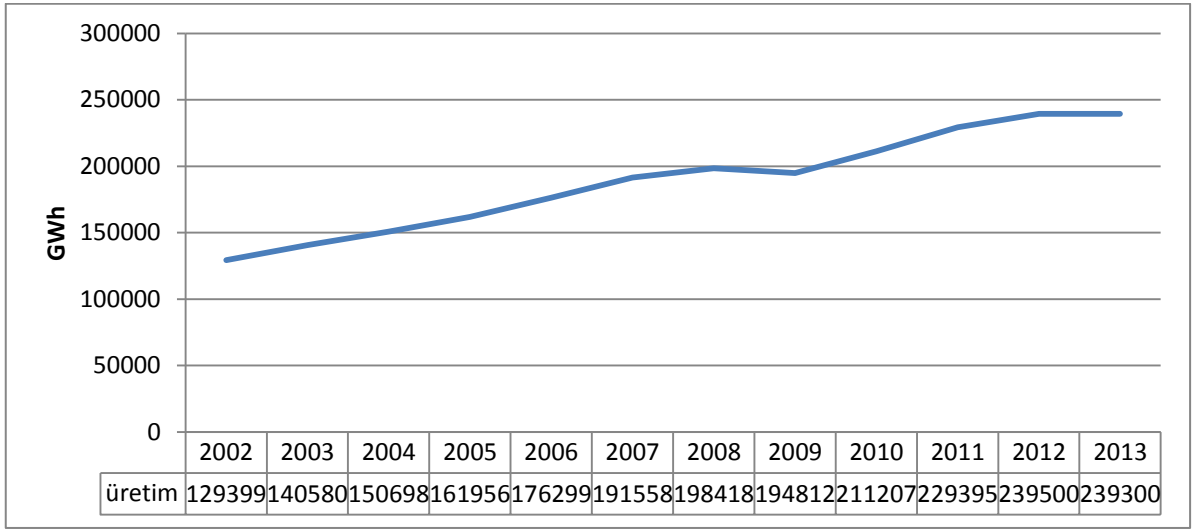
Elektrik talebini bağlı olarak artan kurulu güç kapasitesi doğal olarak üretimi de artırmıştır. 1990 yılında 57543 GWh olarak gerçekleşen elektrik üretimi 2001 yılına gelindiğinde 122724 GWh olarak gerçekleşmiş ve aradan geçen 12 yılda ortalama %7,5 artış göstermiştir. Bu artışta özellikle 1995 ve 1996 yılında peş peşe gelen %10'luk artışların payı büyüktür. 2001 krizinde Türkiye'nin elektrik üretimi bir önceki yıla göre %1,8'lik bir azalma göstererek 122724 GWh olarak gerçekleşmiş ve daha sonra 2009 yılındaki ekonomik durgunluğa kadar belli oranlarda hep atmıştır. Şekil-16'da görüleceği gibi 2002 yılında 2008 yılına kadar her yıl 10 bin GWh'nin üzerinde bir artış gösteren üretim 2008 yılında 200 bin GWh sınırına dayanmış fakat 2009'da azalarak 194812 GWh olarak gerçekleşmiştir. 2010 ve 2011 yılında %8'in üzerinde bir artış

---

⁹⁴ EIA, Country Profile Turkey

gösteren elektrik üretimi 2013 yılında ise %0,1'lik bir azalma ile 239300 GWh olmuştur. 2002 yılında 2012 yılına kadar geçen 11 yılda Türkiye'nin elektrik üretimi %5,8 büyümeye göstermiştir.

Şekil 16: Yıllar İtibariyle Türkiye'nin Elektrik Üretimi

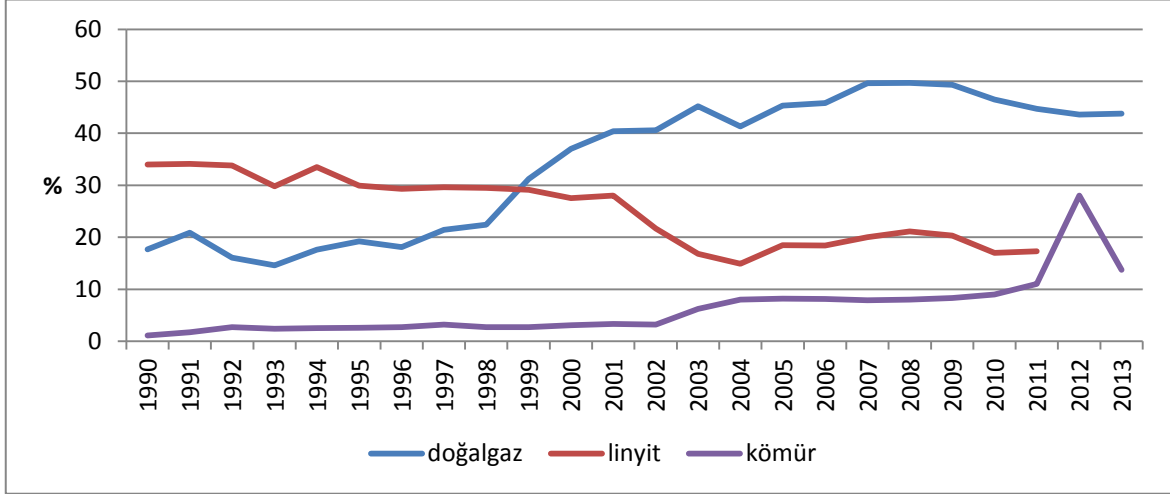
Kaynak: TEİAŞ

Kurulu güç kapasitesiyle doğru orantılı olarak elektrik üretiminde de termik santrallerin büyük bir payı vardır. Şekilde görüleceği üzere 1990'ların sonu doğru üretim farkını artırmaya başlayan termik santraller hidroelektrik santrallere göre 1999 yılında 2 kat 2000 yılında ise 3 kat daha fazla üretim gerçekleştirmiştir. İlerleyen yıllarda bu farkı daha da artıran termik santrallerde ki üretim, Türkiye'nin elektrik talebini karşılamasında vazgeçilmezdir.

Elektrik üretiminde 1985 yılında kullanılmaya başlanan doğalgaz, talebin ithalatla karşılanmaya başlanmasının ardından payını daha da artırmıştır. 1990 yılına geldiğinde doğalgaz 10192 GWh'lik bir üretimle toplam elektrik üretimine %17'lik bir katkı sağlıyordu. Bu oran daha sonra sürekli artmış ve 1999 yılına geldiğinde doğalgazın toplam elektrik üretimindeki payı linyitin payını geçerek %31,2 olmuştur. Bu oranla elektrik üretiminde en çok kullanılan enerji türü olan doğalgaz bu birinciliğini günümüze kadar devam ettirmiştir. Doğalgazın 2001 yılından itibaren %40'ın üzerine

çıkan elektrik üretimindeki payı 2007 yılına geldiğinde %49,6 ile en yüksek oranını görmüş ancak daha sonra düşmüştür.⁹⁵

Şekil 17: Türkiye'nin Elektrik Üretiminde Fosil Kaynakların Payı

Kaynak: EPDK

Doğalgazın elektrik üretimindeki payı her geçen yıl artarken linyitin payı düşmüş ve santrallerde linyitin yerini büyük oranda doğalgaz almıştır. 1990 yılında %34'lük bir pay ile elektrik üretiminde en çok kullanılan yakıt iken 2003 yılında üretimdeki payı yaklaşık %17 olabilmış, 2007'den itibaren geçen üç yıl içinde bir miktar artış gösterse de sonraki yıllar tekrar düşerek %20'nin altında kalmıştır. Linyitin payının düşmesinin diğer bir sebebi de taş kömürü kullanım oranının artmasıdır. Elektrik üretiminde 1990 yılında %1,1 gibi küçük bir paya sahip olan taş kömürü günümüzde %10'un üzerinde bir paya sahiptir.⁹⁶

Sonuç olarak Türkiye'nin elektrik talebinin büyük bir çoğunluğunu karşılayan Termik santrallerde fosil yakıt kullanılması elektrik üretiminde ülkenin gerekli ihtiyacını karşılariken diğer bir yandan fosil yakıt ithalatını artırmaktadır.

⁹⁵ Türkiye'nin Enerji Görünümü, http://www.mmo.org.tr/resimler/dosya_ekler/dd924b618b4d692_ek.pdf, Erişim Tarihi: 22.05.2014

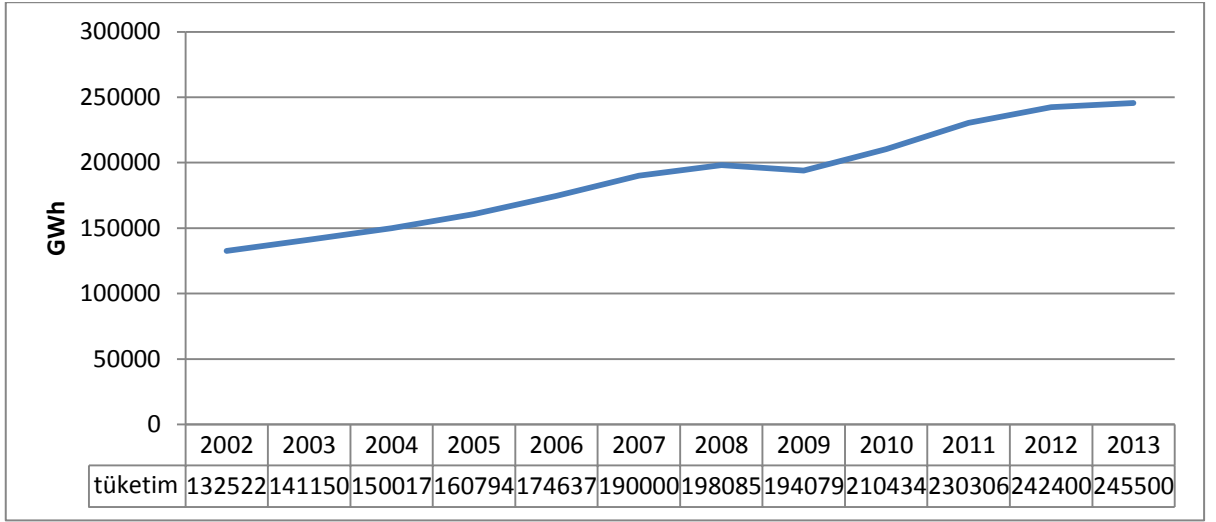
⁹⁶ Türkiye'nin Enerji Görünümü

2.3.3. Tüketim

Türkiye ekonomik olarak kriz veya durgunluk dönemlerinde olmadığı her yıl elektrik talebi artış göstermiştir. 1990 yılında 56811 GWh olarak gerçekleşen tüketim 10 yıl sonra iki katından fazla artarak 128275 GWh olmuş ve 2001 yılındaki ekonomik kriz nedeniyle %1,1 azalma göstererek 126871 GWh olarak gerçekleşmiştir.

Şekil 18: Yıllar İtibariyle Türkiye'nin Elektrik Tüketimi

Kaynak: TEİAŞ

Şekilde de görüleceği üzere 2002 yılından sonra yakalanan istikrarlı bir ekonomik büyüme elektrik tüketimini de artırmış ve 2009 yılındaki ekonomik durgunluğa kadar geçen 7 yılda Türkiye'nin elektrik talebi ortalama %6,58 bir artış göstermiştir. 2009 yılından sonra tekrar artmaya başlayan tüketim 2013 yılında 245,5 bin GWh miktarı ile rekor kırmıştır. Türkiye'nin elektrik talebinin istikrarlı bir şekilde artarak 2016 yılına gelindiğinde 300 bin GWh sınırı geçmesi, 2022 yılına gelindiğinde ise 400 bin GWh'ın üzerinde gerçekleşeceği tahmin edilmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İRAN'IN ENERJİ PROFİLİ

İran, en çok tüketilen enerji türleri olan petrol ve doğalgaz rezervleri açısından dünyanın en zengin ülkelerden biridir. 2013 sonu itibariyle 21,6 milyon ton ispatlanmış petrol rezervi ile dünyada dördüncü olan İran, 33,8 trilyon m³ ispatlanmış doğalgaz rezervi ile de dünyanın en zengin doğalgaz rezervlerine sahiptir. Sahip olduğu petrol rezervleri sayesinde dünyanın en büyük petrol ihracatçılarından olan İran, nükleer faaliyetlerine tepki gösteren Batılı ülkelerin ambargosuyla karşı karşıya kaldı. Finansal ambargolar nedeniyle enerji sektörüne yatırım alamayan ve üretimi düşen İran'ın, 2012 yılında ABD ve AB'nin petrol ambargosundan sonra da petrol ihracatı 20 yıl önceki seviyesine kadar düştü.

Dünyanın en zengin doğalgaz rezervlerine sahip olmasına rağmen doğalgaz sektörü yeterince gelişmediği için üretim miktarları düşük olan İran ayrıca yüksek tüketim miktarlarından dolayı doğalgaz ticaretinde petroldeki gibi önemli bir aktör olamamaktadır. 31 trilyon m³ doğalgaz rezervi İran'dan sonra dünyanın en zengin rezervlerine sahip olan Rusya 2013 yılında 413 milyar m³ üretim yaparken İran 166 milyar m³ üretim yapabilmektedir. Yatırım sorunu nedeniyle özellikle Basra Körfezi ve Hazar Denizindeki rezervlerden faydalanılamamaktadır. Bununla birlikte doğalgaz ihracatını artırabilmek için ülkenin en zengin doğalgaz sahası olan Güney Pars ve Kış sahalarını geliştirmeye hazırlanan İran, bu amaçla yeni projeler hazırlamış ancak yine yaptırımların verdiği kısıtlamalarla karşılaşmıştır.

Sahip olduğu fosil yakıtlar sayesinde elektrik enerjisi üretimi de yüksek olan İran, iç talebi karşılayan üretiminin yanında komşularına elektrik ihraç edebilmektedir. Ancak elektrik üretiminde fosil yakıtların %90'ın üzerinde bir paya sahip olması, özellikle doğalgazın tüketimini artırmaktadır.

Sahip olduğu rezervler nedeniyle dünya enerji sektöründe önemli bir konumda bulunan İran, bunun yanında dünyada toplam petrol ve LNG ticaretinin % 20'sinin ve

yapıldığı Hürmüz Boğazına olan kıyısıyla enerji jeopolitiği açısından çok önemli bir konumda bulunmaktadır.

3.1. PETROL

3.1.1. Sektör Yapısı

İran petrol sektörünün arama, üretim, alt yapı ve ticaret gibi tüm faaliyetleri 1948 yılında kurulan National Iranian Oil Company(NIOC) tarafından yapılmaktadır. İran Petrol Bakanlığına bağlı olarak çalışan NIOC'un hepsi İslam Devriminden sonra kurulan 17 tane bağlı kuruluşu vardır. Arama ve üretim faaliyetlerinden 1999 yılında kurulan ve 25 adet merkezi petrol sahasındaki üretimden sorumlu olan ICOFC, 1980 yılında kurulan ve denizlerdeki arama faaliyetlerini yürüten IOOC sorumludur. Bununla birlikte bölgesel olarak ayrılan sahalardan; Hazar Denizindeki arama faaliyetlerini yürüten KEPCO, Huzistan bölgesindeki zengin 538 kuyudan sorumlu olan KOGPC ve ülkedeki tüm petrol üretiminin % 80'ini yapan NISOC şirketi sorumludurlar. Arama ve üretim alanlarındaki teçhizat gelişiminden ise IDSC ve NIDC şirketleri sorumludur.⁹⁷

Petrol ticaretinden ise limanlardan IOTC ve tankerlerden NITC sorumlu iken, ticarete ilişkin yatırımlardan NICO sorumludur. NIORDC ise rafineri faaliyetlerinin yanında boru hatları ve ülke içi petrol dağıtımdan sorumludur.⁹⁸

İslam Devriminden sonra petrolün tamamen millileştirilmesinin ardından organize edilen bu şirketler vasıtasıyla sektörün hemen hemen tamamını elinde bulunduran İran, buna ek olarak Anayasasındaki kanunlar ile yerli ya da yabancı özel girişimlerin saha sahibi olmasını yasaklamaktadır. Devlet, uluslararası şirketler ile yaptığı geri alma sözleşmeleriyle bu şirketlerin sadece üretim yapmasına izin vermektedir. Bu şirketlerle sözleşmeler imzalanarak faaliyetlerinin sonucu belirli bir hizmet bedeli ödenmekte ve sözleşme sona erdiğinde sahalara NIOC ya da ona bağlı kuruluşlara devredilmektedir.⁹⁹

---

⁹⁷ <http://www.nioc.ir/Portal/Home/Default.aspx?CategoryID=a034ee3f-1acf-4bad-a4af-1bbbf5c1e716>, 01.06.14, EIA, Country Profile Iran, <http://www.iooc.co.ir/> 01.06.14

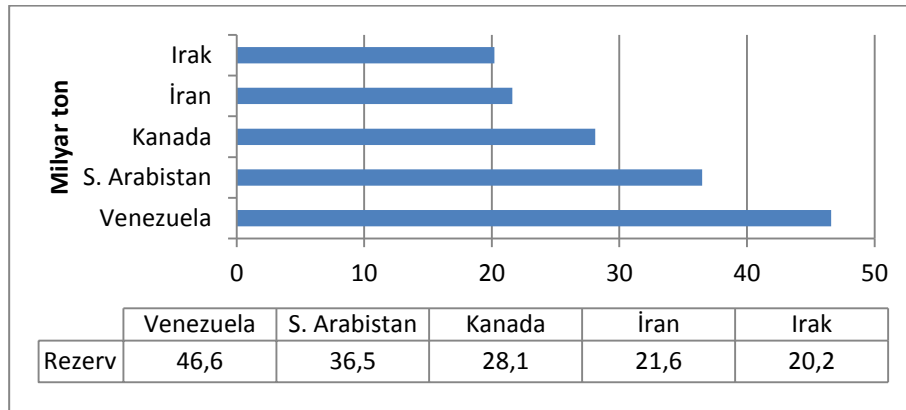
⁹⁸ EIA, Country Profile Iran, <http://www.nioc.ir/Portal/Home/Default.aspx?CategoryID=a034ee3f-1acf-4bad-a4af-1bbbf5c1e716>, Erişim tarihi: 01.06.14

⁹⁹ EIA, Country Profile Iran

3.1.2. Arama ve Üretim

Dünyanın en büyük petrol rezervlerine sahip İran'da petrol 20. yüzyılın başlarında Kaçar Şahı'nın petrol arama imtiyazı verdiği İngiliz iş adamı Knox D'arcy tarafından bulunmuştur. İran hükümeti bir anlaşma ile D'arcy'ye 1901 yılında ülkenin Rusya tarafından işgal altında olmayan bölgelerinde petrol arama izni verdi ve 1908 yılında petrol çıkarılmaya başlandı. 1912 yılında ilk ihracatı yapılan İran petrolü, 1909 yılında kurulan ve günümüzdeki ismi Beyond Petroleum(BP) olan Anglo Persian Oil Company şirketi tarafından çıkarılmaya, işlenmeye ve satılmaya başlandı. 1914 yılında İngiliz hükümeti şirketin %51'ini satın alarak İran petroleri üzerinde hâkimiyet kurdu. Bu hâkimiyet zaman zaman yaşanan anlaşmazlıklara rağmen 1951 yılında İran Başbakanı Musaddık'ın petrolü millileştirmesine kadar devam etti. Petrolü millileştirme kararının ardından Musaddık, İngiltere ve ABD tarafından planlanan bir askeri darbeye iktidardan uzaklaştırıldı. Darbeden sonra ise İran petrolü %50 hakkı İran'da olmak üzere çok uluslu bir konsorsiyuma devredildi. 1979'daki İran İslam Devrimi sonrası yeni yönetim bu anlaşmayı tanımadı ve İran petrolerinin kontrolü bu tarihten sonra tamamen İran İslam Cumhuriyetine geçti.¹⁰⁰

Şekil 19: Petrol Rezervleri Açısından En Zengin Beş Ülke

Kaynak: BP

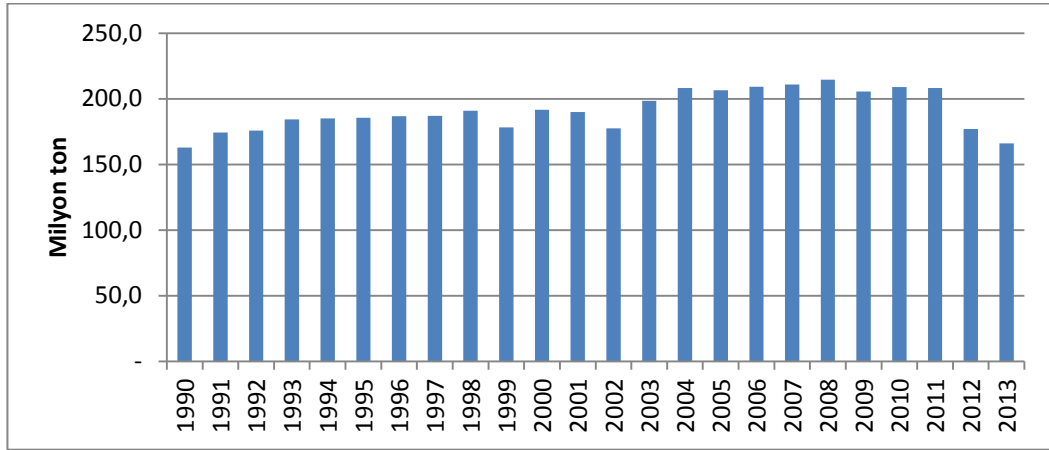
Oil and Gas Journal'ın Ocak 2013 verilerine göre 155 milyar varil(21,1 milyar ton)ispatlanmış petrol rezervi ile dünyada dördüncü sırada yer alan İran'ın sahip olduğu

¹⁰⁰ Antoine Zischka, Petrol Savaşının Kirli Tarihi, Selis Kitaplar, İstanbul 2007 çev. Fatma Zehra Arslan, s.14-15, Erkan Avcı, USBED

bu rezerv tüm dünya rezervinin %9'unu oluşturuyor. Ayrıca OPEC'in de kurucu üyeleri arasında yer alan İran, organizasyonda yer alan ülkelerin toplam rezervlerinin %12'sine sahip durumdadır. İran'ın petrol rezervlerinin yarısından fazlası ülkenin güneybatı kısmında yer alırken Marun, Ahvaz ve Gahajari sahaları bunların en zengin olanlarıdır.¹⁰¹ Bunlara ek olarak Hazar Denizine uzun bir sınırı olan İran, Mayıs 2012'de Hazar'da yaptığı aramalarda 10 milyar varil petrol rezervi bulunduğunu açıkladı.¹⁰²

Bu yüksek rezerv miktarlarıyla doğru orantılı olarak İran 22'si karada ve 12'si açıkta olmak üzere toplam 34 üretim sahasına sahiptir ve bunların %70'i kara sahasındadır. Huzistan bölgesinde Ahvaz-Asmari ve Marun sahaları en büyük üretim alanlarıdır.

Şekil 20: Yıllara Göre İran'ın Petrol Üretimi

Kaynak: BP

1970'ler boyunca yıllık ortalama 270 milyon ton petrol arz eden İran'ın üretimi, İslam Devrimi sonrası yatırımları sınırlandıran yaptırımlar ve Irak ile olan savaşın verdiği tahribattan dolayı bu seviyeyi bir daha yakalayamamıştır.¹⁰³ Şekilde de görüldüğü gibi 1990'da yaklaşık 163 milyon ton petrol üretilmiş ve 1999 yılına kadar da istikrarlı bir şekilde üretim artmıştır. 1999 ve 2002 yıllarındaki düşüşten sonra tekrar

¹⁰¹ EIA, Country Profile Iran

¹⁰² <http://enerjienstitusu.com/2012/05/22/iran-104-yil-sonra-petrol-buldu/> 04.05.14

¹⁰³ EIA, Country Profile Iran

yükselişe geçen üretim 2004 yılında 200 milyon ton sınırını aşmış ve yaptırımlara kadar da bu sınırın üzerinde seyretmiştir.

Başlangıcı devrim öncesine kadar giden ancak 2005 yılında Ahmedinejad'ın Cumhurbaşkanı seçilmesiyle hızlanan İran'ın nükleer faaliyetleri ABD ve AB'nin bu ülkeye yönelik yaptırımlarıyla karşılaştı. 2011 yılında İran'ın finans kuruluşlarına ve İran ile iş yapan şirketlere yönelik başlayan sert yaptırımlar 2012 yılının Temmuz ayında AB'nin üye ülkelere İran'dan petrol ithalatını yasaklamasıyla devam etti.¹⁰⁴ İran'ın petrol ihracat ve ithalatını hedef alan bu yaptırımlardan sonra grafiklerde de görüleceği üzere 2012 ve 2013 yıllarında İran'ın petrol üretimi hızlı bir düşüşe geçti. 2012 yılında bir önceki yıla göre %15'lik ciddi bir düşüş olmuş ve petrol üretimi son 10 yılın en düşük seviyesine inmiştir. Ancak bu düşüş yaptırımların devam etmesiyle 2013 yılında daha da fazla düşerek 1990 yılından sonra ki en düşük seviyesine inmiştir.

3.1.2. Tüketim ve İhracat

Suudi Arabistan'dan sonra Ortadoğu'nun ikinci büyük petrol tüketicisi İran'ın 1990-2013 yılları arasındaki ortalama tüketimi yaklaşık 75 milyon tondur. İran-Irak savaşından sonra toparlanmaya başlayan ülke ekonomisi ile birlikte petrol tüketimi de artmaya başlamıştır. Özellikle tarım ve ulaştırma sektörlerinin tamamen petrole bağımlı olması yüksek tüketim rakamlarının en önemli sebebidir. Hükümetin de bu sektörleri canlı tutmak için verdiği sübvansiyonları ile dünyanın en ucuz araç kullanan toplumu olan İran halkı, tamamen petrole bağımlı hale gelmiştir.¹⁰⁵

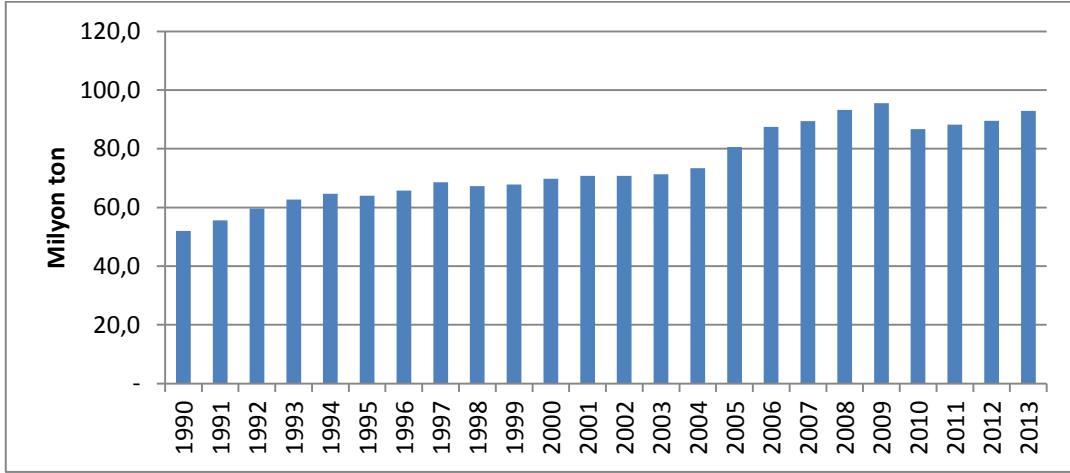
Onuncu grafikte de görüldüğü gibi 2001 yılına kadar 70 milyon tonun altında gerçekleşen tüketim 2001'den sonra bu rakamın üzerinde seyretmiş ve 2005 yılında da 80 milyon tonun üzerine çıkmıştır. Yaptırımların baskısı altında kalan hükümetin sübvansiyonları kaldırması ile 2011 ve 2012 yıllarından tüketimde ciddi bir azalma görülmüştür. Dünyada ispatlanmış petrol rezervleri ile dördüncü, toplam petrol üretimi

¹⁰⁴ http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2012/01/120123_eu_iran_sanction_approved.shtml, 22.06.2014, <http://www.aljazeera.com.tr/makale/irana-ambargo-basliyor>, 22.06.2014

¹⁰⁵ Siret Hürsoy, Hatice Hande Orhon, Modern Dünya Sisteminde Sermaye Birikimi ve İran'ın Enerji Politikaları, Ege Stratejik Araştırmaları Dergisi, cilt 3, sayı 2, 2012, s.73, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/iranda-petrole-yuzde-75-zam> Erişim tarihi: 21.06.14

ile altıncı olan İran, tüketim sıralamasında ise on üçüncü sıradadır.¹⁰⁶ Tüketim rakamları yüksek olsa da on birinci şekilde de görüleceği üzere yüksek üretim miktarları İran'ı dünyanın en önemli petrol ihracatçılarından biri yapmaktadır.

Şekil 21: Yıllara Göre İran'ın Petrol Tüketimi

Kaynak: BP

İran-İrak Savaşından düşen petrol ihracatı 1990'lara doğru tekrar yükselmiş ve yirmi birinci şekilde de görüleceği üzere her yıl yaklaşık 100 bin tonun üzerinde gerçekleşmiştir. Ancak 2011 yılında AB ve ABD'nin ambargo kararı alması ve Temmuz 2012'de uygulama başlamasıyla İran'ın petrol ihracatı 2012 yılında günlük ortalama 136 ton düşmüştür.¹⁰⁷ Çin, Japonya ve G. Kore gibi Uzak Doğu ülkeleri ve Hindistan, İtalya, İspanya, Yunanistan ve Türkiye gibi Avrupa ülkeleri İran'ın en önemli petrol ihracatçılarıdır. Örneğin Çin ve Hindistan 2012 yılının başında günlük 13 milyon ton petrol ithalatı yaparken Temmuz ayında bu oran 9 milyon tona düşmüş ve 2012 yılında ortalama 10 milyon ton olarak gerçekleşmiştir. İran petrol ihracatındaki şiddetli düşüş Avrupa ülkeleri, Japonya ve G. Kore gibi ülkelerin ithalat miktarlarında daha net görülebilmektedir. Örneğin Japonya ve G. Kore Ocak 2012'de günlük 7,7 milyon ton petrol ihraç ederken yıl boyunca bu rakam düşmüş ve yılsonunda ortalama 4,7 milyon ton olarak gerçekleşmiştir. Benzer şekilde İtalya, Yunanistan, İspanya ve

¹⁰⁶ EIA, Country Profile Iran

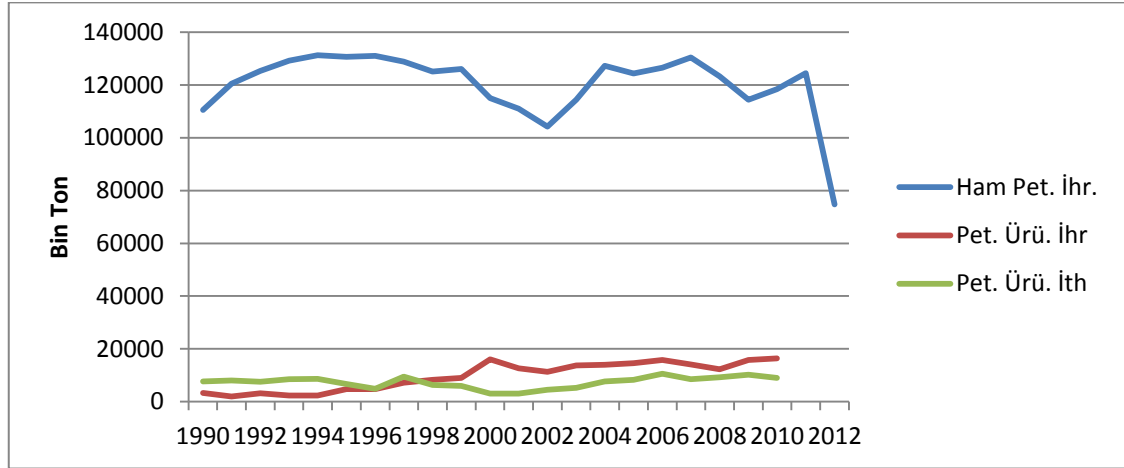
¹⁰⁷ <http://www.eia.gov/todayinenergy/detail.cfm?id=11011>, 19.06.2014

Türkiye yılbaşında toplam günde 8,5 milyon ton petrol ithal ederken 2012 Aralık ayında bu rakam 1,3 milyon tona kadar düşmüştür.¹⁰⁸

Önemli bir petrol üreticisi olmasına rağmen teknolojik yetersizlik, su akıtma planlarının gecikmesi ve petrolün geri kazanım yöntemlerinin kullanılmaması İran'ın rafineri kapasitesinin düşük kalmasına neden olmaktadır.¹⁰⁹ Dolayısıyla bu durum İran'ı özellikle mazot ve benzinin ağırlıkta olduğu petrol ürünlerinde ithalata sevk etmektedir. 1990'lı yıllarda yıllık ortalama 4 milyon tonun üzerinde seyreden mazot ithalatı ve 2000'li yıllarda ise tüketimi her geçen yıl artan benzinin ithalatı İran'ı petrol ürünleri kaleminde dışarıya bağımlı hale gelmiştir. Yirmi yıllık petrol ürünleri ithalatı günlük 7,4 milyon ton olan İran, rafineri kapasitesini artırdıkça ihracatını da artırmıştır.¹¹⁰

2000'lere yaklaşırken özellikle artık yakıt ihracatındaki büyük artışlarla ithalatını aşmayı başaran İran'ın petrol ürünleri ihracatı 1990'da 3,3 milyon ton iken her geçen yıl artış göstermiş ve 1999 yılında aynı kaleminde ithalatı geride bırakmıştır. Ancak rafineri kapasitesinin düşük olması nedeniyle petrol ürünleri ihracatı ham petrol ithalatıyla karşılaştırılamayacak kadar azdır.

Şekil 22: İran'ın Ham Petrol ve Petrol Ürünleri İhracat ve İthalatı

Kaynak: EIA

¹⁰⁸ EIA, Country Profile Iran

¹⁰⁹ Siret Hürsoy, Hatice Hande Orhon, s.73

¹¹⁰ EIA, Country Profile Iran

Yirmi ikinci şekilde de görüldüğü gibi yirmi yıllık süreçte günlük ortalama ham petrol ihracatı yaklaşık 120 milyon ton olarak gerçekleşirken petrol ürünleri ihracatı yaklaşık 9,7 milyon tondur. Ham petrol ihracatı 2011 yılında 124,4 milyon ton olarak gerçekleşirken, ABD ve AB'nin yaptırım kararlarından sonra 2012 yılında hızlı bir düşüş göstermiştir. Şöyle ki; 2012 yılının Ocak ayında 313 bin ton olarak gerçekleşen ham petrol ihracatı yıl içinde düşerek yılsonunda toplam 74,6 milyon ton olarak gerçekleşmiştir.¹¹¹ 2010 yılında 2,37 milyon varil ham petrol ihracatıyla dünyada üçüncü sırada olan İran, yaptırımlardan sonra 2012 yılında beşinci sıraya gerilemiştir.¹¹²

3.1.3. Boru Hatları, Limanlar ve Rafineriler

İran, tamamı yurt içinde olmakla birlikte uzunlukları 101 km ile 1013 km arasında değişen 12 tane petrol boru hattına sahiptir. Günlük taşıma kapasitesi 40 bin tonun üzerinde olan ve Bandar Abbas ile Isfahan rafinerilerini terminallere bağlayan hat İran'ın en uzun boru hattıdır. Yine günlük 40 bin tonun üzerinde taşıma kapasitesine sahip olan diğer bir hat ise Ahwaz sahasında üretilen petrolü Tahran ve Arak rafinerilerine taşır. Sahip olduğu bu 12 hata ek olarak İran, Huzistan bölgesinden Tahran rafinerisine petrol taşımak için 2 adet daha hat yapmak için harekete geçmiştir. İran devrim muhafızları tarafından kontrol edilen Khatam Al-Anbia yapı merkezi tarafından yapılacak olan bu 2 hata ek olarak 3 hattın daha gelecek yıllarda yapılması planlanmaktadır.¹¹³ On dokuzuncu şekilde IGAT olarak adlandırılan doğalgaz boru hatları dışındaki hatlar petrol boru hatlarını göstermektedir.

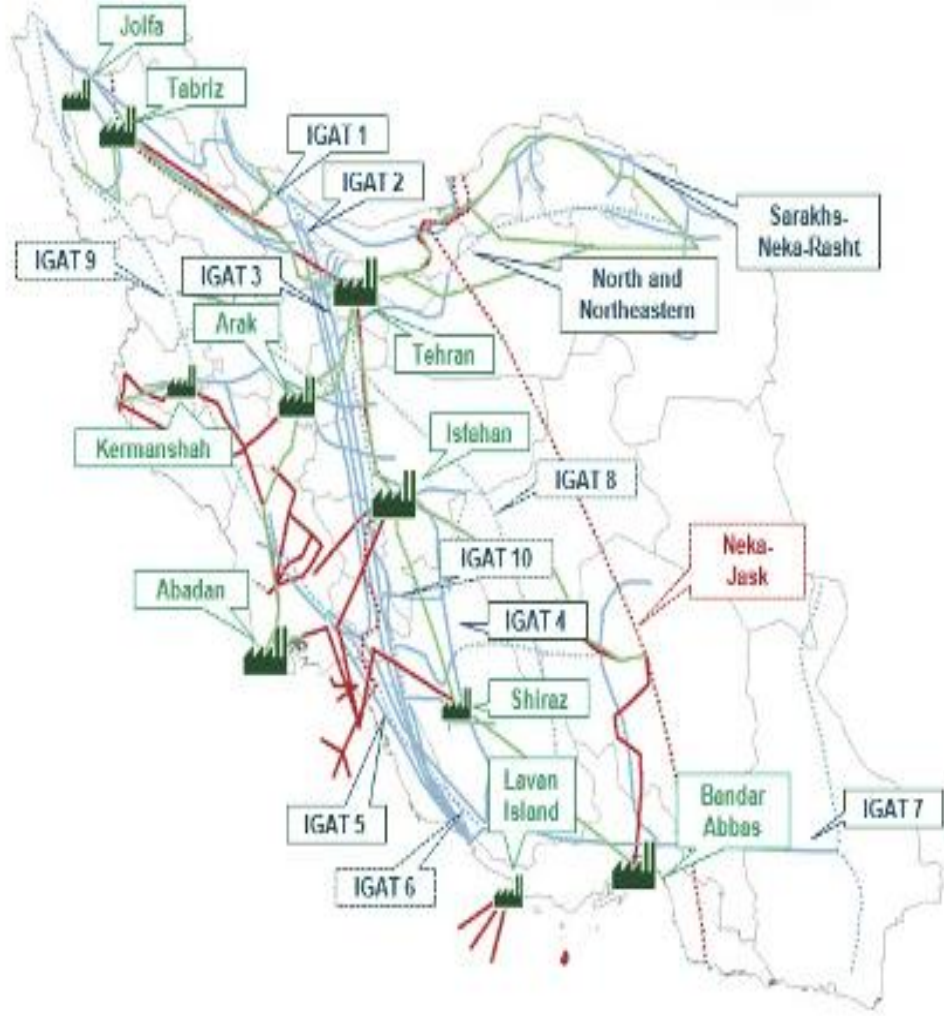
---

¹¹¹ International Energy Agency, <http://www.iea.org/statistics/>

¹¹² EIA, Country Profile Iran

¹¹³ EIA, Country Profile Iran

Şekil 23: İran'ın Yurt İçi Petrol ve Doğalgaz Boru Hatları

Kaynak: Private Consulting Energy

Ülke içi dağıtım boru hatları ile yapan İran, petrol ihracatın ise kıyı ve adalarından kalkan gemilerle yapmaktadır. Basra körfezinde yer alan Hark, Lavan ve Sirri Adaları sahip oldukları taşıma kapasiteleri ile hemen hemen İran'ın petrol ihracatının tamamının yapıldığı istasyonlardır. Bunların içinde en büyüğü olan Hark Adası, 500 bin tonluk tanker kapasitesi ile İran'ın en büyük petrol yükleme istasyonudur. 275 bin ton net ağırlığa sahip gemilerin yanaşabildiği adada 10 adet iskele vardır. Bunlara ek olarak 2,8 milyon ton depolama kapasitesi ile İran'ın en büyük petrol depolama alanlarından biridir. 750 bin ton depolama kapasitesine sahip olan Lavan ve 615 bin ton kapasiteli Sirri Adaları ise hem petrol ihracatının yapıldığı hem de az da olsa üretiminin yapıldığı yerlerdir. Abadan rafinerisinin yakınında yer

alan Bandar Mahshahr ve Abadan istasyonları ile Hürmüz Boğazının kuzeyinde yer alan Bandar Abbas Limanı ise rafine edilmiş petrol ihracatının yapıldığı istasyonlardır.¹¹⁴

İran'ın rafinerilerden sorumlu olan şirketi NIORDC'a bağlı olan 9 adet rafinerisi vardır. Bunlardan en büyüğü olan Abadan rafinerisi 1909 yılında kurulmuş ve 1912 yılında ilk üretimini gerçekleştirmiştir. İran-İrak Savaşında yıkılan rafineri savaştan sonra tekrar yapılmış ve 2013 yılında genişletilmiştir. Hali hazırdaki üretim kapasitesi günlük 50 bin tondur. 1976 yılında yapılan ve 1979'da üretime başlayan İsfahan rafinerisi ise günlük 28 bin ton üretimi ile ülkenin ikinci büyük rafinerisidir. Bu iki rafinerinin dışında Arak, Bandar Abbas, Şiraz, Kirmanşah, Lavan Tebriz ve Tahran rafinerileri İran'ın yakıt üretimi yapan diğer rafinerileridir.¹¹⁵

2013 yılı rafineri kapasitesi 205 bin ton olan İran, özellikle son yıllarda artan ambargo baskısından sonra rafineri kapasitesini artırmıştır. Ülke içi yakıt tüketimini tamamen üretimiyle karşılamaya çalışan İran, bunun yanın petrol ürünleri ihracatını da artırmayı hedeflemektedir.¹¹⁶

3.2. DOĞALGAZ

3.2.1. Sektör Yapısı

İran'ın petrol sektörünü yöneten NIOC aynı zamanda kendisine bağlı kuruluşlar vasıtasıyla doğalgaz sektörünü de yönetmektedir. NIGC, İran'ın doğalgaz altyapısı, iletimi ve dağıtımını ile sorumlu iken 2003 yılında kurulan NIGEC ise bütün boru hatları ve LNG projelerinden sorumlu şirkettir. Bunlara ek olarak POGC, PSEEZ, NISOC ve ICOFC çeşitli sahalarda arama ve üretim faaliyetlerinde bulunmaktadır. NICO ise tıpkı petrolde olduğu gibi doğalgaz arama faaliyetleri için yatırımlar yapmaktadır. Görüleceği üzere İran'da petrol ve doğalgaz sektörünün yönetimi ayrılmamış ve arama, üretim,

---

¹¹⁴ EIA, Country Profile Iran, <http://www.nioc.ir/Portal/Home/ShowPage.aspx?Object=Album&ID=236d49d0-91a9-4280-a56e-4a7d17c0c4ce&CategoryID=9d32c839-2930-4ee6-9321-782d4ac9484a&LayoutID=3bd33366-22e3-4c46-95f1-47f8e74c710f>, 02.06.14

¹¹⁵ <http://en.niordc.ir/index.aspx?fkeyid=&siteid=77&pageid=395>, 02.06.14

¹¹⁶ EIA, Country Profile Iran

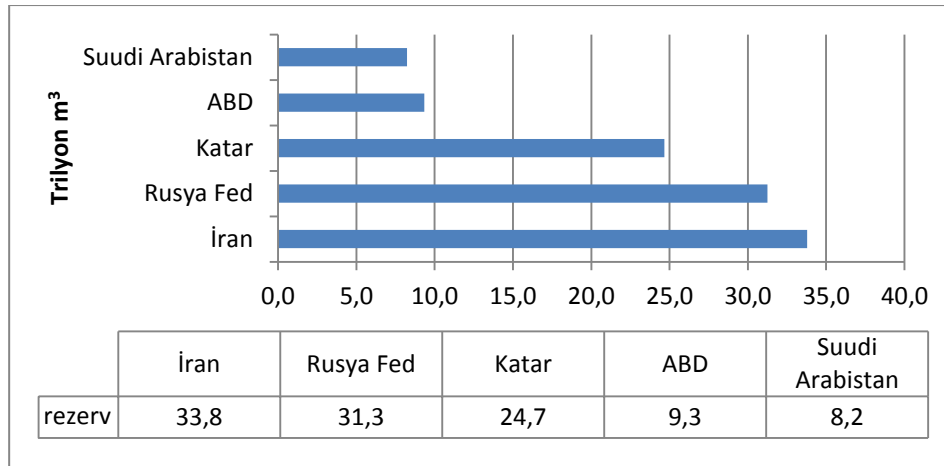
altyapı ve ticari faaliyetlerin hepsi hem petrol hem de doğalgaz sektöründe faaliyet göstermektedirler.¹¹⁷

Bununla birlikte ambargoların baskısından önce İran'ın doğalgaz sahalarında Shell ve Total gibi batılı büyük şirketler de faaliyet gösterirken uluslararası baskıların artmasından sonra İran'da sadece Çin'den Sinopec ve Rusya'nın doğalgaz şirketi Gazprom faaliyetlerine devam etmektedir.¹¹⁸

3.2.2. Arama ve Üretim

Petrol rezervleri açısından dünyanın en zengin gelen ülkelerinden olan İran aynı zamanda sahip olduğu doğalgaz rezervleri ile de yine dünyanın önde gelen ülkelerinden biridir. Oil and Gas Journal'ın Ocak 2013 verilerine göre İran 33,236 trilyon m³ ispatlanmış rezervleri Rusya'nın ardından dünyada ikinci sırada yer alırken BP'nin 2013 yılı sonu verilerine göre İran 33,8 trilyon m³ rezerv ile dünyanın en zengin doğalgaz rezervlerine sahiptir.¹¹⁹

Şekil 24: Doğalgaz Rezervleri Açısından En Zengin Beş Ülke

Kaynak: BP

İran'ın sahip olduğu doğalgaz rezervlerinin birçoğu Basra körfezindeki Güney ve Kuzey Pars, Kiş ve Kangan bölgesinde bulunmakla birlikte üretim daha çok karadaki

¹¹⁷ <http://www.nigec.ir/en/default.aspx>, 02.06.2014, EIA, Country Profile Iran

¹¹⁸ EIA, Country Profile Iran

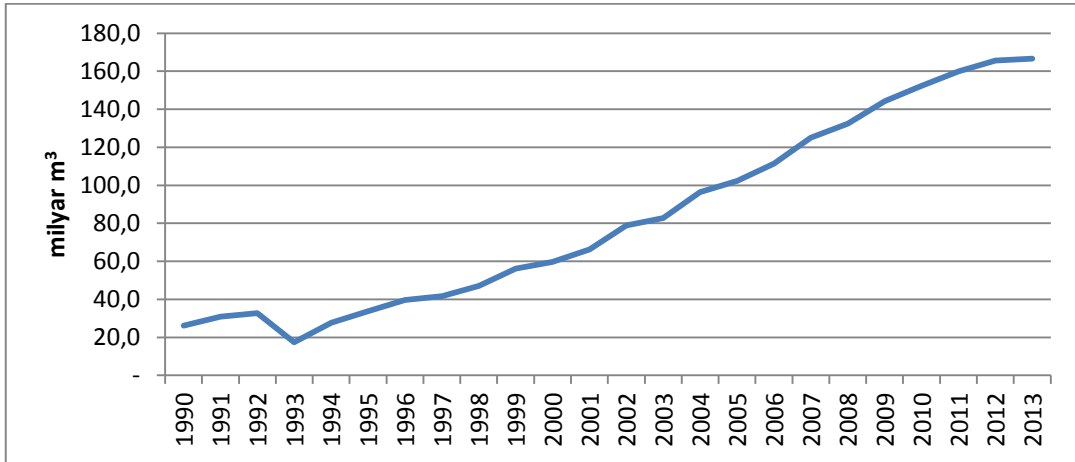
¹¹⁹ BP Statistical World Energy 2013

sahalarda yapılmaktadır. Özellikle Güney Pars doğalgaz sahası sahip olduğu 9,1 trilyon m³ rezerv ile İran'ın sahip olduğu tüm rezervlerin %27'sini barındırmaktadır. Kiş sahası yaklaşık 2 trilyon m³ ispatlanmış rezervi ile ülkenin ikinci büyük doğalgaz sahasıdır.¹²⁰

İran, özellikle 2011 yılında Hayyam, Feyruz B, ve Madar sahalarında bulunan yeni sahalarla birlikte rezervlerini 2,8 trilyon m³'den fazla artırmıştır. Bunlardan en önemlisi olan Hayyam sahası yaklaşık 200 milyar m³ üretilebilir rezerve sahip iken Madar sahası 50 milyar m³ doğalgaz rezervine sahiptir.¹²¹ Bunlara ek olarak Hazar Petrol Şirketi'nin 2011 yılında Hazar Denizinde bulduğu 1,4 trilyon m³ rezerv ise Hazar Denizi üstündeki egemenlik hakları nedeniyle üretilememektedir.

1990'ların başında yılında 26 milyar m³ civarında olan İran'ın doğalgaz üretimi 1993 yılında ciddi bir düşüş göstermiş ancak Güney Pars sahasının keşfedilmesiyle hızla artmaya başlamıştır.

Şekil 25: Yıllar İtibariyle İran'ın Doğalgaz Üretimi

Kaynak: BP

1993'deki düşüştten sonra doğalgaz üretimini her yıl artıran İran 2013 yılında 166,6 milyar m³ üretimi ile ABD ve Rusya'dan sonra dünyanın en büyük üçüncü doğalgaz üreticisi olmayı başarmıştır.

¹²⁰ EIA, Country Profile Iran,

¹²¹ <http://www.gasandoil.com/news/2011/01/irans-new-assalouyeh-field-worth-60-bn>, 02.06.2014

Sahip olduğu doğalgaz rezervlerine göre üretimi az olan İran'ın üretim sahalarındaki yatırımları artırarak üretimini de artırmak üzerine planları vardır. Hali hazırda toplam üretim %35'ini karşılayan Güney Pars sahası ilki 2002 yılında başlatılan 24 aşamalı bir geliştirme projesiyle üretimi artırılmaya çalışılmaktadır. İran'ın enerji kurumlarının yanı sıra uluslararası petrol şirketlerinin de katıldığı projenin son aşamasının ise 2016 yılında gerçekleştirilmesi planlanmaktadır. Güney Pars sahasına ek olarak Kiş doğalgaz sahasının da 6 aşamalı bir planla üretimini artırılması planlanmaktadır. Ancak 2011 yılında devreye giren finansal ambargoların ardından yabancı şirketlerin İran'ın üretim sahaları üzerindeki yatırımlarını durdurmaları bu planları aksatmakta ve üretim artışını yavaşlatmaktadır.¹²²

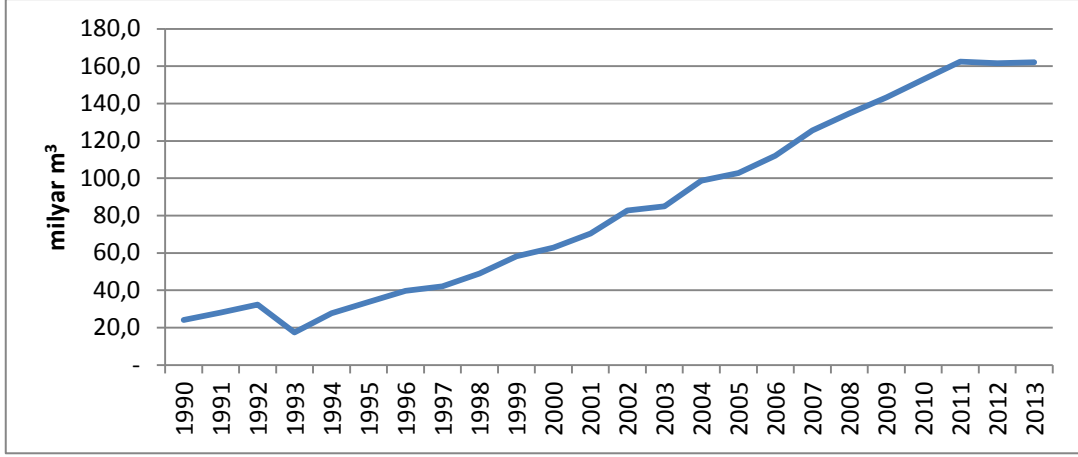
3.2.3. Tktim

1980 yılında 6,4 milyar m³ olan İran'ın doğalgaz tktimi, kullanımı yaygınlařtıķça artmaya başlamış ve yirmi altıncı şekilde görüldüğü gibi üretim grafiğine çok benzer bir şekilde tktimi de 1990 yılında 28 milyar m³ civarında gerçekleştikten sonra 1993 yılında düşmüş ancak daha sonra sürekli artmıştır. 1995 yılında 30 milyar m³ sınırını geçen tktim 2 yılda 10 milyar m³'den fazla artarak 40 milyar m³' aşmıştır. Üretim ile doğru orantılı olarak bu tarihten sonra kullanımı daha da yaygınlaşan doğalgaz 1990-2000 yılları arasında yaklaşık 3 kat artış göstermiştir.

---

¹²² EIA, Country Profile Iran

Şekil 26: Yıllar İtibariyle İran'ın Doğalgaz Tüketimi

Kaynak: BP

2003 yılında 85 milyar m³ sınırını aşan İran'ın doğalgaz tüketimi özellikle 2005 yılında bir önceki yıla göre 20 milyar m³'den fazla artarak 100 milyar m³'ü geçmiştir. 2005'den sonra daha da istikrarlı bir şekilde artan tüketim 2012 yılında 162,4 milyar m³ olarak gerçekleşmiş ve 1993 yılından sonra ilk kez 2013 yılında düşüş göstererek 162,2 milyar m³ olmuştur.

Sahip olduğu rezervlerin çoğu Basra körfezindeki sularında olan İran'ın yatırımlar yeterli olmadığı için üretimi rezervlerin büyüklüğüyle kıyaslandığında düşük kalmaktadır. Buna rağmen dünyanın üçüncü büyük doğalgaz üreticisi olan İran, yüksek tüketim miktarlarından dolayı petrolde olduğu gibi önemli bir doğalgaz ihracatçısı olamamaktadır. Doğalgazın kentsel kullanımının yaygınlaşması, elektrik üretiminde kullanılması ve bunun yanında petrol sahalarındaki üretimi artırmak amacıyla petrol kuyularına enjekte edilmesi bu yüksek tüketim miktarlarının nedenidir. FACTS Global Energy'nin verilerine göre İran'ın doğalgaz tüketiminin önümüzdeki yıllarda da yılda %7 oranında artması beklenmektedir.¹²³ Doğalgaz tüketiminin ciddi bir sorun olduğunun altını çizen İranlı yetkililer tüketim artışının önü kesilememesi durumunda

¹²³ EIA, Country Profile Iran

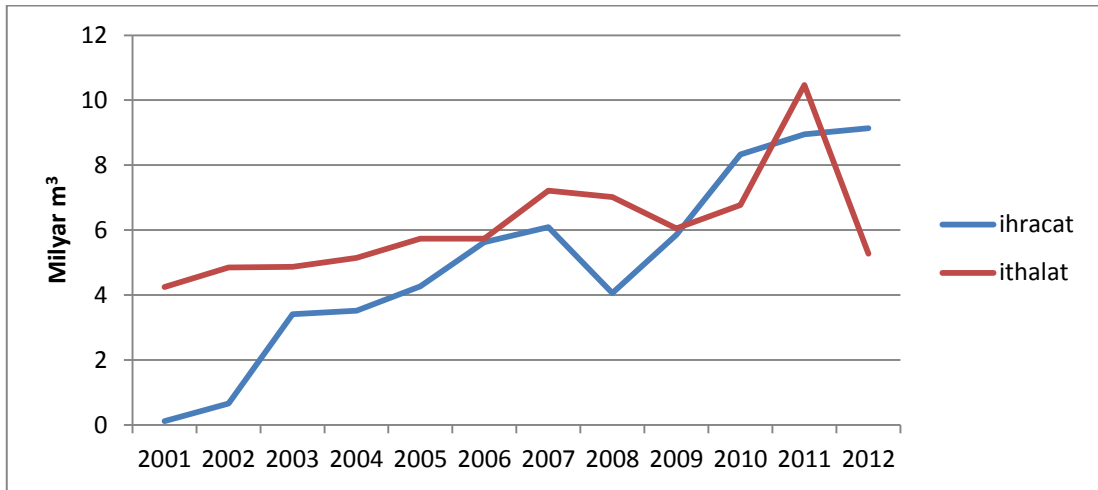
2025 yılına gelindiğinde İran'ın ihracat yapamamanın yanında dünyanın en büyük doğalgaz ithalatçılarından biri olacağını belirlemektedirler.¹²⁴

3.2.4. İthalat ve İhracat

On ikinci ve on üçüncü şekillerde görüleceği üzere bazı yıllar ürettiği doğalgazın hemen hemen hepsini tüketen hatta bazen üretimi tüketimini karşılamayan İran, Türkiye ve Ermenistan'la yaptığı anlaşmalar gereği satması gereken doğalgazın muadilini ise ithalat yoluyla karşılamaktadır.

Türkmenistan'ın zengin doğalgaz kaynaklarının olduğu Dauletabad bölgesinde çıkan doğalgazı Dauletabad-Hasheminejad doğalgaz boru hattı ile ithal eden İran bunun yanında Azerbaycan'dan da zaman zaman gaz ithal etmektedir.¹²⁵ 6 Haziran 2014 tarihinde açılan Dauletabad hattı yıllık 20 milyar m³ kapasiteye sahip olup taşınan doğalgaz sadece İran'ın tüketimi için değil aynı zamanda Basra körfezinden dünya pazarlarına ulaşması içinde taşınmaktadır.¹²⁶ İç tüketimin bu hızla devam etmesi ve kaynakların geliştirilememesi durumunda İran'ın Türkmenistan'dan yaptığı ithalat miktarının artması beklenmektedir.¹²⁷

Şekil 27: Yıllar itibariyle İran'ın Doğalgaz İthalat ve İhracatı

Kaynak: EIA

¹²⁴ <http://www.thenational.ae/business/energy/irans-gas-consumption-is-out-of-control-minister-says>,

Erişim Tarihi: 20.06.2014

¹²⁵ Natural Gas Exports from Iran, EIA reports, 2012, s.5

¹²⁶ <http://news.bbc.co.uk/2/hi/asia-pacific/8443787.stm>, Erişim Tarihi:13.01. 2014

¹²⁷ Natural Gas Exports from Iran, s.5

Dünya doğalgaz ticaretinde İran'ın doğalgaz alım ve satımı % 1'den daha az bir paya sahip olsa da Türkmenistan'dan yaptığı ithalat ve Türkiye'ye yaptığı ihracat bu ülkeler için oldukça önemlidir. Dauletabad hattının açılmasından sonraki ilk yıl Türkmenistan'ın ürettiği toplam gazın %30'unu İran'a satması bunun Türkmenistan için göstergesidir. Türkiye'nin günümüzde ithal ettiği toplam doğalgazın yaklaşık %20'sini İran'dan alması da Türkiye için İran gazının önemini göstermektedir.¹²⁸

Önemli bir gaz ihracatçısı olmayı hedefleyen İran bölgesindeki çeşitli ülkelerle bu hedefler doğrultusunda ortak projelere katılsa da bu projelerin sadece ikisi tamamlanabilmiştir. Tebriz-Doğubeyazıt hattı ile Türkiye'ye ihracat yapan İran, 2008 yılından itibaren de yine Tebriz'den Ermenistan'a ulaşan bir hat ile bu ülkeye ihracat yapmaktadır. Bu hatlara ek olarak İran'ın Azerbaycan ile de küçük miktarlarda gaz ticareti mevcuttur ancak bu ticaret takas anlaşması ile yapılmıştır. 2004 yılında 25 yıllık bir takas anlaşması yapan iki ülke 2005 yılında ise ticarete başlamışlardır. Sovyetler Birliği döneminde yapılan Salman-Nahcivan hattı ile Azerbaycan'dan gaz ithal eden İran bunu Azerbaycan'a bağlı özerk bir yapıya sahip olan Nahcivan'a ihraç etmektedir.¹²⁹

Halen gaz ticareti yapılan bu hatlar dışında doğalgaz ihracatçısı olma hedefine uygun bir şekilde İran, bölgedeki Bahreyn, Kuveyt, Umman, BAE, Suriye, Irak, Pakistan ve Hindistan'a da gaz satmak için çeşitli girişimlerde bulunmuştur. 2007 gaz ticareti için bir mutabakat zaptı imzalayan Bahreyn ve İran, iki ülke arasında yaşanan siyasi sorunlar nedeniyle projeyi hayata geçirememişlerdir. Anlaşmaya göre Basra körfezi altına dönecek bir hat ile İran, 2010 yılından itibaren Bahreyn'e yılda 10 milyar m³ gaz satacaktı. Benzer bir mutabakat anlaşması ise Kuveyt ile 2005 yılında imzalanmış ancak hem fiyat üzerinde anlaşılabilmesi hem de Kuveyt'in topraklarında doğalgaz rezervi keşfetmesi nedeniyle hayata geçememiştir. 2010 yılında tekrar bir

---

¹²⁸ EIA, Country Profile Iran

¹²⁹ David Ramin Jalilvand, Iran's Gas Exports: Can past failure become future success?, Oxford Energy Institute, s. 6

anlaşma üzerinde konuşmaya başlayan taraflar yine fiyat konusundaki anlaşmazlıklar nedeniyle daha ileri gidememişlerdir.¹³⁰

2005 yılında ise Umman ile bir mutabakat zaptı imzalayan İran, Hengam ve Kish sahalarında iki ülkenin ortak yatırımları ile üretimin artırılmasını sağlamak ve yıllık 8 milyar m³ gaz ticareti üzerinde anlaştılar. Ancak fiyat konusundaki anlaşmazlıklar nedeniyle bu planlarda hayata geçirilemedi ve 2012 yılında İran Hengâm ve Kish sahalarını tek başına geliştireceğini açıkladı. Birleşik Arap Emirlikleri ile yapılan anlaşma ise bu anlaşmalar içinde en çok yol alınan anlaşma oldu zira iki ülke arasında 2001 yılında 25 yıl süre ile imzalanan gaz antlaşmasının ardından 2008 yılında iki ülke arasında boru hattı bile tamamlandı. Geriye sadece gazın İran'dan BAE'ye akması beklenirken önce fiyat konusundaki anlaşmazlıklar daha sonra da diğer körfez ülkelerinin lobi faaliyetleri sonucu bu ticaret gerçekleşemedi.¹³¹

2007 yılında İran, Suriye ile yıllık 2,8 milyar m³ gaz satımı için mutabakat imzaladı ancak kontrata dönüşmeyen bu anlaşma daha sonra Irak'ın ve Lübnan'ın da girmesiyle genişledi. Plana göre yıllık 40 milyar m³ taşıma kapasitesine sahip olacak olan bir hat ile Güney Pars sahasından çıkarılacak olan doğalgaz Irak, Suriye ve Lübnan'a gaz sağlayacak ve aynı zamanda Lübnan'dan da Avrupa pazarı ile buluşacaktı. Henüz hayata geçirilemeyen bu projede sadece Irak ve İran arasındaki boru hattı yapım aşamasında bulunmaktadır. 1990'lardan itibaren düşünülen ve tüm projeler içinde en dikkat çeken olan İran-Pakistan ve Hindistan doğalgaz boru hattıdır. 2005 yılında müzakerelere başlayan üç ülke Güney Parstan Pakistan'a ve oradan da Delhi'ye uzanacak bir boru hattı inşasında mutabakata vardılar. 2009 yılında Pakistan ve İran 25 yıl sürecek bir gaz ticareti anlaşması yaptılar ve ilk doğalgaz sevkiyatının ise Mart 2014'te başlamasını kararlaştırdılar. Hattın İran kısmı tamamlanırken Pakistan kısmının yapımına Mart 2013'de başlandı. İlk aşamada 22 milyar m³ olarak planlanan hattın kapasitesi 55 milyar m³'e kadar çıkarılabilecek.¹³²

---

¹³⁰ David Ramin, s.6-7

¹³¹ David Ramin, s.8

¹³² David Ramin, s.9

3.2.4. Boru Hatları ve Depolama

İthalat ve ihracat yaptığı ülkelerle bağlantısını sağlayan uluslararası boru hatlarının yanı sıra İran'ın ülke içinde de geniş bir boru hattı ağı vardır. Birinci resimde de IGAT (Iranian Gas Trunkline) olarak geçen boru hatları İran'ın iç tüketiminde dağıtım sağlayan ana hatlardır.

2013 yılı başında Kum şehrinde açılan ve 1,5 milyar m³ depolama kapasitesine sahip olan depolama tesisi İran'ın tek depolama tesisidir. Doğalgaz depolama faaliyetlerinden sorumlu olan NGSC tarafından yapılan tesiste günde yaklaşık 7,3 milyon m³ doğalgazın depolanacağını belirtilirken toplam kapasitesinin 3 milyar m³'ün üzerine çıkarılması planlanmaktadır.¹³³

3.3. ELEKTRİK ENERJİSİ

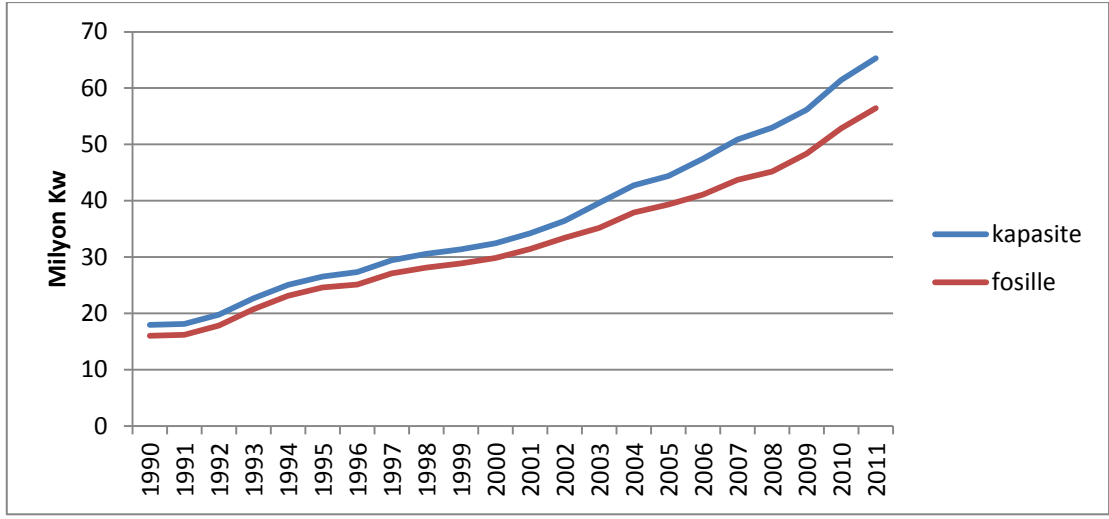
3.3.1. Kurulu Güç

İran-Irak Savaşının bitmesinden sonra ülke ekonomisinin kendini toparlamaya başlamasıyla İran'ın elektrik talebi de her geçen yıl artmaya başlamıştır. İhtiyacı olduğu elektrik enerjisini karşılamak için kurulu gücünü artırmak isteyen İran, bu amacını gerçekleştirirken özellikle zengin fosil kaynaklarını kullanmıştır.¹³⁴

¹³³ <http://enerjienstitusu.com/2013/01/07/iranda-ortadogunun-en-buyuk-dogalgaz-depolama-tesisi-hizmete-acildi/>, <http://www.iraniangas.ir/Portal/Home/ShowPage.aspx?Object=News&ID=75f0918b-0b84-41c9-b87b-07ad3436e44f&LayoutID=bfffa4f3-0c9d-41bb-8165-0d49afe6fce9&CategoryID=d742c5d2-8f41-4f7b-87f5-897ccca92214&SearchKey=>, 22.06.14

¹³⁴ IEA, <http://www.iea.org/statistics/>, 02.06.2014

Şekil 28: İran'ın Toplam Kurulu Gücü ve Fosil Yakıtlara Dayalı Kurulu Gücü

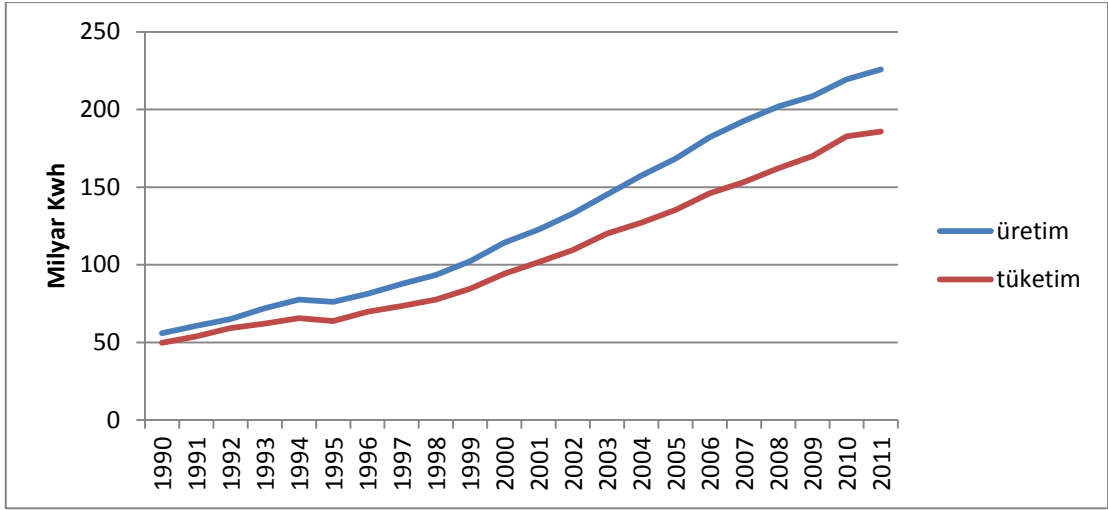
Kaynak: EIA, IEA

Şekilde de görüldüğü gibi 1990 yılında yaklaşık 18 milyon KW kurulu güce sahip olan İran, zamanla bunu artırmış ve 2011 yılında 65 milyon KW'lık bir kurulu güce erişmiştir. Burada dikkat çeken nokta İran'ın elektrik üretiminin büyük çoğunluğunun fosil yakıtlarla sağlanıyor olmasıdır. Yine aynı şekilde görüldüğü gibi fosil yakıtlarla çalışan termik santrallerin toplam kurulu güç içindeki payı %95'in üzerindedir. Petrol, kömür ve özellikle de doğalgazın etkin olarak kullanıldığı termik santrallerde elektrik talebinin hemen hemen tamamını üreten İran, bu kaynakların yanında dünya gündeminde önemli bir yer kaplayan nükleer tesislerinde de elektrik üretimine başlamıştır.

3.3.2. Üretim ve Tüketim

Sahip olduğu kurulu gücü artırmasıyla doğru orantılı olarak üretimini de artıran İran, 1990 yılında yaklaşık 55 milyar Kwh olan üretimini 2000 yılında iki katına çıkarmıştır. 2000'li yıllarda üretimini daha hızlı artırarak 2008 yılına gelindiğinde 200 milyar Kwh sınırını aşan İran'ın elektrik üretimi, ulaşılabilen son verilere dayalı olarak 2011 yılında 225 milyar Kwh'yi geçmiştir.

Şekil 29: Yıllar İtibariyle İran'ın Elektrik Üretim ve Tüketimi

Kaynak: EIA

Uluslararası Enerji Ajansının verilerine göre bu üretim miktarlarının büyük çoğunluğu termik santrallerde doğalgaz yardımıyla yapılmaktadır. Doğalgazı ise petrol ve küçük miktarlarda kömür takip etmektedir. Termik santrallerin dışında hidroelektrik santraller yardımıyla da elektrik üretilmekte ancak buralarda üretilen elektrik miktarı termik santrallerde üretilen miktarın çok altında kalmaktadır. 2000 yılından itibaren elektrik üretiminde rüzgâr enerjisinden de faydalanmaya başlayan İran, özellikle 2008 yılından itibaren rüzgâr enerjisiyle ürettiği elektrik enerjisini artırmaya başlamıştır.¹³⁵ Bununla birlikte İran'ın elektrik üretimi, tüketimi her yıl aşmış görünmektedir. Özellikle 2000'li yıllarda üretimin hızlı artmasına bağlı olarak üretim ve tüketim arasındaki fark şekilde de görüldüğü gibi artmıştır. 2004 yılından itibaren her yıl 30 milyar Kwh elektrik enerjisi fazla veren İran; Türkiye, Pakistan, Irak, Afganistan, Ermenistan ve Azerbaycan'a yaptığı elektrik ihracatı sayesinde net bir elektrik ihracatçısı olmuştur.¹³⁶

Her geçen yıl artan elektrik talebini karşılamak için yeni termik-hidroelektrik santrallerini ve nükleer çalışmalarını artırmaya çalışan İran, bu amaçla Assaluyeh, Doğu Azerbaycan ve Parehsar'da yeni termik santraller yapmayı planlamaktadır. Mevcut

¹³⁵ IEA, <http://www.iea.org/statistics/>, 02.06.2014
<http://www.iea.org/statistics/statisticssearch/report/?country=IRAN&product=electricityandheat&year=2011>, 02.06.2014

¹³⁶ EIA, Country Profile Iran

nükleer tesislerinin de kapasitesini artırmayı planlamakta ve yenilenebilir enerji kaynaklarının elektrik üretimindeki payını artırmaya çalışmaktadır.¹³⁷

İslam Devriminden önce 1970’li yıllarda Batılı ülkelerin de yardımıyla başlanan nükleer faaliyetlerini İran-Irak Savaşından sonra yeniden başlatan İran, elektrik üretiminde nükleer enerjinin payını artırarak kaynak çeşitlenmesini artırmaya çalışmaktadır. Bu hedefe tam olarak ulaşması durumunda İran, elektrik üretiminde kullanılan kaynaklar arasında ilk sırayı alan doğalgazı ihraç edilebilecektir.¹³⁸ Uluslararası Enerji Ajansının verilerine göre uzun süredir nükleer tesislere yatırım yapan İran 2011 yılında 359 Gwh’lik elektrik üretimiyle ilk defa elektrik üretmiştir.

---

¹³⁷ EIA, Country Profile Iran

¹³⁸ Özüm S. Uzun, İran’a Ekonomik Yaptırımlar: Kırılganlaşan Nükleer Program mı Hükümet mi?, Ortadoğu Analiz Dergisi, c.5 sayı:54, Haziran 2013, s.63, Yard. Doç. Dr. Emre İşeri, Ya İran Nükleer Programı Enerji İçinse? Türkiye’nin Enerji Güvenliğine Yansımaları, Ortadoğu Analiz Dergisi, Haziran 2012, c.4 sayı:42, s.59

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE-İRAN ENERJİ İLİŞKİLERİ

Türkiye ve İran enerji kaynakları açısından bir birine zıt özelliklere sahiptirler. İkinci ve üçüncü bölümde de görüleceği üzere Türkiye, yıllık petrol ve doğalgaz ihtiyacının yaklaşık %90'ını ithalat yoluyla karşılarken İran dünyanın en önemli petrol ihracatçılarından biri olmasının yanı sıra dünyanın en zengin doğalgaz rezervlerine sahiptir. Dolayısıyla bu iki komşu ülke arasındaki ilişkilerde enerji ticareti önemli bir yer kaplamaktadır. 2009 yılında iki ülke ticaretinin %56'sını oluşturan enerji ticareti 2010'da %64, 2011'de %68, 2012'de %48 ve 2013 yılında %44'ünü oluşturmuştur.

Türkiye'nin İran'dan petrol ithalatı 1962 yılında başlarken 1965-1970 yılları arası hariç bugüne kadar Türkiye'nin en önemli kaynak ülkelerinden biri İran olmuştur. Doğalgaz temininde yaşanan kaynak ülke çeşitliliği sorunun aksine Ortadoğu ülkeleri ve Rusya'dan petrol ithal eden Türkiye'nin, özellikle 2000'li yıllardaki tercihi İran olmuştur.

İki ülke enerji ilişkilerinin diğer önemli konusu ise 1996 yılında imzalanan doğalgaz anlaşmasıdır. Anlaşma aşamasında hem iki ülke bürokrasinin birbirine karşı ön yargıları hem de ABD'nin bu anlaşmaya karşı çıkması nedeniyle gündeme oturmuş ancak 1996 yılında imzalanabilmiştir. Beş yıl sonra İran'dan Türkiye'ye gaz akışı başlarken bu kez de Türkiye'nin fiyatı çok bulması, İran'ın zaman zaman gazı kesmesi nedeniyle sorunlar yaşanmaya başlamış ve karmaşık bir hal almıştır. Bu sorunlara rağmen İran'ın zengin doğalgaz rezervlerinden faydalanmak isteyen Türkiye, doğalgaz üretiminde sorun yaşayan İran ile 2007 yılında bir mutabakat zaptı imzalamış ancak bu anlaşma hayata geçirilememiştir. Hali hazırda toplam doğalgaz ihtiyacının neredeyse tamamını ithalat yoluyla karşılayan Türkiye, bunun %19'unu İran'dan ithal etmektedir.

Türkiye-İran enerji ilişkilerini ilgilendiren diğer konu ise dünyanın en zengin doğalgaz rezervlerine sahip ülke olan İran ile coğrafi konumunun avantajını enerji koridoru olmak için kullanmak isteyen Türkiye arasında muhtemel iş birliği alanlarıdır.

4.1. TÜRKİYE-İRAN PETROL İLŞİKİLERİ

20. yüzyılın başında topraklarında zengin petrol rezervleri bulunduktan sonra petrolün ülke ekonomisi için can damarı haline geldiği İran'da, hali hazırda hükümet gelirlerinin %70'i enerji sektöründen ve özellikle de petrol gelirlerinden elde edilmektedir.¹³⁹ Ortadoğu'nun Suudi Arabistan'dan sonra en çok petrol ihraç eden ülkesi olan İran'ın en çok petrol sattığı ülkeler arasında Çin, Hindistan ve Güney Kore'nin yanında Türkiye'de yer alır.

Türkiye, sahip olduğu petrol rezervlerin kısıtlı olması ve arama çalışmalarının yetersizliğinden dolayı ihtiyacının büyük kısmını petrol üreticisi ülkelere ithal ettiği miktarlarla karşılamaktadır. Örneğin 2010 yılında ham petrol talebinin % 86,9'unu ithalatla karşılayan Türkiye için bu rakam 2011 yılında % 88,1 ve 2012 yılında ise % 89,3 olarak gerçekleşmiştir. 2013 yılında ise yerli üretimle talebinin sadece %11'ini karşılayabilen Türkiye, geri kalan % 89'luk kısmı ise ithalat yolu ile karşılamıştır.¹⁴⁰

Şekilde de görüleceği üzere 1962 yılında ilk defa İran'dan petrol ithal etmeye başlayan Türkiye, üç yıl boyunca yaklaşık 2,5 milyon ton petrol almıştır. 1965 yılından sonra 1971 yılına kadar İran'dan petrol ithalatı yapılmamış, 1971 yılında tekrar petrol alımı günümüze kadar bazen yüksek miktarlarda bazen ise düşük miktarlarda devam etmiştir. Türkiye, 1971 yılından 1976 yılına kadar ortalama 560 bin ton petrolü İran'dan ithal ederken, 1976 yılından itibaren bu rakam 1 milyon ton ve 1978 yılında yaklaşık 5 milyon ton seviyesine çıkmıştır.

---

¹³⁹ Harun Öztürkler, İran Ekonomisinin Genel Özellikleri, Ortadoğu Analiz, Nisan 2012, cilt:4, sayı: 40

¹⁴⁰ EPDK, Petrol Piyasası Sektör Raporu 2012, 2013,

http://www.epdk.gov.tr/documents/petrol/rapor_yayin/Ppd_Rapor_Yayin_Sektor_Raporu_2012.pdf

Erişim Tarihi: 08.02.2014

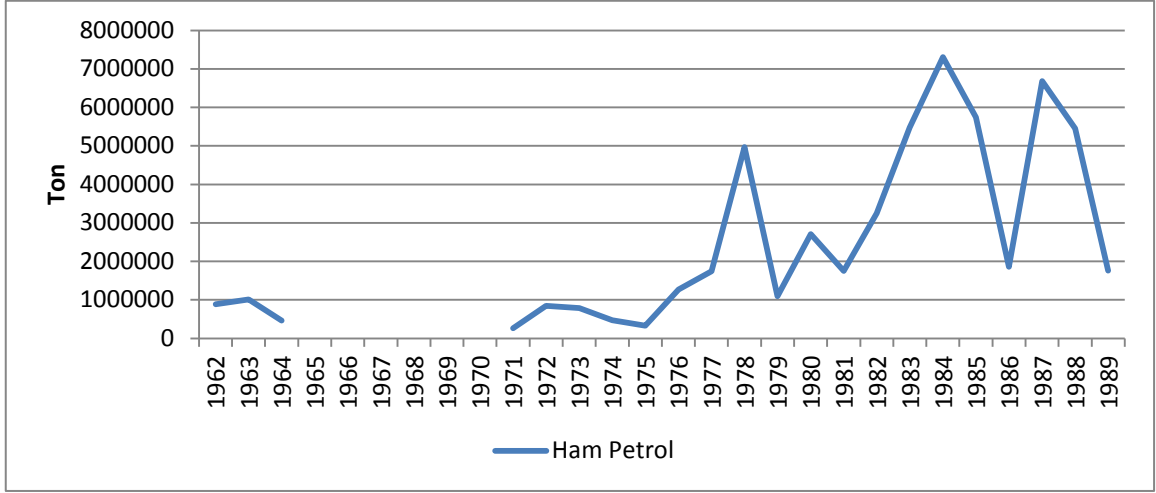
http://www.epdk.gov.tr/documents/petrol/rapor_yayin/2013_Petrol_Piyasasi_Sektor_Raporu.pdf, Erişim

Tarihi: 28.06.2014

*İstatistikler EIA'dan alınmıştır.

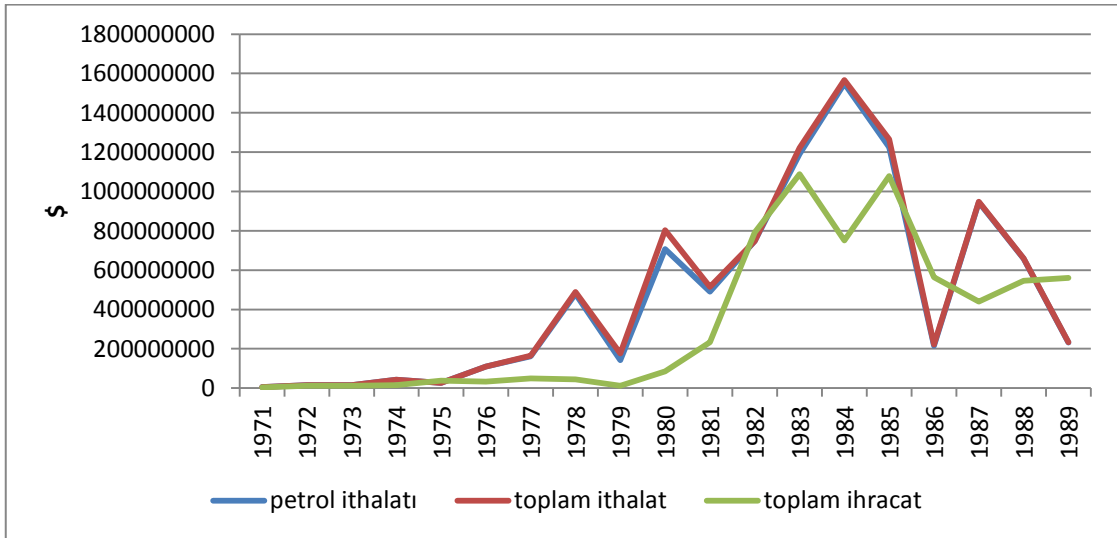
Şekil 30: Yıllar İtibariyle Türkiye'nin İran'dan Ham Petrol İthalatı

Kaynak: ETKB

1979 yılına doğru İran'da yaşanan ayaklanmalar ve 1979 yılındaki devrimin ardından İran'ın petrol üretimi 285 milyon tondan 66 milyon tona kadar düşmüştür. Dolayısıyla Türkiye'nin petrol ithalatı da şekilde görüleceği üzere 1 yılda 4 milyon ton düşüş göstermiş ve üç yıl önceki seviyesine inmiştir.*

Şekil 31: Petrol'ün Türkiye-İran Ticari İlişkilerindeki Yeri

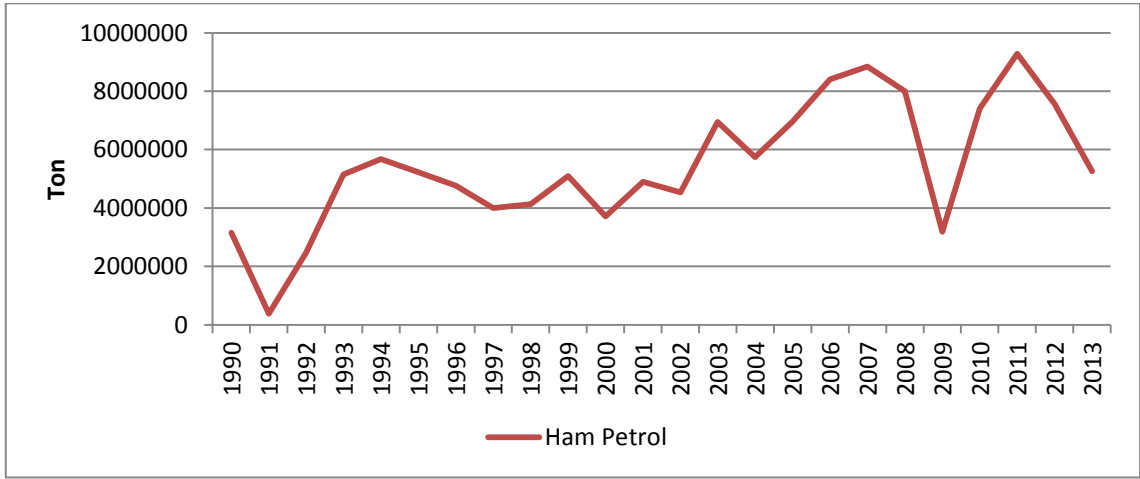
Kaynak: TÜİK, ETKB

Şekilde de görüleceği üzere aynı tarihler arasında Türkiye'nin İran'dan yaptığı toplam ithalat büyük oranda petrol ithalatına bağlıdır. İki ülke arasında İran-Irak Savaşı

döneminde rekor kıran ticaret hacmi hariç petrol ithalatı ile toplam ithalat örtüşmektedir.

Şekilde de görüleceği üzere 1991 yılında iç üretimi rekor kıran Türkiye, petrol ithalatını da kısmış ancak iç üretimin düşüşe geçmesinin ardından ithalat eski seviyesinin de üzerine çıkmıştır. 1994 yılında 6 milyon ton seviyesine çıkan Türkiye'nin İran'dan ham petrol ithalatı sonraki yıllarda da ortalama 5,2 milyon ton olarak gerçekleşmiştir.

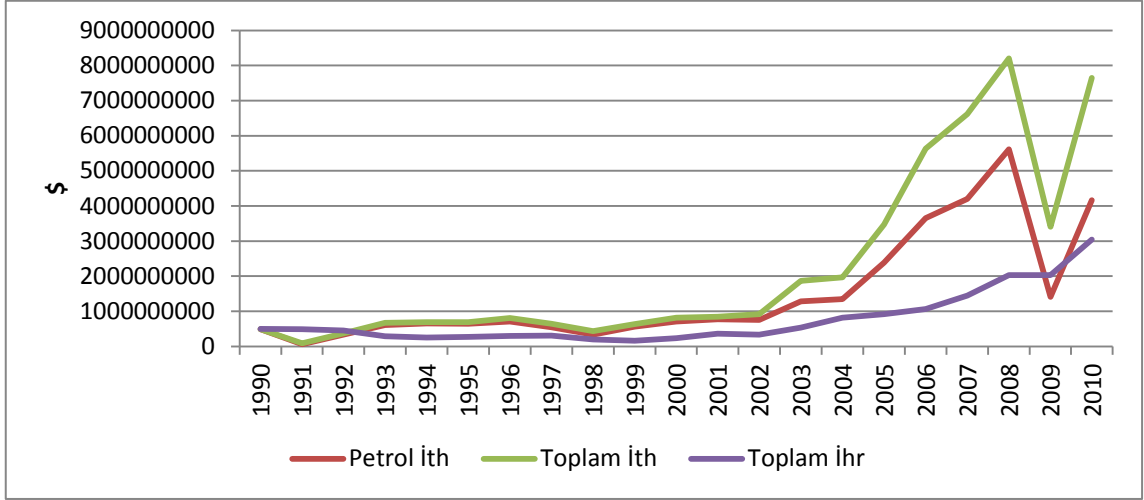
Şekil 32: 1990-2013 Yılları Arasında Türkiye'nin İran'dan Petrol İthalatı

Kaynak: ETKB

Ancak otuz iki ve otuz üçüncü şekillerde de görüldüğü gibi 2003 yılından sonra bir miktar artan petrol talebinin yanı sıra Türkiye'nin petrol ithalatında İran'ı tercih etmesi, İran'dan alınan petrol ithalatını 6 milyon tonun üzerine çıkarmıştır. 2006 yılında Türkiye, İran'dan 8 milyon tonun üzerinde petrol ithal ederken 2009 yılında yaşanan küresel krizle birlikte düşen petrol talebi nedeniyle petrol ithalatı 3 milyon ton seviyesine inmiştir.

Şekil 33: 1990-2010 Yılları Arasında Petrol'ün Türkiye-İran Ticari İlişkilerindeki Yeri

Kaynak: ETKB, TÜİK

Şekilde de görüldüğü gibi 2003'e kadar Türkiye'nin İran'dan yaptığı petrol ithalatı, toplam ithalatının neredeyse tamamını oluştururken 2003 yılında kayda değer miktarlarda artmaya başlayan doğalgaz ithalatı bu durumu değiştirmiştir. İlerleyen yıllarda ithal edilen doğalgaz miktarı arttıkça toplam ithalat ile petrol ithalatı arasındaki fark da artmıştır. Bu durum iki ülke arasında ticaret hacmi arttıkça, ticari dengenin Türkiye aleyhine büyümesinin de sebebidir. Örneğin 2006 yılında iki ülke arasındaki ticaret hacmi 6,6 milyar \$ iken, bunun 3,5 milyar \$'ını petrol ithalatı oluşturmuştur. Şekilde de görüleceği üzere petrol talebinin azaldığı 2009 yılında ticaret hacmi de düşmüştür.

2007 yılına kadar birincil enerji tüketiminde ilk sırada yer alan petrolün temini konusunda bir ithalat bağımlısı olan Türkiye için arz güvenliği hayati bir öneme sahiptir. Bu nedenle kaynak çeşitliliğini önemseyen Türkiye 1968-2009 yılları arasında 21 farklı ülkeden petrol ithalatı yaparken 1990-2013 yılları arasında ise 10 farklı ülkeden ithalat yapmıştır.¹⁴¹

1990 yılından 2000 yılına kadar Türkiye'nin petrol ithalatında Ortadoğu bölgesinden; İran, Irak, Suriye ve Suudi Arabistan, Kuzey Afrika'dan Libya ve Cezayir

¹⁴¹ Volkan Ş Ediger, İstemi Berk, Crude Oil Import History: Historical Analysis of Determinants and Implications since 1968, Energy Policy, vol. 39, 2011, s. 2137

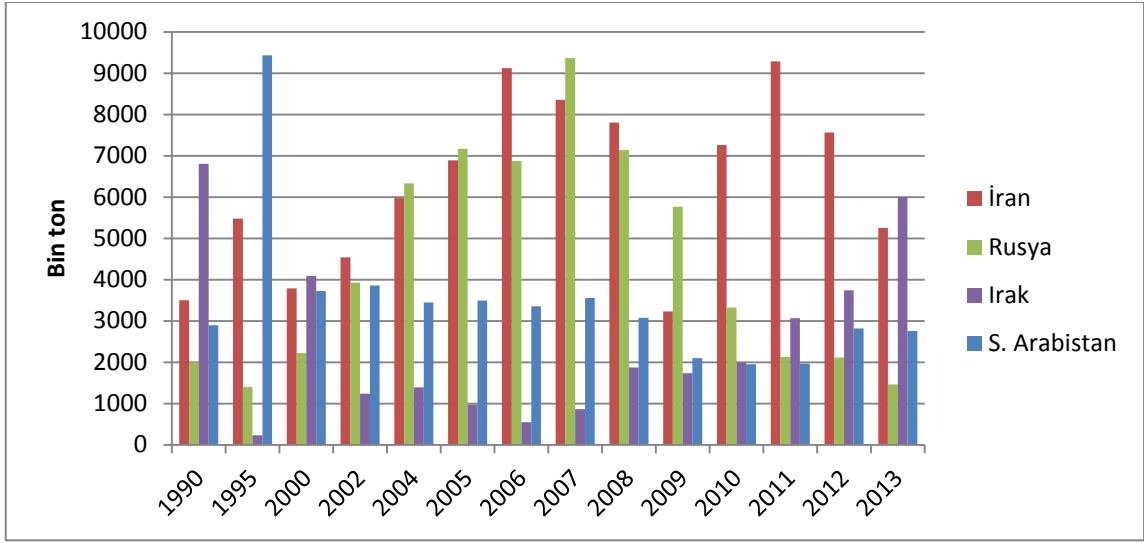
*İstatistikler BP Statistical World of Energy'den alınmıştır.

yer almaktadır. Bunlara ek olarak doğalgaz ithalatını da yaptığı Rusya petrolde de Türkiye'nin önemli kaynak ülkelerinden biridir. Bu 7 farklı ülke içinde ise 1990 yılında 3,5 milyon ton ithalatla Irak'tan sonra ikinci sırada yer alan İran, 1995 yılında 5,4 milyon ton ile Suudi Arabistan'dan sonra ikinci sırada yer almaktadır. 2000'den sonra bu ülkelerden petrol ithalatı yapmaya devam eden Türkiye, özellikle 2007 yılından sonra kaynak çeşitliliğini daha da artırmıştır ve 2013 yılında 9 farklı ülkeden petrol ithal etmiştir. 2007 yılından itibaren İtalya'dan petrol ithal etmeye başlayan Türkiye'nin kaynak ülke portföyüne 2008 yılıyla birlikte Azerbaycan ve Kazakistan, 2009 ve geçtiğimiz 2 yılda Nijerya katılmıştır. 2000 yılından sonra Suudi Arabistan ve Irak'tan alınan petrol miktarları azalırken 2006 yılına kadar Libya ve 2009 yılına kadar da Rusya'dan alınan miktar artış göstermiştir. 2004 ve 2005 yıllarında Rusya'dan sonra Türkiye'nin en çok petrol ithal ettiği ülke olan İran, 2006 yılında 9,1 milyon ton ile ilk sırada yer almıştır. 2007 yılında yine Rusya'dan sonra ikinci sırada yer almış ancak 2009 yılında Türkiye, İran'dan aldığı petrol miktarını yarı yarıya düşürmüştür. 2009 yılından sonraki 3 yıl ise İran petrol ithalatı açısından Türkiye'nin ilk tercihi olmuş ve ortalama 8 milyon ton petrol İran'dan alınmıştır. Geçtiğimiz yıl ise ABD ve AB'nin İran'a uyguladığı petrol ambargosundan dolayı Türkiye, Irak'tan aldığı petrol miktarını iki kat artırmış ve İran, Türkiye'nin ikinci tercihi olmuştur.¹⁴²

---

¹⁴² <http://www.milliyet.com.tr/iran-petrolu-gitti-irak-petrolu/ekonomi/detay/1828775/default.html>, Erişim Tarihi, 02.07.2014

Şekil 34: Yıllar İtibariyle Türkiye'nin Petrol İthal Ettiği Bazı Ülkeler

Kaynak: EPDK

Türkiye'nin doğalgaz ithalatında Rusya'dan sonra ikinci önemli kaynak ülkesi olan İran, 1990-2013 yılları arasında Türkiye'nin en çok petrol ithal ettiği ülke olmuştur. Bahsi geçen yıllar arasında Türkiye İran'dan yıllık ortalama 6,3 milyon ton petrol ithal ederken toplam petrol ithalatı içinde oransal olarak yaklaşık % 30 paya sahip olmuştur. Rusya, Suudi Arabistan ve Irak ise Türkiye'nin petrol ithalatı açısından diğer önemli kaynak ülkeleri olmuşlardır.

4.3.1. TÜRKİYE-İRAN DOĞALGAZ İLİŞKİLERİ

1987 yılında yaygın olarak kullanılmaya başlandıktan sonra hızla artan Türkiye'nin doğalgaz tüketimi, petroldeki gibi rezervlerinin yeterli olmaması nedeniyle büyük oranda ithalata bağımlı hale gelmiştir. 1984 yılında SSCB ile ilk ithalat anlaşmasını imzalayan ve 1987 yılında bu ülkeden gaz almaya başlayan Türkiye daha sonra 1994 yılında Cezayir'den ve 1999 yılında da Nijerya'dan LNG ithal etmeye başlamıştır. Nijerya ve Cezayir Türkiye'nin kaynak ülkeleri arasına girseler de önce SSCB'den ve sonra da Rusya'dan alınan doğalgaz miktarları bu ülkelerden alınan

miktardan çok daha fazla olmuştur. Dolayısıyla Türkiye doğalgaz talebini karşılamak için büyük oranda Rusya'ya bağımlı hale gelmiştir.¹⁴³

Birincil enerji tüketimindeki payını hızla artıran doğalgazın temininde kaynak çeşitliliğini artırmak isteyen Türkiye 1995 yılının başında iktidarda olan DYP döneminde İran ile doğalgaz alımı üzerine müzakerelere başlamış ancak anlaşma 1996 yılında iktidarda olan Refah-Yol hükümeti Başbakanı Necmettin Erbakan'ın Ağustos ayındaki Tahran ziyaretinde imzalanabildi. Anlaşma öncesinde ciddi politik engeller ve sorunlarla karşılaşırken imzalanmasından günümüze kadar ise bu problemler iki ülke arasında daha çok ticaretle alakalı olarak devam etti. 1996 yılında ABD'nin İran ve Libya'ya yönelik yaptırım kararı almasından birkaç gün sonra imzalanan anlaşma ABD'nin tepkisiyle karşılaştı. Yaptırımlar İran'ın enerji sektörüne bir yılda 20 milyon \$'dan fazla yatırım yapan şirketlere yaptırım uygulanmasını içeriyordu.¹⁴⁴ Ancak Türkiye anlaşmanın yatırım içermediğini, ticaret anlaşması olduğunu ve anlaşma yaptırımlardan sonra imzalanırsa da 1995 yılında bu anlaşmaya karar verildiği için yaptırımlardan önce imzalandığını belirterek geri adım atmadı.¹⁴⁵

Anlaşma henüz müzakere aşamasında iken karşılaştığı bu politik sorunların yanı sıra imzalandıktan sonra bu kez teknik problemler karşılaştı. Anlaşmaya göre iki ülke arasında her ülke kendi topraklarındaki kısmı yapmak üzere bir boru hattı döşenecek 2001 yılında doğalgaz akışı başlatılacaktı.¹⁴⁶ Ancak 1999 yılında tamamlanması kararlaştırılan boru hattının Türkiye kısmı 2001 yılında tamamlanabildi ve İran'dan Türkiye'ye doğalgaz akışı ancak 2001 yılının Aralık ayında başlayabildi.¹⁴⁷ Böylece kararlaştırılan tarihte başlamayan doğalgaz akışı ilk yıl için belirlenen 3 milyar m³ yerine sadece 0,11 milyar m³ miktarında gerçekleşti.

¹⁴³ Botaş, <http://www.botas.gov.tr/index.asp>, Erişim Tarihi: 26.06.2014

¹⁴⁴ <http://www.aljazeera.com/news/middleeast/2012/10/20121016132757857588.html>, 25.06.14

¹⁴⁵ Mustafa Aydın, Damla Aras, s. 120

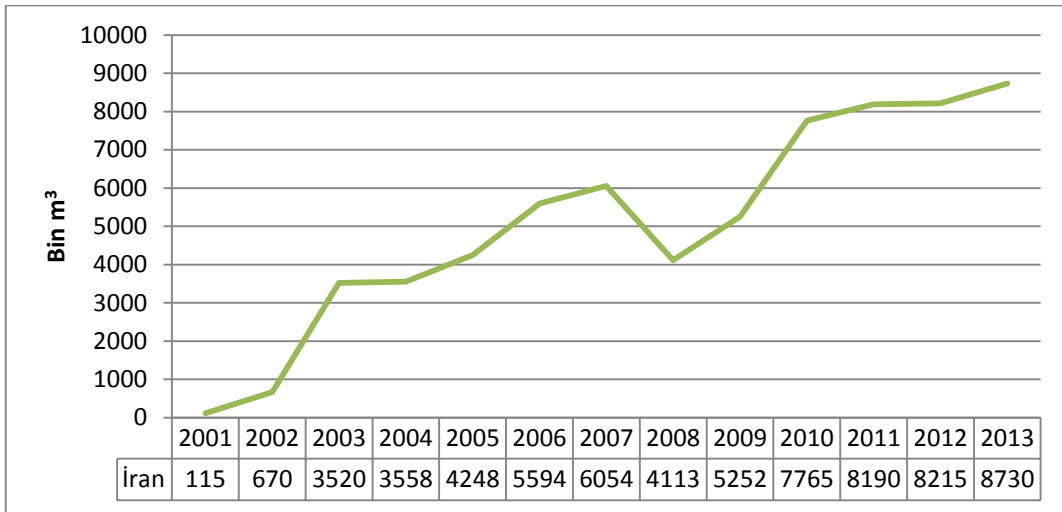
¹⁴⁶ Usak, Türkiye-İran Enerji İşbirliği, <http://www.usak.org.tr/dosyalar/rapor/aZeMYSYCDBTNITOQ79IxbTXDIQuZTV.pdf>, Erişim Tarihi: 25.06.2014, s.3

*Al ya da Öde anlaşması: Uzun dönemli doğalgaz anlaşmalarında yapılan bu anlaşma türüne göre o dönemdeki fiyatlar üzerinden kontrattaki miktarların ödemesi yapılıyor. Ödeme yapılan miktar kadar gaz alınmaması durumunda ise ödenen ücret sonraki dönemlerde yapılan al ya da öde anlaşmalarında ödemelerden düşülüyor.(Bkn: <http://www2.tbmm.gov.tr/d24/7/7-17734c.pdf>, erişim tarihi:25.06.14)

¹⁴⁷ Elin Kinnander, s.7, <http://arsiv.ntvmsnbc.com/news/131370.asp>, erişim tarihi: 24.06.14

2001 yılında ilk gaz akışı başladıktan sonra 2002 yılında bu kez Türkiye, doğalgazın teknik şartlara uymadığı gerekçesiyle gazı kesti. Türkiye'nin o yıl İran'dan gelen gaza ihtiyacı olmaması ve fiyat konusunda rahatsız olması bu kararı almasında etkili oldu. İran ile Türkiye tekrar masaya oturarak aralarında yapılan al ya da öde* anlaşmasının şartlarını müzakere etti. Görüşmeler sonunda Türkiye yıllık miktarın tamamını alması durumunda al ya da öde anlaşmasında %12'den fazla indirim yapılması ve yıllık miktarın %30'undan daha az gaz alımı durumunda ödeme yapılmaması konusunda İran'ı ikna etti. Ancak iki yıl sonra 2004 yılında iki taraf arasında fiyat konusunda tekrar anlaşmazlık yaşandı ve Türkiye konuyu Uluslararası Tahkim Mahkemesine taşıdı. İran ise buna karşılık Aralık ayında teknik sorunları gerekçe göstererek doğalgaz akışını 4 gün boyunca kesti. 2005 yılının Nisan ayında ise doğalgaz bu kez Türkiye tarafından kesildi. Türkiye-İran doğalgaz ilişkileri üçüncü aktörlerin politik baskıları nedeniyle sorunlu başlamış, gaz akışının başladığı 2001 yılından itibaren ise iki taraftan kaynaklanan problemler nedeniyle sorunlu devam etmiştir.¹⁴⁸

Şekil 35: Yıllar İtibariyle Türkiye'nin İran'dan Doğalgaz İthalatı

Kaynak: BOTAŞ

2002 yılında fiyat konusundaki tartışmalar nedeniyle İran'dan alınan gaz miktarı yine kontrattaki miktarı yakalayamadı ve 670 milyon m³ seviyesinde kaldı. 2003 yılında ise kontrata alınması kararlaştırılan 3 milyar m³ seviyesine 2 yıl gecikmeli olarak

¹⁴⁸ Elin Kinnander, s.8-9

ulaşıldı. 2004 yılında bir önceki yıla göre çok az bir artış olurken 2005 yılında İran'dan alınan gaz miktarı 4 milyar m³ sınırını aştı.

İki ülke arasındaki gaz ticareti 2006 yılında da sorunlarla başladı. Ocak ayında Tebriz yaşanan kışın sert geçmesi İran'ın gazı kesmesine neden oldu. İran'dan gelen gaza ihtiyacı olan Türkiye sorunu Mavi Akım'dan gelen gazın miktarını artırarak çözdü. Aynı yılın Eylül ayında ise bu kez sorun üçüncü bir aktörden PKK'dan çıktı. 2006 ve 2007 yıllarında doğalgaz boru hattını 3 kez patlatan PKK, Türkiye'yi yine Rusya'dan aldığı gazı artırmaya sevk etti.¹⁴⁹

Üçüncü bölümde de rakamlarla gördüğümüz gibi ürettiği doğalgazın büyük miktarını tüketen İran, Türkiye'ye ihraç ettiği doğalgazı ise Türkmenistan'dan ithal ettiği gaz sayesinde satabiliyor. 2007 yılı sonu ve 2008 yılı başında Türkmenistan'ın boru hattındaki teknik sorunları gerekçe göstererek sırasıyla İran, Türkiye ve Yunanistan'ı etkiledi. Türkmenistan'ın gazı kesmesiyle İran zaten soğuk havalar nedeniyle iç talebi karşılamakta zorlandığı için Türkiye'ye gaz akışını kesti. Türkiye ise Azerbaycan'dan aldığı gazın tamamını iç tüketime ayırarak Yunanistan'a olan gaz akışını kesmek zorunda kaldı.¹⁵⁰ 2006 yılında bir önceki yıla göre 1 milyar m³'den fazla artan Türkiye'nin İran'dan doğalgaz ithalatı 2007 yılında ise yaşanan bu sorunlar nedeniyle yaklaşık 0,5 milyar m³ artarak 6 milyar m³ sınırını aştı. Ancak 2008 yılında Türkmenistan'ın İran'a ihraç ettiği gazı kesmesi nedeniyle duran Türkiye'ye gaz akışı 2008 yılında ithalat miktarının 4,1 milyar m³ seviyesine düşmesine neden oldu. 1996 yılında anlaşma imzalandığında iki taraf gaz akışının 1991 yılında 3 milyar m³ kapasite ile başlaması ve 2007 yılında da hattın tam kapasitesi olan 10 milyar m³ seviyesine çıkmasını planlamışlardı. Ancak grafikte de görüleceği üzere günümüze kadar hattın plato miktarına ulaşamadı.¹⁵¹

İki ülke, yeni bir anlaşmanın şartlarını müzakere ederken 2004 yılında çıkan sorunlar nedeniyle başlayan davada Uluslararası Tahkim Mahkemesi Türkiye'yi haklı buldu. Mahkeme gazın fiyatında %16,5 indirim yapılmasına ve bunun karşılığı olarak

---

¹⁴⁹ Elin Kinnander, s.10

¹⁵⁰ Elin Kinnander, s.10

¹⁵¹ Nevzat Şahin, Türkiye'nin Doğalgaz Politikası, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, Şubat 2007, Yıl 1 Sayı 1 s.116, Usak, Türkiye-İran Enerji İşbirliği

2004 yılından günümüze kadar bu indirimin karşılığı olan 971 milyon \$'ın İran tarafından Türkiye'ye ödenmesine karar verdi.¹⁵²

Türkiye-İran doğalgaz ticareti 2010 ve 2011 yıllarında da sorunlu başladı. Kış aylarında teknik sebepler gerekçe gösterilerek İran tarafından doğalgaz akışı kesildi. Türkiye ise kesilen doğalgaza olan ihtiyacını doğalgaz depolarındaki gazı kullanarak çözebildi.¹⁵³ 2009 yılında 5,2 milyar m³ olarak gerçekleşen Türkiye'nin İran'dan ithalatı 2010 yılında yine yüksek miktarda artış göstererek 7,7 milyar m³ olarak gerçekleşti. 2011 ve 2012 yıllarındaki kesintilere rağmen ithalat miktarı kendi rekorunu kırarak 8 milyar m³ seviyesini aştı.

2012 ve 2013 yıllarında bu kez özellikle fiyat konusunda tartışmalar Türkiye'nin gündeminde daha fazla yer kapladı. İran gazının Azerbaycan ve Rusya gazına oranla çok pahalı olması üstelikte İran'ın Ermenistan'a sattığı gazın Türkiye'ye sattığı gaza kıyasla çok daha ucuz olması Türk medyasında uzun süre gündeme geldi.¹⁵⁴ 2012 yılının başında ise Türkiye bir kez daha doğalgaz fiyatının yüksek olduğu gerekçesiyle Uluslararası Tahkim Mahkemesine başvurdu. Bu yıl Şubat ayında başlayan mahkeme öncesi Türkiye'nin İran'a ilettiği indirim talebi ise İran tarafından kabul edilmezken, indirim için alınan gaz miktarının artırılması şartı sunuldu.¹⁵⁵ 1996 yılında başlayan iki ülke arasındaki doğalgaz ticaretinde son gelişme Haziran ayında İran Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani'nin Ankara ziyaretinde Türkiye'nin indirim talebini tekrarlaması ancak bu talebin yine aynı şart öne sürülerek reddedilmesi oldu.¹⁵⁶

---

¹⁵² <http://www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel/iranla-pahali-gaz-davasi-basliyor>, <http://www.ntvmsnbc.com/id/24940429/> Erişim Tarihi: 25.06.14

¹⁵³ EIA, Natural Gas Exports from Iran, 2012, s.7

¹⁵⁴ <http://www.dunyabulteni.net/haber/277134/en-pahali-gaz-irandan-en-ucuzu-azerbaycandan>, <http://www.sabah.com.tr/Ekonomi/2012/06/27/dogalgaz-fiyati-dusuyor-iran-zam-yapiyor>, Erişim Tarihi: 25.06.14

¹⁵⁵ <http://www.dunyabulteni.net/turkiye-iran-dogalgaz-davasi/292270/botas-irandan-yuzde-32-indirim-istedi>, <http://www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel/iranla-pahali-gaz-davasi-basliyor>, Erişim Tarihi: 25.06.14

¹⁵⁶ <http://www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel/hem-dava-hem-yeni-anlasma-gundemde>, Erişim Tarihi: 25.06.14

Mutabakat Zaptı Anlaşması

İki ülke arasındaki sorunlu doğalgaz ticareti devam ederken taraflar gaz ticareti üzerinde iş birliğini artırmak için Temmuz 2007’de yeni adımlar attılar.¹⁵⁷ Bu tarihte iki ülke arasında imzalanan mutabakat zaptının maddeleri Ağustos ayında açıklandı. Plana göre TPAO İran’ın en zengin doğalgaz rezervlerinin olduğu Güney Pars’ta ki 22, 23 ve 24 numaralı sahalarda ihale olmaksızın üretim yapacak, buradan üretilecek 16 milyar m³ doğalgazın yarısı Türkiye’nin iç tüketimine ayrılırken yarısı ise Nabucco ile Avrupa piyasalarına sunulacaktı. Plan aynı zamanda Türkmen gazının da İran üzerinden Türkiye’ye ve buradan da Avrupa’ya taşınmasını içeriyordu.¹⁵⁸ Mutabakat zaptı ayrıca taraflar arasında kesin anlaşmanın 1 yıl için imzalanmasını içeriyordu ancak 1996’daki anlaşmaya benzer şekilde bu görüşmelerde çeşitli politik tepkilere yol açtı. Türkiye, Ahmedinejad’ın Cumhurbaşkanı seçilmesinin ardından hızlanan İran’ın nükleer faaliyetlerine karşı çıkan ABD’nin politik baskısı altında kaldı ayrıca AB ülkelerinin bazıları her ne kadar İran gazının Avrupa’ya ulaşması kendi menfaatleri açısından olumlu olsa da İran’ın nükleer faaliyetlerinden dolayı bu anlaşmaya karşı çıkıyorlardı. 2010 yılı ile birlikte İran’a karşı ABD ve AB’nin tepkilerinin artması, İran’ın enerji sahalarına yatırım yapmak isteyen tüm şirketlerin geri adım atmasına neden oldu. Dışardan gelen bu politik tepkilerin yanı sıra iki ülkenin müzakereler devam ederken anlaşamadıkları bazı noktalar vardı. İlk olarak Türkiye’nin gaz kalitesi daha yüksek olan 20 ve 21. sahalarda üretim yapmak istemesi müzakerelerin tıkanmasına neden oldu. Sonraki süreçlerde fiyat konusunda anlaşamaması ve İran’ın zorunlu durumlarda gazı kesebilme hakkı istemesi müzakerelerin uzamasına ve anlaşmanın gecikmesine yol açan içsel sorunlardı.¹⁵⁹ Mutabakat zaptına göre Ağustos 2008’de imzalanması beklenen anlaşma müzakerelerin ve politik baskıların devam etmesi nedeniyle imzalanamamış ve 17 Kasım 2008’de ikinci bir mutabakat zaptı imzalanmıştır.¹⁶⁰ Bu mutabakat zaptı TPAO’nun bahsi geçen sahalara toplamda 15 milyon \$’lık yatırım yapmasını, iki ülke arasında yeni bir boru hattı kurulmasını ve Türkiye’nin İran tarafında yapılacak olan hatta destek olmasını, üretilecek olan 35 milyar m³ doğalgazın yarısının Türkiye,

¹⁵⁷ <http://arsiv.ntvmsnbc.com/news/452268.asp>, Erişim tarihi: 25.06.14

¹⁵⁸ Usak, Türkiye-İran Enerji İşbirliği, Elin Kinnander, a.g.y, s.11

¹⁵⁹ Usak, Türkiye-İran Enerji İşbirliği, Elin Kinnander, s. 13

¹⁶⁰ <http://arsiv.ntvmsnbc.com/news/452268.asp>, Erişim Tarihi: 25.06.14, USAK, Türkiye-İran Enerji İşbirliği

yarısının ise Avrupa'ya taşınmasını içeriyordu. TPAO Kasım 2009'da Güney Pars sahasındaki faaliyetlerine başladı ancak mutabakat zaptının anlaşmaya dönüşmemesi nedeniyle kısa süre sonra faaliyetlerine son verdi.¹⁶¹

Sonuç olarak iki tarafın hali hazırda devam eden sorunlu gaz ithalatı nedeniyle birbirine karşı duyduğu güvensizlik, politik baskılar ve İran'a karşı her geçen dönem artan yaptırımlar iki ülke arasındaki doğalgaz ilişkilerinin gelişmesini engellemektedir.

4.3.2. ENERJİ JEOPOLİTİĞİ VE ENERJİ GÜVENLİĞİ AÇISINDAN TÜRKİYE- İRAN ENERJİ İLİŞKİLERİ

Jeopolitiği kısaca coğrafi konumun devletlerin politikalarına etkisi olarak tanımlayabiliriz. Enerji jeopolitiğini ise enerji kaynaklarına sahip ülkelerin ya da bölgelerin yanı sıra enerjiye ihtiyacı olan bölgelerin enerji politikalarına etkisi olarak tanımlayabiliriz. I. Dünya Savaşının ardından özellikle gelişmiş ülkeler için petrolün artmaya başlayan önemi kaynak ülkelerin/bölgelerin stratejik önemini artırmış ve hem kaynak ülkelerin hem de bu kaynakları talep eden ülkelerin politikalarını belirlemede önemli bir etken olmuştur. Hali hazırda dünya genelinde enerji talebinde ilk sırada yer alan petrole ve doğalgaza sahip coğrafyalar enerji jeopolitiği açısından birinci derecede önemli iken bu kaynakları talep eden ülkeler, enerji kaynaklarının taşındığı güzergâhlar enerji jeopolitiğinin diğer belirleyicileridir.¹⁶²

Bu kapsamda 2013 yılı sonu itibariyle dünya petrol rezervlerinin % 47,9'una sahip olan Ortadoğu toplam petrol üretiminin de yaklaşık 3'te 1'ini yaparak petrole ulaşım bakımından dünyanın en önemli kaynak coğrafyasıdır. Petrolün yanı sıra birincil enerji tüketimi içindeki payını hızla artıran doğalgaz rezervlerinin %43,2'sine sahip olması Ortadoğu'nun enerji jeopolitiği açısından önemi daha da artırmaktadır. Bunun yanı sıra Rusya dünya petrol rezervinin % 5,5'ine sahip iken dünya petrol üretiminde ise %12,9'luk bir paya sahiptir. Ancak Rusya, petrol rezervlerinin kendisine kazandırdığı önemden daha fazla İran'dan sonra dünyanın ikinci büyük doğalgaz rezervlerine sahip olması ve ABD'den sonra ikinci büyük doğalgaz üreticisi olması

---

¹⁶¹ Elin Kinnander, s.12-13

¹⁶² Cenk Sevim, Küresel Enerji Jeopolitiği ve Enerji Güvenliği, Journal of Yasar University, 2012, s. 26/7, s.4380

dolayısıyla çok daha stratejik bir öneme sahiptir. Bunun yanı sıra son yıllarda enerji kaynakları üzerindeki mücadelenin önemli coğrafyalarından biri olan Orta Asya ve Kafkasya bölgeleri, çeşitli tahminlere göre farklılık arz etse de enerji kaynakları açısından oldukça zengindir.¹⁶³

Kaynak ülkelere ek olarak tanımda da belirtildiği gibi bu kaynakları tüketen bölgeler/ülkeler de enerji jeopolitiğinin temel belirleyicilerindedir. Avrupa Birliği dünya petrol üretiminde %2'lik bir paya bile sahip değilken tüketiminde yaklaşık %15, doğalgazda üretiminde ise % 4,3'lük bir paya sahipken tüketiminde %14'lük bir payla ABD'den sonra ikinci sırada yer almaktadır. Bu durum talep güvenliği açısından AB'yi önemli bir müşteri yaparken, kaynak ülkeleri ise arz güvenliği konusunda AB'nin enerji politikalarında vazgeçilmez yapmaktadır. BRIC ülkeleri olarak adlandırılan ve son yıllarda yakaladıkları ekonomik büyüme ile dikkat çeken Çin, Brezilya, Hindistan ve Rusya'nın artan enerji talepleri enerji jeopolitiği ve güvenliğinde önemli etkiler yaratmaktadır. Bu ülkeler içinde tek başına Çin %12'lik petrol tüketimi ile ülkeler bazında ABD'den sonra ikinci sırada yer alırken % 4,8'lik doğalgaz tüketim payı ile önemli bir tüketici ülkedir. Bir başka Asya devi Hindistan'da %4,2'lik petrol tüketim payı ve %1,5'lük doğalgaz tüketim payı ile bir diğer önemli tüketicidir.*¹⁶⁴

İran ve Türkiye hem coğrafi konumları hem de enerji kaynaklarıyla olan ilişkilerinden dolayı enerji jeopolitiği açısından iki önemli aktördür. Dünya'nın en zengin dördüncü petrol rezervine sahip ülke olan İran, bu rezervleri sayesinde aynı zamanda önemli bir petrol ihracatçısıdır. 2011 yılında nükleer faaliyetleri nedeniyle 20 yıl önceki seviyesine inen İran'ın petrol ihracatı son aylarda artarak eski seviyesine yaklaşmaya başladı.¹⁶⁵ Ortadoğu petrolüne bağımlılığı yüksek olan ve son yıllarda tüketimi hızla artan Çin, İran'ın önemli bir petrol müşterisi konumunda yer alırken aynı zamanda yaptırımlara rağmen İran'ın enerji sektörüne yatırım yapan iki ülkeden biridir.

---

¹⁶³ Doç. Dr. Sedat Laçiner, Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu-Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları Dergisi, cilt 1, sayı 1, 2006, s.38-39, <http://www.usak.org.tr/dosyalar/dergi/vRPhzIqgAaUzEbsqIgyiYdXFvT60sp.pdf>, Erişim Tarihi: 28.06.2014

*İstatistikler BP Statistical Review of World Energy 2014'ten alınmıştır.

¹⁶⁴ Deniz Ülkü Arıboğan, Mert Bilgin, New Energy Order Politics: From Geopolitics to Energygeopolitics, Uluslararası İlişkiler, Vol. 5, No. 20, 2009, s. 110

¹⁶⁵ <http://www.aljazeera.com.tr/haber/iranin-petrol-ihracati-artiyor>, 05.06.2014

Çin'in dışında Hindistan, Japonya ve G. Kore İran'dan yüksek miktarda petrol ithal eden diğer ülkelerdir. İran'ın -önemli bir doğalgaz ihracatçısı olmasa da- 2013 yılı sonu itibarıyla %18,2'lik payla dünyanın en zengin doğalgaz rezervlerini elinde bulundurması doğalgazda da kaynak ülke olarak önemini artırmaktadır.¹⁶⁶ İran'ın tüketiminin fazla ve ihracatının düşük olmasına rağmen rezervlerin varlığı enerji jeopolitiği açısından elini güçlendirmektedir. Pakistan, Hindistan, Kuveyt gibi ülkelerle doğalgaz anlaşması ya da mutabakat zaptı imzalaması bu durumun bir göstergesidir. İlerleyen yıllarda bu zengin rezervlerini üretime dönüştürmeyi başarması İran'ı enerji politikalarındaki etkisini daha da artıracaktır. Tanımda da geçtiği üzere enerji jeopolitiğinin önemli dinamiklerinden bir tanesi de enerjinin taşındığı boru hatları, boğazlar ve rotalardır. İran'ın zengin kaynaklarına ek olarak Asya, Avrupa ve diğer bölgelere taşınan günlük ortalama 17 milyon varil petrolün geçtiği Hürmüz boğazına olan yakınlığı enerji jeopolitiği açısından stratejik konumuna katkı yapan bir başka faktördür.¹⁶⁷

Türkiye ise tükettiği petrol neredeyse % 90'ını ve doğalgazın ise neredeyse tamamını ithalatla karşılamakta ve kaynak ülke olarak değil tüketici ülke olarak enerji jeopolitiğinde yerini almaktadır. Kaynak coğrafya olarak önemli bir ülke olmasa da kaynak açısından dünyanın en zengin bölgesi Ortadoğu ve Hazar havzaları ile enerji talebi yüksek AB arasında bir geçiş görevi yapması Türkiye'nin enerji jeopolitiği açısından önemini artırmaktadır. Enerji politikalarında önemli bir oyuncu olma potansiyelinin farkında olan Türkiye, bölge ülkeleriyle bazı projeleri hayata geçirerek kısmen bunu başarsa da enerji koridoru olma hedefini henüz gerçekleştirememiştir. Türkiye proje aşamasında olan boru hatlarının yanı sıra bölge ülkeleriyle planlanan ancak proje aşamasına gelemeyen diğer hatlarla da bu hedefi gerçekleştirmek için çalışmaktadır.¹⁶⁸

Türkiye üzerinden geçen ve geçmesi planlan bazı hatlar şunlardır:

---

¹⁶⁶ BP Statistical Review of World Energy 2014

¹⁶⁷ Cenk Sevim, s.4388

¹⁶⁸ ETKB, 2010-2014 Strateji Planı,

http://www.enerji.gov.tr/yayinlar_raporlar/ETKB_2010_2014_Stratejik_Planı.pdf, erişim tarihi: 29.06.2014,

- 1977 yılında petrol akışı başlayan Irak-Türkiye petrol boru hattı 2010 yılında imzalanan yeni anlaşmayla günümüzde de işlerliğini sürdürmektedir. Projeye Irak'ın Kerkük bölgesinden çıkarılan ham petrol Ceyhan terminaline ve oradan da dünya piyasalarına taşınmaktadır.¹⁶⁹
- Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattı ise bu hedef doğrultusunda atılmış en önemli adım denebilir. 1998'de başlanıp 2005'de bitirilen projeye geçtiğimiz yıl 248 milyon varil ham petrol Türkiye üzerinden sevk edilmiştir.¹⁷⁰
- 2007 yılında faaliyete geçen Bakü-Tiflis-Erzurum doğalgaz boru hattı ise doğalgazın Türkiye üzerinden geçişi konusunda atılan ilk adımdır. Bu hat ile Azerbaycan'dan gelen doğalgaz Türkiye üzerinde AB üyesi Yunanistan'ın da kullanımına sunulmaktadır.¹⁷¹
- Türkiye'nin doğu-batı yönünde enerji koridoru olma hedefindeki en önemli adım ise 2012 yılında imzalanan anlaşmayla kesinleşen TANAP projesidir. Azerbaycan'dan Türkiye'ye ve ayrı bir projeye de İtalya'ya kadar uzanması beklenen TAP(Trans Adriatic Pipeline) ile AB ve Türkiye pazarına, son aşamaya geçildiğinde 31 milyar m³ doğalgaz taşıyacaktır. Projeyi önemli kılan bir diğer etken ise ilerleyen yıllarda Kuzey Irak, Türkmenistan, İsrail ve Güney Kıbrıs'ın da hatta katılma ihtimallerinin olmasıdır.¹⁷²
- Irak-Türkiye DGBH, 1996 yılında Irak ve Türkiye arasında Irak'ın kuzeyindeki gaz rezervlerinden üretilecek doğalgazın Türkiye üzerinden Avrupa'ya taşınmasını öngören bir anlaşma ile ilk kez gündeme gelmiştir. 2003 yılında Irak'ın işgali ile anlaşma geçerliliğini yitirse de 2008 yılında BOTAS, TPAO ve Shell arasında imzalanan mutabakat zaptı ile tekrar gündeme gelmiştir. Anlaşmaya dönüşmeyen bu mutabakat zaptının ardından 2009 yılında iki ülke enerji bakanlıkları

¹⁶⁹ http://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-enerji-stratejisi.tr.mfa, erişim tarihi: 29.06.2014

¹⁷⁰ <http://www.botas.gov.tr/index.asp>, erişim tarihi: 29.06.2014

¹⁷¹ http://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-enerji-stratejisi.tr.mfa, erişim tarihi: 29.06.2014

¹⁷² <http://www.aljazeera.com.tr/haber/tanapta-pay-artisi-imzalandi>, erişim tarihi: 29.06.2014

arasında yeni bir mutabakat zaptı imzalanmış ancak Irak'ın istikrarsızlığı bu zaptın da anlaşmaya dönüşmemesine neden olmuştur.¹⁷³

Bölgesel enerji politikalarında Türkiye'nin stratejik konumunun önemini gösteren gelişmelerden biri de geçtiğimiz yıl yaşandı. Türkiye'nin AB'ye girme hedefinde önündeki en büyük engel olarak görünen Kıbrıs meselesi Güney Kıbrıs Rum Yönetiminin, Doğu Akdeniz'deki Afrodit sahasında bulunduğu 147 milyar m³ doğalgaz rezervinin Avrupa pazarına ulaştırılması için en kısa yol olarak Türkiye'nin görünmesi Ada'da çözüm için umut doğurdu. Ekonomik kriz nedeniyle sıkıntılı bir dönem yaşayan GKRY'nin can simidi olarak gördüğü rezervlerin tahmin edilenden düşük çıkması satış maliyetinin düşürülmesini zorunlu kıldı. GKRY'nin üreteceği doğalgazı en düşük maliyetle Avrupa'ya ulaştırabilmesi için ise gazın Türkiye üzerinden taşınması gerekiyor. Bu durum Kıbrıs meselesinin çözüme kavuşması için GKRY müzakerelere zorlayan bir etken olarak ortaya çıktı. Kıbrıs sorununun çözülüp doğalgazın Türkiye üzerinden Avrupa'ya taşınması durumunda Türkiye'nin stratejik önemi enerji sayesinde daha da artacaktır.¹⁷⁴

Enerji jeopolitiği açısından Türkiye'nin konumunu etkileyen bir diğer faktör ise Rus petrolünü ve önümüzdeki dönemde de Hazar petrolerini Akdeniz'e taşıması beklenen Çanakkale ve İstanbul Boğazlarıdır. Hali hazırda dünya petrol tüketiminin % 3,7'sinin geçtiği boğazlardan taşınan petrol miktarının önümüzdeki yıllarda artması beklenmektedir.¹⁷⁵

Türkiye ve İran arasındaki doğalgaz ilişkisi fiyat ve arz-talep güvensizliği nedeniyle problemlili bir geçmişe sahip olsa da üretici olarak İran, tüketici ve taşıyıcı ülke olarak Türkiye için çıkarları önemli bir potansiyele sahiptir. BP'nin istatistiklerine göre dünya doğalgaz rezervinin % 18,2'sini elinde bulunduran İran'ın buna karşın üretimdeki payı sadece % 4,9'dur. Ürettiği gazın tamamını tükettiği ve Türkmenistan'dan da gaz ithal ettiği düşünüldüğünde İran doğalgaz rezervlerinin sahip olduğu potansiyeli kullanamamaktadır. Bu durumun en büyük nedeni İran'ın zengin gaz rezervlerini yatırım eksikliği nedeniyle üretime dönüştürememesidir. Buna karşın

¹⁷³ BOTAŞ, <http://www.botas.gov.tr/icerik/tur/projeler/yurtdisi.asp#08>, 29.06.2014

¹⁷⁴ <http://www.aljazeera.com.tr/haber-analiz/afrodit-sayesinde-muzakere>, erişim tarihi: 29.06.2014

¹⁷⁵ http://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-enerji-stratejisi.tr.mfa, erişim tarihi: 29.06.2014

Türkiye ise ithalat bağımlılığı ve arz güvenliği nedeniyle Karadeniz'deki sahalarda dâhil olmak üzere yurt içi üretimini artırmaya çalışırken bir taraftan da Kazakistan ve Türkmenistan gibi ülkelerde üretim faaliyetlerine katılarak yurt dışı üretimini artırmaya çalışmaktadır. Dolayısıyla iki ülke iş birliği yapması durumunda İran'ın sahalardaki üretimini artıracak yatırım kaynaklarından biri Türk şirketleri olabilir. Bununla paralel olarak Türkiye ise bu sayede yurt dışı üretimini İran'ın zengin rezervlerindeki faaliyetleriyle artırabilir hem de arz güvenliğini İran'ın kaynakları sayesinde giderebilir.

Bu iş birliğinin diğer önemli bir sonucu ise İran'ın rezervlerinde üretilecek doğalgazın Türkiye'ye dışında Avrupa pazarına ulaştırılmasının iki ülke çıkarları için önemidir. 2014 verilerine göre tüm AB üyeleri % 31 oranında Rus doğalgazına bağımlı bulunurken ülkeler bazında bakıldığında bu oran daha da yükselmektedir. Örneğin Bulgaristan, Romanya, Macaristan, Yunanistan ve Avusturya gibi ülkeler doğalgaz ihtiyaçlarının % 50'sinden fazlasını Rusya'dan ithal ederek karşılamaktadırlar.¹⁷⁶ doğalgaz rezervlerinin üretime dönüştürülerek Avrupa pazarına ulaştırılması AB'nin Rus doğalgazına olan bu bağımlılığı azaltacağı gibi hem İran'ın önemli bir doğalgaz ihracatçısı olmasını sağlayacak hem de Avrupa'ya doğalgaz sağlayıcı bir ülke olması İran'ın nükleer faaliyetlerine tepki gösteren AB karşısında pazarlık gücünü artıracaktır. Gazın Avrupa'ya ulaşımının Türkiye üzerinden yapılması ise Türkiye'nin enerji koridoru olma hedefine önemli bir katkı sağlayacak ve enerji koridoru olma hedefinde Türkiye önemli bir adım daha atmış olacaktır.¹⁷⁷

2007 yılında iki ülke arasında imzalanan mutabakat zaptı bu sonuçların ortaya çıkmasını sağlayabilecek iş birliği için atılan ilk adımdı ancak zaptın anlaşmaya dönüşmemesi bunu engelledi. Mutabakat zaptının anlaşmaya dönüşmemesinin sebebi İran'ın istediği zaman gazı kesmek istemesi ve fiyat konusundaki şartlarının Türkiye tarafından kabul edilmemesiydi. Buna ek olarak günümüzde de devam eden Türkiye'nin İran'dan ithal ettiği gazın anlaşması 1996 yılında yapılırken ABD tarafından gösterilen

---

¹⁷⁶ <http://www.bp.com/content/dam/bp/pdf/Energy-economics/statistical-review-2014/BP-Statistical-Review-of-World-Energy-2014-European-Union-insights.pdf>,
<http://www.economist.com/news/briefing/21600111-reducing-europes-dependence-russian-gas-possible-but-it-will-take-time-money-and-sustained>, erişim tarihi: 29.06.2014

¹⁷⁷ Bezen Balemir Coşkun, İran'ın Enerji Kaynakları ve Küresel Enerji Jeopolitiği, Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi Analiz Serisi, 2010/1, s. 20

tepki 2007 yılında tekrarlanmıştır. İran'ın nükleer çalışmalarından rahatsız olan ABD, İran'ın elini ekonomik ve stratejik olarak güçlendirecek bir anlaşmaya kesinlikle karşı durmaktadır. Buna rağmen İran gazının Türkiye üzerinden taşınmasına yönelik planlar tamamen rafa kalkmış değildir. İlerleyen yıllarda TANAP projesine İran'ın da katılması durumunda iş birliği hayata geçirilmiş olacaktır.¹⁷⁸ Kasım 2013'te İran ile P5+1 ülkelerinin İran'ın nükleer faaliyetleri üzerinde başlattıkları müzakerelerde anlaşma olduğu takdirde anlaşmanın önünde engel olarak duran dışsal tepkiler azalacak veya tamamen ortadan kalkacaktır.

Enerji güvenliğini kısaca talep edilen enerjiye uygun fiyata sürekli ulaşabilmek olarak tanımlayabiliriz. Ancak bu tanım daha çok gelişmiş ülkeler için uygun olan bir tanımdır ve diğer ülkeler için enerji güvenliği farklı etkenler içerebilir. Örneğin kaynak ülkeler için enerji güvenliğinin temelini talep güvenliği ve gelirlerinin artırılması oluştururken Avrupa için yüksek doğalgaz bağımlılığının kontrolü oluşturmaktadır. Çin ve Hindistan gibi enerji talebi hızla artan ülkeler için ise dünya enerji piyasalarına adapte olmak enerji güvenliklerini oluşturmalarında öncelikli hedefleridir. Türkiye gibi yerli kaynakları kısıtlı olan ülkeler için ise kaynak çeşitliliği sağlamak ön planda olmaktadır.¹⁷⁹

Birinci Dünya Savaşı öncesinde İngiltere'nin rakiplerine üstünlük sağlamak amacıyla savaş gemilerinde yakıt olarak kömür yerine petrolü kullanmaya başlaması ülkeler açısından enerji güvenliğini stratejik bir mesele haline dönüştürmüştür. O dönemde enerji güvenliğinin temelini enerji kaynaklarına ulaşmak oluştururken ilerleyen yıllarda yaşanan bazı kırılmalar enerji güvenliğini çok boyutlu bir sorun haline getirmiştir. Bu kırılmalardan ilki 1973 yılındaki Arap-İsrail Savaşına tepki olarak Arapların İsrail'e yardım eden ülkelere karşı başlattığı petrol ambargosu nedeniyle başlayan kriz olmuştur. Ambargonun yarattığı ve etkisi uzun süre devam eden küresel ekonomik kriz, petrolün ülke ekonomileri için ne kadar önemli olduğunu göstermiştir. Krizin ardından gelişmiş ülkeler iş birliğini artırma ve petrolün gelecekte bir silah olarak kullanımını engellemek için anlaşmışlardır. Bunun için daha fazla iş birliği

---

¹⁷⁸ <http://www.aljazeera.com.tr/haber/irandan-avrupaya-gaz-teklifi>, erişim tarihi: 29.06.2014

¹⁷⁹ Daniel Yergin, Ensuring Energy Security, Foreign Affairs, sayı 85, no 2, s. 70, 71, ETKB, 2010-2014 Stratejik Planı, http://www.enerji.gov.tr/yayinlar_raporlar/ETKB_2010_2014_Stratejik_Planı.pdf,

yapmak üzere anlaşılan ülkeler Uluslararası Enerji Ajansını kurarak enerji piyasaları hakkında bilgi toplayarak analizler yapmaya ve arz güvenliği ile ilgili sorun çıktığı durumlarda kaynak paylaşımına gitmeye karar vermişlerdir. Günümüzde ise ülkelerin kendi enerji güvenliğini sağlamaları geçmişe göre çok daha karmaşık bir sorun haline dönüşmüş durumda. İlk olarak gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin artan elektrik taleplerini karşılayabilmeleri için doğalgaza ihtiyaçları olması, petrolün yanında doğalgazında enerji güvenliğini için önemini artırmıştır. Bunun dışında 2000'li yıllarda petrol fiyatlarının rekor seviyelere çıkması, nakil hatlarının terör örgütleri tarafından tehdit edilmesi, ihracatçı ülkelerdeki yaşanan istikrarsızlıklar ve milliyetçi tepkiler, arz kaynakları üzerindeki rekabet ve enerjinin sürdürülebilir ekonomik kalkınma için ülkelerin ana gereksinimlerinden biri haline dönüşmesi enerji güvenliği sorununu karmaşık hale getiren etkenlerdir.¹⁸⁰

Enerji güvenliğinin ülkeler için bu kadar önemli hale gelmesinin en önemli nedenlerinden biri son on beş yılda özellikle Çin ve Hindistan'ın da aralarında bulunduğu gelişmekte olan ülkelerin sürekli artan enerji talepleri olmuştur. 1993 yılında ihtiyacı olan petrolü yerli kaynaklarıyla karşılayabilen Çin, günümüzde ABD'den sonra dünyanın en çok petrol tüketen ikinci ülkesi konumundadır. Çin'in yanı sıra Hindistan'da dünya petrol tüketiminde tek başına % 4,2'lik bir payla önemli bir tüketicidir. Çin ve Hindistan'ın bu yüksek enerji talepleri ülkeler için arz güvenliğine ulaşmayı daha zorlu hale getirmektedir.¹⁸¹ İran üzerinden bunun etkisine bakacak olursak: Çin'in Türkiye'nin yakın komşusu olan İran'da petrol arama ve üretim kaynaklarına katılması ve petrol ihtiyacının % 8'ini buradan sağlaması İran'ın talep güvenliğini sağlamaktadır. Enerji sektöründe yatırım sorunu yaşamamasına rağmen İran, Çin gibi dünyanın en önemli tüketicilerinin ülkesindeki varlığı nedeniyle Türk şirketlerinin enerji sahalarında yatırım yapmasına ihtiyaç duymamaktadır. Benzer şekilde doğalgaz talebi her geçen yıl artan Hindistan da İran doğalgazına Pakistan üzerinden ulaşmayı hedeflemektedir. Bu durumun gerçekleşmesi halinde Türkiye, dünyanın en zengin doğalgaz rezervlerine sahip olan komşusunun kaynaklarının kendi toprakları üzerinden Avrupa'ya taşıma şansını kaybedecektir. İran açısından ise

---

¹⁸⁰ Daniel Yergin, s. 69, 75, Pınar İpek, Enerji Güvenliğinde Ortadoğu Bölgesi'nin Jeopolitiği ve Enerji Piyasalarında "Muğlak" Bir Devrimin Yansımaları, Ortadoğu Analiz, Şubat 2013, Cilt 5, Sayı 50, s.12

¹⁸¹ Daniel Yergin, s. 71, 72

doğalgaz kaynakları üzerindeki talep artışı İran'ın seçeneklerini ve dolayısıyla da pazarlık gücünü artırmaktadır.

Son on yılda yakaladığı ekonomik büyüme ile birlikte enerji talebi artan ülkelerden biri de Türkiye olmuştur. Son 10 yılda petrol talebi sadece 3 milyon ton artan Türkiye'nin enerji talebindeki yüksek artışın sebebi doğalgaz talebinde yaşanan büyük artıştır. 2003 yılında yaklaşık olarak 21 milyar m³ doğalgaz tüketen Türkiye için aradan geçen 10 yılda bu rakam iki katından fazla artarak 45 milyar m³ seviyesini aşmıştır. Petrolün ulaştırma sektöründeki önemi, doğalgazın ise özellikle elektrik üretimindeki yüksek payı ve sanayi sektöründeki yeri düşünüldüğünde büyümesini devam ettirmek isteyen Türkiye için enerji güvenliğini sağlamayı zorunlu hale getirmektedir.

Enerji Bakanlığının hazırladığı stratejik plana göre Türkiye enerji arz güvenliğini sağlamak için ilk olarak yerli kaynakların kullanımını artırılması ve teknolojik alt yapının geliştirilmesini hedeflemektedir. Bunun yanında elektrik üretiminde kömürün payı artırılarak doğalgaza bağımlılığın azaltılması ve 2014 yılında nükleer enerji santralının yapımına başlanılmasını hedeflemektedir. Yenilenebilir enerji potansiyelinin yüksek olmasından faydalanmak isteyen Türkiye'nin bir diğer hedefi de yenilenebilir enerji kaynaklarının tüketimdeki payını artırmaktır. Bunlara ek olarak Türkiye, 1990'larda başlayıp 2000'li yıllarda hızlandırdığı özelleştirme faaliyetlerini devam ettirerek özel teşebbüsün enerji sektöründeki payını artırmayı hedeflemektedir.¹⁸² İthalat bağımlılığını azaltabilmek için yukarıda belirtilen hedeflere ulaşmaya çalışan Türkiye, bunun yanında ithalat bağımlılığının yaratacağı riskleri de azaltabilmek için strateji üretmektedir. Bu amaçla TPAO'nun yurt dışında yaptığı üretim miktarlarının ve doğalgaz depolama kapasitesinin artırılması, petrol stoklarının muhafazasının devam ettirilmesi stratejik hedefler olarak belirlenmiştir.¹⁸³

Enerji güvenliğinin başlıca prensibi olan kaynak çeşitliliği hususunda doğalgaz ithal ettiği ülkelerin çeşitlendirilmesinde zorlanan Türkiye, 2015 yılına kadar en fazla

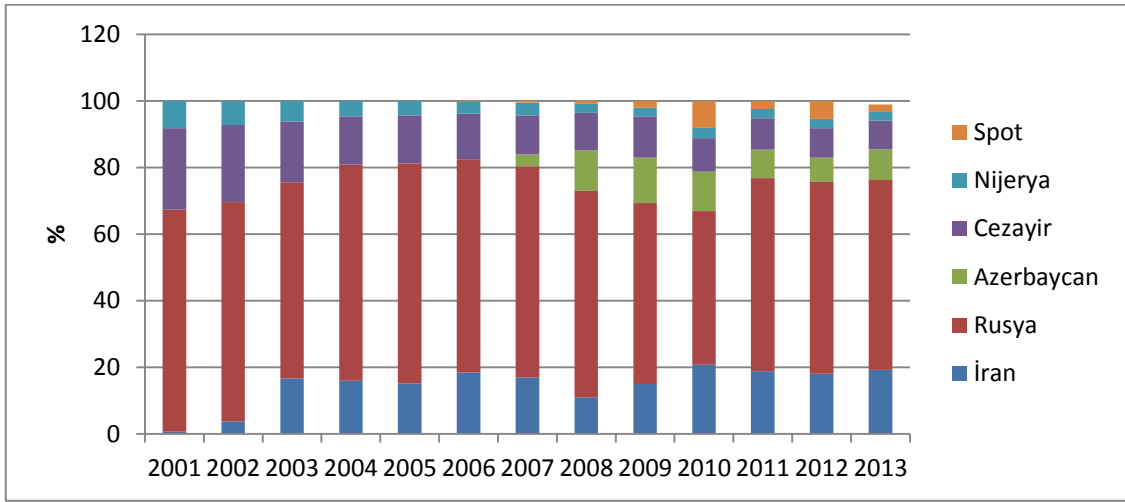
---

¹⁸² ETKB, 2010-2014 Strateji Planı, http://www.enerji.gov.tr/yayinlar_raporlar/ETKB_2010_2014_Stratejik_Planı.pdf, erişim tarihi: 29.06.2014,

¹⁸³ ETKB, 2010-2014 Strateji Planı, http://www.enerji.gov.tr/yayinlar_raporlar/ETKB_2010_2014_Stratejik_Planı.pdf, erişim tarihi: 29.06.2014,

doğalgaz aldığı ülkenin doğalgaz ithalatındaki payının % 50'den aşağı düşürmeye çalışmaktadır.¹⁸⁴ Türkiye şekilde de görüleceği üzere 5 farklı ülkeden ve spot piyasadan doğalgaz alımı yapmaktadır. Ancak doğalgaz alımı yapılan ülkeler arasında Rusya'nın payının son yıllarda azalmasına rağmen hala yüksek olduğu dikkat çekmektedir. 2006 yılında yaşanan Rusya-Ukrayna krizinde görüldüğü gibi¹⁸⁵ belirli bir ülkeye olan yüksek bağımlılık getireceği zararların farkında olan Türkiye kaynak çeşitliliğini artırmayı öncelikli hedefleri arasına koymuştur.

Şekil 36: Türkiye'nin Doğalgaz İthalatında Kaynak Ülkelerin Payları

Kaynak: EPDK

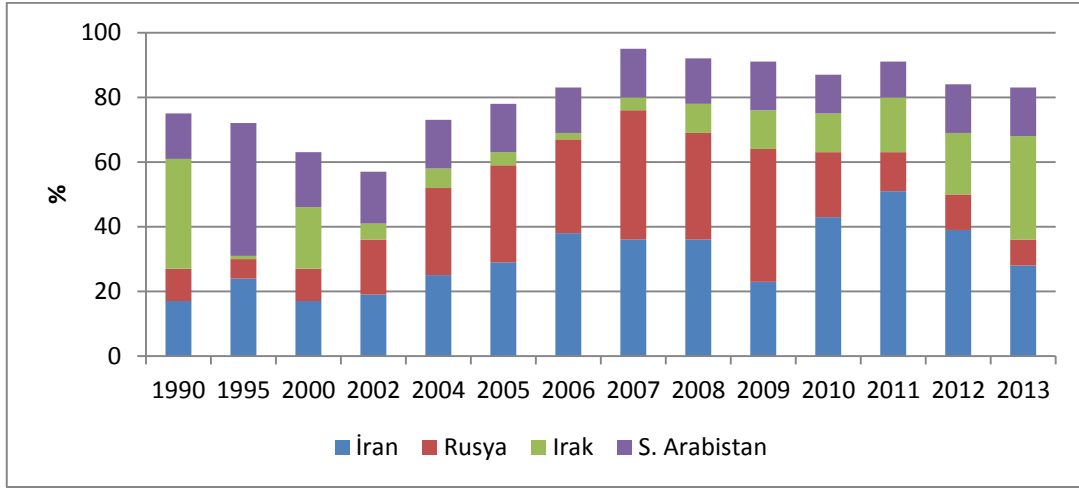
Şekilde de görüleceği üzere doğalgazda yeterli kaynak çeşitliliğini sağlayamayan Türkiye için İran'dan alınan gazın değeri daha da artmaktadır. Türkiye-İran doğalgaz ticareti başlığı altında da anlatıldığı gibi İran'ın iç tüketiminin arttığı dönemlerde kestiği gazın muadilinin Rusya'dan alınması, İran'dan gelen gazın herhangi bir sebeple kesilmesi durumunda Türkiye'nin rotasını Rusya'ya çevirmek durumunda olduğunun bir göstergesidir. İran doğalgazının devreye girmesinden önce Rusya'nın bu ithalat içindeki payının % 60'dan fazla olduğu düşünüldüğünde Türkiye'nin enerji güvenliği için İran gazının varlığı önemlidir. 2007 yılında imzalanan ancak anlaşmaya dönüşmeyen mutabakat anlaşması hayata geçirilmiş olsaydı İran'ın payının artırılmasıyla Rusya'dan alınan doğalgazın miktarı da azaltılabilecekti.

¹⁸⁴ ETKB, 2010-2014 Strateji Planı

¹⁸⁵ <http://www.mfa.gov.tr/ukrayna-ve-rusya-dan-enerji-guvenligi-ve-yonetimi-dersleri-.tr.mfa>, erişim tarihi: 03.07.2014,

Kaynak çeşitliliğinin zayıf olmasının güvenlik konusunda Türkiye'ye verebileceği zararların dışında fiyat üzerindeki pazarlıklarda güçsüz kalmasına neden olmaktadır. Doğalgaz ihtiyacının % 50'sinden fazlasını aldığı Rusya'ya 1000 m³ doğalgaz için 410 \$ ödeyen Türkiye, Azerbaycan'a ise 330 \$ ödemektedir. İran gazına ise 492 \$ ödeyen Türkiye, bu yıl fiyat konusunda yaşanan tartışmalarda da görüldüğü üzere pazarlık gücü olmadığı için İran'ı ikna edememektedir. 2014 yılının başında Türkiye'nin indirim isteğine karşılık İran'ın yeni anlaşma olması halinde indirim yapabilecekleri yanıtını vermesi İran'ın pazarlık gücünü göstermektedir.¹⁸⁶

Şekil 37: Türkiye'nin Petrol İthalatında Kaynak Ülkelerin Payları

Kaynak: EPDK

Doğalgaza nazaran kaynak ülke çeşitliliği açısından bulunduğu coğrafyanın zengin petrol rezervine sahip ülkelerinden faydalanan Türkiye, bu sayede kaynak ülkelerde yaşanacak olan problemlere karşı daha fazla seçeneğe sahip durumdadır. Örneğin şekilde de görüleceği üzere ABD'nin Irak'ı işgal ettiği 2003 yılının ardından Irak'tan yaptığı ithalatı düşüren Türkiye, buna karşın Rusya ve İran'dan aldığı petrol miktarını artırmıştır.

1990 yılından 2011 yılına kadar birkaç yıl hariç her yıl miktarları az da olsa Suriye'den petrol ithalatı yapan Türkiye, Suriye'de 2011 yılında halk ayaklanması ile

¹⁸⁶ <http://www.aljazeera.com.tr/haber/iran-ile-anlasma-yok>, Erişim tarihi: 04.07.2014, <http://www.dunyabulteni.net/turkiye-iran-dogalgaz-davasi/289836/turkiye-ile-iranin-durusmasi-basliyor>, Erişim tarihi: 04.07.2014, <http://enerjienstitusu.com/2014/03/07/iran-gaz-dogalgaz-fiyati/>, Erişim tarihi: 04.07.2014

başlayıp iç savaşa dönen olayların ardından son iki yıl bu ülkeden petrol ithal etmemiştir.

Doğalgaza benzer şekilde İran, petrol temininde de Türkiye'nin önemli kaynak ülkelerinden biridir. 1990-1991 yılında yaşanan Körfez Savaşı, 2003 yılında ABD'nin Irak'ı işgali ve özellikle son dönemde Türkiye'nin güney komşuları olan Suriye ve Irakta yaşanan çatışmalar düşünüldüğünde İran, Türkiye'nin en istikrarlı komşudur. Bu nedenle özellikle son 10 yıldır Türkiye'nin en çok petrol ithal ettiği ülke olan İran, ABD ve AB'nin ambargosuna rağmen 2012 ve 2013 yıllarında da Türkiye'nin en önemli kaynak ülkesi olmuştur. Ancak İran'ın diğer petrol müşterileriyle Türkiye'nin İran'a olan bağımlılığı karşılaştırıldığı zaman Türkiye'nin, İran petrolünün en bağımlı ülkesi olduğu görülmektedir. 2013 yılı içinde İran'dan petrol ithal eden Çin'in petrol ithalatından İran'ın payı % 8 iken Japonya ve G. Kore'nin % 5,5, Hindistan'ın petrol ithalatında ise İran'ın payı % 5'dir. 2012 yılında yaklaşık petrol talebinin yaklaşık % 40'ını İran'dan temin eden Türkiye, 2013 yılında Irak'tan alımı artırmış ve İran'ın pay % 28'e düşürmüştür.¹⁸⁷

---

¹⁸⁷ EIA, Country Profile Turkey, <http://www.eia.gov/countries/analysisbriefs/Turkey/turkey.pdf>

SONUÇ

1990'lı yıllar boyunca PKK'nın silahlı eylemleri ve Siyasal İslam'ın yükselişi nedeniyle Türkiye'nin güvenlik sorunları yaşaması dış politikasını da şekillendirmiştir. Bu faktörlerin yurt dışından destek aldığı düşüncesi Türkiye'nin İran dâhil komşularıyla problemlili yıllar geçirmesine neden olmuştur. 28 Şubat post-modern darbesinin ardından İslamcılarının siyasetten tasfiyesi ve askeri operasyonlarla PKK'ya vurulan darbeler 2000'li yıllarda Türk Dış Politikasının evrilmesine zemin hazırlamıştır. Türk Dış Politikasının dönüşümüne etki eden bir başka faktör ise 2001 yılında yaşanan ekonomik krizin ardından Türkiye'nin liberal ekonomi politikaları uygulamaya başlaması ve dış ticarete daha fazla önem vermesi olmuştur.

Yaşanan bu sürecin ardından 2002 yılında tek başına iktidara gelen AK Parti, geçmişte tek başına iktidara gelen hükümetler gibi daha hızlı hareket edebilmiş ve hem ekonomideki hem de dış politikadaki dönüşüm hızlanmıştır. Yeni hükümetin dış politika yapıcılarının “komşularla sıfır sorun” olarak adlandırdığı politika sayesinde 1990'lı yıllar boyunca krizlerle geçen komşuluk ilişkileri gelişmeye başlamıştır. Komşularıyla ilişkilerini daha sağlam bir zemine oturtmayı isteyen Türkiye, dış politikasında ekonomik araçları daha fazla kullanarak karşılıklı ekonomik bağımlılık ilişkisine dayalı ilişkiler kurmayı hedeflemiştir. Ekonomide kendini istatistiklerle gösteren bu durum siyasal alanda da karşılıklı ziyaretler ve demeçlerde göstermiştir.

Bu politikalar çerçevesinde Türkiye ve İran arasındaki ekonomik ilişkiler tarihinin en iyi dönemini yaşamıştır. Ancak her ne kadar iki ülke arasındaki ekonomik ilişkileri gelişse de ülkelerin birbirleri için ekonomik önemine bakıldığında herhangi bir bağımlılık ilişkisinin olmadığı görülmektedir. Dolayısıyla Türk Dış Politikasının İran ile arasında karşılıklı ekonomik bağımlılık yaratma hedefi gerçekleşmemiştir. İki ülke arasında kökü geçmişe dayanan bölgesel rekabet, ekonomik ilişkilerin sahip olduğu potansiyelinin altında kalmasına neden olmaktadır.

2001 krizinin ardından ekonomideki dönüşümle birlikte kendini toparlayan Türkiye ekonomisi 2003 yılından itibaren yüksek büyüme rakamları yakalamayı başarmıştır. Ancak ekonomini büyümesi enerji talebinin de artmasına neden olmuş ve zaten yüksek olan enerji ithalatı daha da artmıştır. Birincil enerji talebinin % 50, elektrik tüketiminin 2 ve doğalgaz tüketiminde 3 kat artması Türkiye'yi son 10 yılda Çin'den sonra enerji talebi en çok artan ülke yapmıştır. Türkiye'nin enerji talebini karşılamak için başvurduğu kaynak ülkelerden birisi de enerji zengini İran'dır. Dünyanın en önemli petrol ihracatçılarından biri olan İran, son 20 yılda Türkiye'nin de petrol talebi nedeniyle başvurduğu ülke olmuştur. Ancak Türkiye-İran enerji ilişkilerini bundan daha fazla etkileyen Türkiye'nin 2001 yılından itibaren İran'dan doğalgaz ithal etmeye başlamasıdır. 1987 yılında doğalgaz kullanımına başladıktan sonra doğalgaz talebi hızla artan Türkiye, doğalgaz temininde karşılaştığı kaynak çeşitliliği sorununu İran ile 1996 yılında 25 yıllık bir doğalgaz anlaşması imzalayarak çözmüştür. 2001 yılından günümüze kadar pek çok problem yaşanmasına rağmen günümüzde talep ettiği doğalgazın % 20'sini İran'dan ithal eden Türkiye, doğalgazın elektrik üretiminde en çok kullanılan kaynak olduğu da düşünüldüğünde, İran'ın Türkiye için önemini göstermektedir. Türkiye'nin enerji ithalatının iki ülke ticaret hacminde % 62'lik bir paya sahip olması enerjiyi, Türkiye-İran ilişkilerinin en önemli konularından biri yapmaktadır.

Enerji sahalarında yatırım sorunu yaşayan İran'ın üretimini artıracak yatırımlar yapması enerji konusunda Türkiye'nin elini güçlendirebilir. 2007 yılında iki ülke arasında imzalanan mutabakat zaptının içeriğinde yer alan TPAO'nun İran'da doğalgaz üretmesine karar verilmesi bunun için bir şans olmuş ancak zaptın anlaşmaya dönüşmemesi bunu engellemiştir. TPAO dışında yurt dışında arama ve üretim faaliyetlerine katılan bazı Türk şirketlerinin İran'da bunu gerçekleştirememesi de bu ilişkinin dönüştürülmesini engellemektedir. Çin, Rusya ve Japonya'nın hatta İran'ın uzun yıllardır aralarında gerginlik olan Batılı ülkelerin enerji şirketleri İran'da yatırım yapabilirken Türkiye'nin bunu başaramaması, İran'ın bölgesel bir rakip olarak gördüğü Türkiye'ye karşı bağımlı olmak istememesinden kaynaklanmaktadır. Bu durum Nye ve Keohane'nin görüşlerinde olduğu gibi ekonomik ilişkilerin siyasi ilişkileri etkilediği bir ilişki yaratılmasını engellemektedir.

Çalışmanın bulguları şu şekilde sıralanabilir:

- Birinci Bölüm: İki ülke dış ticaret hadleri karşılaştırıldığında ve iki ülke arasında ticarete konu olan mamullere bakıldığında, Türkiye ve İran arasında bağımlılık ilişkisinin olmadığı görülmektedir.
- İki ülkenin birbirleri için ekonomik önemi ve genel ekonomik büyüme ile iki ülke arasındaki ticaret hacminin artışına bakıldığında Türkiye ve İran arasında karşılıklı ekonomik bağımlılık oluşmadığı görülmektedir.
- İki ülke arasında karşılıklı ekonomik bağımlılık kurulamamasının sebebi, bölgesel rekabetten kaynaklanan siyasi sorunların ekonomik ilişkilerin potansiyeli ölçüsünde gelişmesini engellemesidir.
- Türkiye ve İran arasındaki ticaret hacminin büyük kısmını Türkiye'nin İran'dan yüksek miktarda ithal ettiği petrol ve doğalgazdır. Dolayısıyla enerji, iki ülke ilişkilerinin önemli bir parçasıdır.
- İkinci Bölüm: Son 10 yılda enerji talebi en hızlı artan ülkelerden biri olan Türkiye, arama çalışmalarının yetersizliği ve rezervlerin kıtlığı nedeniyle petrol ve doğalgaz ihtiyacının çok düşük bir bölümünü yerli üretimle sağlayabilmektedir. Bu durum Türkiye'yi enerjide yaklaşık %90 oranında ithalat bağımlısı hale getirmektedir.
- Bu 10 yılda Türkiye'nin enerji talebinin artmasının sebebi; elektrik tüketiminin 2 kat, elektrik üretiminde yüksek oranda doğalgazdan faydalanılmasıyla bağlantılı olarak doğalgaz tüketiminin 3 kat artmasıdır.
- Artan elektrik tüketiminde yerli kaynakların üretimini artırarak çözüm bulmaya çalışan Türkiye, yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelirken bunun yanında Mersin ve Sinop'ta iki adet nükleer santral kurmak için Rusya ve Japonya ile anlaşmıştır.
- Üçüncü Bölüm: Dünyanın en zengin dördüncü petrol rezervlerine sahip olan İran, bu sayede dünyanın önemli petrol ihracatçılarından biridir. Ancak Temmuz 2011'de İran'ın nükleer faaliyetlerine karşı başlayan AB ve ABD'nin kapsamlı yaptırımları İran'ın petrol ihracatının 20 yıl önceki seviyesine düşmesine neden olmuştur.

- Zengin petrol rezervlerinin yanı sıra İran, dünyanın en zengin doğalgaz rezervlerini de kara ve deniz sahalarında bulunmaktadır. Ancak tüketiminin fazla ve üretiminin rezervlerine göre düşük olması İran'ın önemli bir gaz ihracatçısı olmasını engellemektedir. Kapsamlı yaptırımlar nedeniyle İran'ın enerji sektörüne yabancı yatırımcıların girememesi, İran doğalgaz üretiminin önündeki en büyük engeldir.
- Üretimi düşük olmasına rağmen bölgesindeki birçok ülkeyle doğalgaz satışı konusunda mutabakat zaptı imzalayan İran'ın fiyat konusunda müşterilerine sunduğu şartlar nedeniyle mutabakatlar anlaşmaya dönüşmemektedir.
- İran'ın doğalgaz tüketiminin yüksek olmasının nedeni elektrik üretiminde doğalgazın payının % 90'lara varan payıdır. Doğalgazın elektrik üretimindeki payını azaltarak doğalgaz tasarrufu sağlamak isteyen İran, bu amaçla nükleer santraller kurarak elektrik üretmeye çalışmaktadır.
- Dördüncü Bölüm: Türkiye, 1971'den günümüze kadar zaman zaman azalmalar yaşansa da İran'dan önemli miktarda ham petrol ithalatı yapmıştır. Yapılan bu ham petrol ithalatı aynı zamanda iki ülke ticaret hacminin de belirleyicisidir zira petrol ithalatı azaldığında ticaret hacmi de azalmış, arttığında ticaret hacmi de artmıştır.
- Türkiye'nin İran'dan ithal ettiği petrol, iki ülke arasındaki ticaret hacmindeki dengenin İran'ın lehine olmasının en önemli sebebidir.
- Son 10 yılda İran, Türkiye'nin petrol ithalatında birinci sıradayken 2001 yılında başlayan doğalgaz ihracatı ile birlikte Türkiye'nin ikinci büyük kaynak ülkesi haline gelmiştir.
- İki ülke arasındaki doğalgaz ticareti, anlaşmanın yapıldığı 1996 yılından günümüze kadar fiyat ve miktar konusundaki anlaşmazlıklar nedeniyle birçok sorunla karşılaşmış ve iki kez Uluslararası Tahkim Mahkemesine başvurulmuştur.
- İki ülke arasında karşılıklı ekonomik bağımlılık yaratarak ilişkileri daha istikrarlı bir yapıya kavuşturmak isteyen Türkiye'nin bu isteği İran'ın Türkiye'yi bölgesel bir rakip olarak görmesinden dolayı istenmemektedir.

- İran'ın yatırım eksikliği nedeniyle düşük kalan doğalgaz üretim sahalarında yatırım yapmak isteyen Türk şirketlere çıkarılan zorluklar ve TAV gibi büyük şirketlerin İran'da yaptıkları yatırımlara son verilmesi bu durumun göstergesidir.
- İran ve Türkiye bu durumu aşarak enerji alanında yatırım yapmaları halinde iki tarafında önemli çıkarlar edinmesine yarayacaktır. İran gazının Avrupa'ya ulaşması İran'ın nükleer faaliyetleri nedeniyle pazarlık halinde olduğu ABD ve AB'ye karşı elini güçlendirirken Türkiye ise doğu-batı hattında enerji koridoru olma hedefinde önemli bir adım atmış olacaktır.

KAYNAKÇA

Bakırtaş, Tahsin. Dünya’da ve Türkiye’de Ekonomik Kalkınma, 1. Baskı, Nobel Yayınları, Ankara, 2014

Balta, Evren (ed.), Küresel Siyasete Giriş: Uluslararası ilişkilerde Kavramlar, Teoriler, Süreçler, 1.baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014

Başkaya, Fikret. Kalkınma İktisadının Yükselişi ve Düşüşü, 1. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 1994

Brewer, Anthony, Marksist Emperyalizm Teorileri, çev. Cansu Aksoy, 1. Baskı, Kalkedon Yayınları, İstanbul

Davutoğlu, Ahmet. Stratejik Derinlik, 35. Baskı, İstanbul: Küre Yayınları, 2009

Dougherty, James E. and Pfaltsgraff, Robert L. Contending Theories of International Relations, 5. Baskı, Pearson, USA

Eruysal, Esra, Economic Relations Between Turkey and Iran from 1990 to 2010: A Turkish Perspective, Middle East Technical University, 2011

İnat, Kemal, Muhittin Ataman, Ortadoğu Yıllığı 2010, İstanbul: Açılım Kitap, 2011

İnat, Kemal, Muhittin Ataman, Ortadoğu Yıllığı 2011, İstanbul: Açılım Kitap, 2012

İnat, Kemal, Muhittin Ataman, Ortadoğu Yıllığı 2012, İstanbul: Açılım Kitap, 2013

Nye, Joseph S. ve Keohane Robert O, Power and Interdependence, İkinci Baskı, Scoot, Foresman and Company, Boston, 1989

Oran, Baskın.(ed), Türk Dış Politikası cilt 2: 1980-2001, İstanbul: İletişim Yayınları, 2010

Uzun, Özüm Sezin, Turkish-Iranian Relations in the 2000s: Rapprochement or Beyond? Middle East Technical Universtiy, Ankara, 2012

Angotti, Thomas, “The Political Implications of Dependency Theory, Latin American Perspectives”, vol. 8, no. ¾, pp. 124-137

Arıboğan, Deniz Ülkü, Mert Bilgin, “New Energy Order Politics: From Geopolitics to Energy Geopolitics” Uluslararası İlişkiler Dergisi, vol.5, no.20, 2009, pp. 109-132

Aydın, Mustafa. Damla Aras “Ortadoğu’da Ekonomik İlişkilerin Siyasi Çerçevesi; Türkiye’nin İran, Irak ve Suriye ile Bağlantıları” Uluslararası İlişkiler Dergisi, Cilt 1, Sayı 2, 2004, s. 103-128

Babalı, Tuncay. “Regional Energy Equations and Turkish Foreign Policy: The Middle East and the CIS” Insight Turkey, vol.12, no.3, 2010, pp. 147-168

Coşkun, Bezen Balemir, “İran’ın Enerji Kaynakları ve Küresel Enerji Jeopolitiği” Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi Analiz Serisi, 2010/1

Dos Santos, Theotonio and Randall, Laura, “The Theoretical Foundations of the Caroso Government: A New Stage of the Dependency-Theory Debate”, Latin American Perspectives, Vol. 25, No. 1, pp. 53-70

Ediger, Volkan Ş. ve İstemi Berk, “Crude Oil Import History: Historical Analysis of Determinants and Implications since 1968” Energy Policy, vol.39, no.4, 2011, pp.2132-2142

EIA, Natural Gas Exports from Iran, 2012

Ehteshami, Anaushirevan. Süleyman Elik, “Turkey Growing Relations with Iran and Arab Middle East” Turkish Studies, vol.12, no.4, 2011, pp. 643-662

Elik, Süleyman. “Nükleer Teknoloji ve Kitle İmha Silahlarının Yayılması Sorunu Ekseninde Türkiye-İran İlişkilerine Tematik Bir Yaklaşım 1945-2013” Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, sayı 13, Kış 2013, s. 1-24

Holsti, Kal J. “A New International Politics? Diplomacy in Complex Interdependency”, *International Organization*, vol. 32, 1978

Hürsoy, Siret, Orhon, Hatice Hande, “Modern Dünya Sisteminde Sermaye Birikimi ve İran’ın Enerji Politikaları” *Ege Stratejik Araştırmaları Dergisi*, cilt 3, sayı 2, 2012, s. 63-89

İpek, Pınar, “Enerji Güvenliğinde Ortadoğu Bölgesi’nin Jeopolitiği ve Enerji Piyasalarında “Muğlak” Bir Devrimin Yansımaları”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt 5, Sayı 50, Şubat 2013

İşeri, Emre, “Ya İran Nükleer Programı Enerji İçinse? Türkiye’nin Enerji Güvenliğine Yansımaları” *Ortadoğu Analiz Dergisi*, cilt 4, sayı 42, Haziran 2012, s. 55-66

Jalilvand, David Ramin, “Iran’s Gas Exports: Can past failure become future success?” *Oxford Energy Institute*, Oxford 2013

Kapoor, Ilan. “Capitalism, Culture, Agency: Dependency versus Postcolonial Theory”, *Third World Quarterly*, Vol. 23, No. 4, pp. 647-664

Karbuş, Sohbet, İbrahim Öztürk, “Türkiye’nin Enerji Ekonomisi ve Petrolün Geleceği”, *MÜSİAD*, İstanbul, Şubat 2006

Kinnander, Elin, “The Turkish-Iranian Gas Relationship: Politically Successful, Commercially Problematic”, *Oxford Energy Institute*, Oxford, Haziran 2010

Kutlay, Mustafa. “Yeni Türk Dış Politikasının Ekonomi Polisiği: Eleştirel Bir Yaklaşım” *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, cilt 9, sayı 35, Güz 2012, s.101-127

Kutlay, Mustafa ve Dinçer, Osman Bahadır. “Türkiye’nin Ortadoğu’daki “Bölgesel Güç” Potansiyeline İlişkin Ampirik Bir İnceleme”, *USAK*, Rapor no. 12-03, 2012

Nye, Joseph S. ve Keohane Robert O. “Transnational Relations and World Politics: An Introduction, *International Organization*”, vol.25 no.3, s. 336, pp. 329-349

Nye, Joseph S. ve Keohane Robert O. "Power and Interdependence in the Information Age" *Foreign Affairs*, vol.77, no.5, 1998, pp. 81-94

Laçiner, Sedat, "Hazar Enerji Kaynakları ve Enerji-Siyaset İlişkisi" *USAK -Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları Dergisi*, cilt 1, sayı 1, 2006, s. 36-66

MÜSİAD, *Yükselen Değer Türkiye*, İstanbul, 2010

Öztürkler, Harun, "İran Ekonomisinin Genel Özellikleri", *Ortadoğu Analiz*, cilt:4, sayı: 40, Nisan 2012

Renda, Kadri Kaan, "Turkey's Neighborhood Policy: An Emerging Complex Interdependence?", *Insight Turkey*, vol.13, no.1, 2014, pp. 89-108

Reus-Smit, Christian, *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, Ali Aslan, M. Ali Ağcan(çev), 2.baskı, İstanbul: Küre Yayınları, 2013

Sarıaslan, Fatma. "2000'li yıllarda Türkiye-İran Ekonomik İlişkileri", *Akademik Ortadoğu Dergisi*, Sayı 14, İstanbul, s. 65-91

Sevim, Cenk, "Küresel Enerji Jeopolitiği ve Enerji Güvenliği" *Journal of Yasar University*, s. 26/7, 2012, pp. 4378-4391

Sinkaya, Bayram. "Rationalization of Turkey-Iran Relations: Prospects and Limits", *Insight Turkey*, vol.14, no.2, 2012, pp. 137-156

Solak, Ali Osman, "Türkiye'nin Toplam Petrol Talebi ve Ulaştırma Sektörü Petrol Talebinin Arıma Modeli ile Tahmin Edilmesi", *Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi*, cilt 18, sayı 3, 2013, s. 131-142

Stein, Aaron ve Philipp C. Bleek, "Turkish-Iranian Relations: From "Friends with Benefits" to "It's Comlicated", *Insight Turkey*, vol.14, no.4, 2012, pp. 137-150

Uzun, Özüm S. "İran'a Ekonomik Yaptırımlar: Kırılmalı mı Nükleer Program mı Hükümet mi?" *Ortadoğu Analiz Dergisi*, c. 5, sayı: 54, Haziran 2013, s. 62-70

Yergin, Daniel, “ Ensuring Energy Security”, Foreign Affairs, vol.85, no.2, 2006, pp. 69-82

İnternet Adresleri

http://www.nytimes.com/2013/01/26/opinion/work-with-china-dont-contain-it.html?_r=0,
Erişim tarihi: 15.10.2014

<http://www.ekonomi.gov.tr/index.cfm?sayfa=79192159-19DB-2C7D-3D5AE56731D11E50>, Erişim tarihi: 15.07.2014

<http://www.ekonomi.gov.tr/upload/B1414890-BF60-34F4-63D8B6621011EDAD/TAHRAN.pdf>, Erişim tarihi: 14.07.2014

<http://www.eia.gov/countries/analysisbriefs/Iran/iran.pdf>, Erişim Tarihi:13.01. 2014

<http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2014/02/iran-oil-contract-sanctions-energy-nuclear.html#>, Erişim tarihi: 26.07.2014

http://www.energyglobal.com/news/drilling-and-production/articles/Iranian-oil-gas-sector-EIA.aspx#.U91oh_1_te8, Erişim tarihi: 26.07.2014

<http://uk.reuters.com/article/2010/07/23/turkey-iran-sompetrol-idINANK00293820100723>, Erişim Tarihi: 27.06.2014

<http://www.epdk.org.tr/index.php/epdk-hakkinda> Erişim Tarihi: 15.06.2014

<http://www.pigm.gov.tr/tarihce.php>, Erişim Tarihi: 15.06.2014

<http://www.enerji.gov.tr/index.php?dil=tr&sf=anasayfa>, Erişim Tarihi: 15.06.2014

<http://www.botas.gov.tr/index.asp>, Erişim tarihi: 15.06.2014

<http://www.tupras.com.tr> Erişim Tarihi:15.06.2014

http://www.pigm.gov.tr/pdf/Cumhuriyetten_Gunumuze_Ulkemizde_Yapilan_Petrol_Ar_amaciligi_11_07_2012.pdf- Erişim Tarihi: 15.04.2014

<http://www.dektmk.org.tr/upresimler/enerjikongresi12/42-MesutAtalay.pdf> Erişim Tarihi: 15.04.2014

www.pigm.gov.tr/istatistiker.php, Erişim tarihi: 16.04.2014

[http://www.tobb.org.tr/AvrupaBirligiDairesi/Dokumanlar/Faaliyetler/kik/\(8\)%20Turkey%20Energy%20Supply%20Policies%20Report%20Mr%20%20Hakman_TR.pdf](http://www.tobb.org.tr/AvrupaBirligiDairesi/Dokumanlar/Faaliyetler/kik/(8)%20Turkey%20Energy%20Supply%20Policies%20Report%20Mr%20%20Hakman_TR.pdf) Erişim Tarihi: 24.04.14

<http://www.dektmk.org.tr/upresimler/enerjikongresi12/42-MesutAtalay.pdf> Erişim Tarihi: 15.04.2014

http://www.usbed.org/yayinlar/petrol_ve_do%C4%9Falgaz%C4%B1n_d%C3%BCnyadaki_%C3%B6nemi_ve_t%C3%BCrkiye_iran_enerji_politikalar%C4%B1.pdf, Erişim Tarihi: 28.04.2014,

<http://enerjienstitusu.com/2013/03/11/karadenizde-petrol-ve-dogalgaz-seferleri/> Erişim Tarihi: 28.04.2014

<http://enerjienstitusu.com/2012/06/29/chevron-karadenize-geri-donuyor/28.04.2014>,

<http://enerjienstitusu.com/2013/01/27/shell-karadenizde-petrol-arayacak/> Erişim Tarihi: 28.04.2014,

<http://enerjienstitusu.com/2013/03/26/karadenize-26-ruhsat-daha-33-ayri-bolgede-petrol-aranacak/> Erişim Tarihi: 28.08.2014

<http://www.eia.gov/countries/analysisbriefs/Turkey/turkey.pdf>, Erişim Tarihi: 21.04.2014

http://www.enerji.gov.tr/yayinlar_raporlar/Dunyada_ve_Turkiyede_Enerji_Gorunumu.pdf, Erişim Tarihi: 25.04.2014

<http://www.dektmk.org.tr/upresimler/enerjirapor2012.pdf>, Erişim Tarihi: 25.04.2014

<http://www.tupras.com.tr/detailpage.tr.php?IPageID=831>, Erişim Tarihi: 26.05.14

http://www.epdk.gov.tr/documents/petrol/rapor_yayin/2013_Petrol_Piyasasi_Sektor_Raporu.pdf, Erişim Tarihi: 23.06.14

<http://www.iea.org/statistics/>, Erişim Tarihi: 23.06.2014

<http://www.botas.gov.tr/index.asp>, Erişim Tarihi: 21.05.2014

<http://www.tpaogov.tr/tp5/?tp=m&id=4>, Erişim Tarihi: 25.05.2014

<http://www.epdk.gov.tr/index.php/epdk-hakkinda>, Erişim Tarihi: 25.05.2014

http://www.epdk.org.tr/documents/dogalgaz/rapor_yayin/Ddp_yayin_rapor_2012.pdf, Erişim Tarihi: 25.05.2014

http://www.dektmk.org.tr/upresimler/2008_enerji_raporu.pdf, Erişim Tarihi: 25.05.2014

<http://www.tpaogov.tr/tpfiles/userfiles/files/2012-sektor-rapor-mayis-tr.pdf>, Erişim Tarihi: 25.05.2014

http://www.epdk.org.tr/documents/dogalgaz/rapor_yayin/Dpd_Rapor_Yayin_Sektor_Raporu_2011_YML4K810nps7.pdf, Erişim Tarihi: 26.05.2014

http://www.iea.org/publications/freepublications/publication/2013_Turkey_Country_Chapterfinal_with_last_page.pdf, Erişim Tarihi: 05.05.2014

<http://www.tanap.com/> Erişim Tarihi: 22.05.14

<http://www.egegaz.com.tr/tr/terminal.aspx>, <http://www.polng.com.tr/temin.aspx>, Erişim Tarihi: 22.05.14

<http://www.enerji.gov.tr/index.php?dil=tr&sf=webpages&b=dogalgaz&bn=221&hn=&nm=384&id=40694>, Erişim Tarihi: 21.05.2014

http://www.tetas.gov.tr/Uploads/TETA%C5%9E_2011_Y%C4%B1%C4%B1_Faal_Raporu.pdf, Erişim Tarihi: 22.05.14

<http://www.euas.gov.tr/Sayfalar/Hakkimizda.aspx>, Erişim Tarihi: 23.05.14

www.epdk.gov.tr, Erişim Tarihi: 23.05.14

www.tetas.gov.tr/Default.aspx, Erişim Tarihi: 23.05.14

http://www.mmo.org.tr/resimler/dosya_ekler/dd924b618b4d692_ek.pdf, Erişim Tarihi: 22.05.2014

<http://www.nioc.ir/Portal/Home/Default.aspx?CategoryID=a034ee3f-1acf-4bad-a4af-1bbb5c1e716> Erişim Tarihi: 01.06.14

<http://www.iooc.co.ir/> Erişim Tarihi: 01.06.14

<http://www.nioc.ir/Portal/Home/Default.aspx?CategoryID=a034ee3f-1acf-4bad-a4af-1bbb5c1e716> Erişim Tarihi: 01.06.14

<http://enerjienstitusu.com/2012/05/22/iran-104-yil-sonra-petrol-buldu/> Erişim Tarihi: 04.05.14

http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2012/01/120123_eu_iran_sanction_approved.shtml Erişim Tarihi: 22.06.2014

<http://www.aljazeera.com.tr/makale/irana-ambargo-basliyor> Erişim Tarihi: 22.06.2014

<http://www.aljazeera.com.tr/haber/iranda-petrole-yuzde-75-zam> Erişim Tarihi: 21.06.14

<http://www.eia.gov/todayinenergy/detail.cfm?id=11011> Erişim Tarihi: 19.06.2014

<http://www.iea.org/statistics/> Erişim Tarihi: 19.06.2014

[http://www.nioc.ir/Portal/Home/ShowPage.aspx?Object=Album&ID=236d49d0-91a9-4280-a56e-4a7d17c0c4ce&CategoryID=9d32c839-2930-4ee6-9321-](http://www.nioc.ir/Portal/Home/ShowPage.aspx?Object=Album&ID=236d49d0-91a9-4280-a56e-4a7d17c0c4ce&CategoryID=9d32c839-2930-4ee6-9321-782d4ac9484a) Erişim Tarihi: 02.06.2014

[782d4ac9484a&LayoutID=3bd33366-22e3-4c46-95f1-47f8e74c710f](http://www.nioc.ir/Portal/Home/ShowPage.aspx?Object=Album&ID=236d49d0-91a9-4280-a56e-4a7d17c0c4ce&CategoryID=9d32c839-2930-4ee6-9321-782d4ac9484a) Erişim Tarihi: 02.06.2014

<http://en.niordc.ir/index.aspx?fkeyid=&siteid=77&pageid=395> Erişim Tarihi: 02.06.2014

<http://www.nigec.ir/en/default.aspx> Erişim Tarihi: 02.06.2014

<http://www.gasandoil.com/news/2011/01/irans-new-assalouyeh-field-worth-60-bn>
Erişim Tarihi: 02.06.2014

<http://www.thenational.ae/business/energy/irans-gas-consumption-is-out-of-control-minister-says> Erişim Tarihi: 20.06.2014

<http://news.bbc.co.uk/2/hi/asia-pacific/8443787.stm>, Erişim Tarihi: 13.01. 2014

<http://enerjienstitusu.com/2013/01/07/iranda-ortadogunun-en-buyuk-dogalgaz-depolama-tesisi-hizmete-acildi/> Erişim Tarihi: 20.06.2014

<http://www.iraniangas.ir/Portal/Home/ShowPage.aspx?Object=News&ID=75f0918b-0b84-41c9-b87b-07ad3436e44f&LayoutID=bfffa4f3-0c9d-41bb-8165-0d49afe6fce9&CategoryID=d742c5d2-8f41-4f7b-87f5-897ccca92214&SearchKey>
Erişim Tarihi: 22.06.14

<http://www.iea.org/statistics/statisticssearch/report/?country=IRAN&product=electricityandheat&year=2011> Erişim Tarihi: 02.06.2014

<http://www.hurriyet.com.tr/dunya/14977295.asp> Erişim tarihi: 26.06.2014,

<http://file.setav.org/Files/Pdf/iran-ve-arap-bahari.pdf> Erişim tarihi: 27.06.2014

http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2014/06/140609_ruhani_gul_toplanti.shtml
Erişim Tarihi: 25.06.2014

<http://www.ekonomi.gov.tr/upload/B1414890-BF60-34F4-63D8B6621011EDAD/TAHRAN.pdf> Erişim Tarihi: 25.06.14

<http://www.dunya.com/ambargo-turkiye-iran-ticaretini-vurdu-148954h.htm> Erişim Tarihi: 25.06.2014

<http://www.sabah.com.tr/Ekonomi/2014/01/29/turkiyeiran-arasinda-cok-kritik-anlasma>
Erişim Tarihi: 25.06.2014

<http://www.hurriyet.com.tr/dunya/26573996.asp> Erişim Tarihi: 25.06.2014

http://www.epdk.gov.tr//documents/petrol/rapor_yayin/Ppd_Rapor_Yayin_Sektor_Raporu_2012.pdf

Erişim Tarihi: 08.02.2014

http://www.epdk.gov.tr//documents/petrol/rapor_yayin/2013_Petrol_Piyasasi_Sektor_Raporu.pdf Erişim Tarihi: 28.06.2014

<http://www.milliyet.com.tr/iran-petrolu-gitti-irak-petrolu/ekonomi/detay/1828775/default.html> Erişim Tarihi, 02.07.2014

<http://www.botas.gov.tr/index.asp> Erişim Tarihi: 26.06.2014

<http://www.aljazeera.com/news/middleeast/2012/10/20121016132757857588.html>
Erişim Tarihi: 25.06.14

<http://www.usak.org.tr/dosyalar/rapor/aZeMYSYCDBTNITOQ79IxbTXDJQuZTV.pdf>
Erişim Tarihi: 25.06.2014

<http://www2.tbmm.gov.tr/d24/7/7-17734c.pdf> Erişim Tarihi:

<http://arsiv.ntvmsnbc.com/news/131370.asp> Erişim Tarihi: 24.06.14

<http://arsiv.ntvmsnbc.com/news/452268.asp> Erişim tarihi: 25.06.14

<http://arsiv.ntvmsnbc.com/news/452268.asp> Erişim Tarihi: 25.06.14,

<http://www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel-iranla-pahali-gaz-davasi-basliyor>

<http://www.ntvmsnbc.com/id/24940429/> Erişim Tarihi: 25.06.14

<http://www.dunyabulteni.net/haber/277134/en-pahali-gaz-irandan-en-ucuzu-azerbaycandan> Erişim Tarihi: 25.06.14

<http://www.sabah.com.tr/Ekonomi/2012/06/27/dogalgaz-fiyati-dusuyor-iran-zam-yapiyor> Erişim Tarihi: 25.06.14

<http://www.dunyabulteni.net/turkiye-iran-dogalgaz-davasi/292270/botas-irandan-yuzde-32-indirim-istedi>

<http://www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel/iranla-pahali-gaz-davasi-basliyor> Erişim Tarihi: 25.06.14

<http://www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel/hem-dava-hem-yeni-anlasma-gundemde> Erişim Tarihi: 25.06.14

<http://www.usak.org.tr/dosyalar/dergi/vRPhzIqgAaUzEbsqIgyiYdXFvT60sp.pdf> Erişim Tarihi: 28.06.2014

<http://www.aljazeera.com.tr/haber/iranin-petrol-ihracati-artiyor> Erişim tarihi: 05.06.2014

http://www.enerji.gov.tr/yayinlar_raporlar/ETKB_2010_2014_Stratejik_Planı.pdf Erişim tarihi: 29.06.2014,

http://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-enerji-stratejisi.tr.mfa Erişim tarihi: 29.06.2014

<http://www.botas.gov.tr/index.asp> Erişim tarihi: 29.06.2014

<http://www.aljazeera.com.tr/haber/tanapta-pay-artisi-imzalandi> Erişim tarihi: 29.06.2014

<http://www.botas.gov.tr/icerik/tur/projeler/yurtdisi.asp#08> Erişim tarihi: 29.06.2014

<http://www.aljazeera.com.tr/haber-analiz/afrodit-sayesinde-muzakere> Erişim tarihi: 29.06.2014

<http://www.bp.com/content/dam/bp/pdf/Energy-economics/statistical-review-2014/BP-Statistical-Review-of-World-Energy-2014-European-Union-insights.pdf> Erişim tarihi: 30.06.2014

<http://www.economist.com/news/briefing/21600111-reducing-europes-dependence-russian-gas-possible-but-it-will-take-time-money-and-sustained> Erişim tarihi:
29.06.2014

<http://www.aljazeera.com.tr/haber/irandan-avrupaya-gaz-teklifi> erişim tarihi:
29.06.2014

<http://www.aljazeera.com.tr/haber/iran-ile-anlasma-yok> Erişim tarihi: 04.07.2014,
<http://www.dunyabulteni.net/turkiye-iran-dogalgaz-davasi/289836/turkiye-ile-iranin-durusmasi-basliyor> Erişim tarihi: 04.07.2014,

<http://enerjienstitusu.com/2014/03/07/iran-gaz-dogalgaz-fiyati/> Erişim tarihi:
04.07.2014